

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK
OLUMLU NİTELEYİCİLER

Yüksek Lisans Tezi

Kerime ÇALIŞ

Danışman
Prof. Dr. Serkan ŞEN

Samsun, 2018

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK
OLUMLU NİTELEYİCİLER

Yüksek Lisans Tezi

Kerime ÇALIŞ

Danışman
Prof. Dr. Serkan ŞEN

Samsun, 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

02/07/ 2018

Kerime ÇALIŞ

TEZ KABUL VE ONAYI

Kerime ÇALIŞ tarafından hazırlanan (Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler) başlıklı bu çalışma, .../07/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___ / ___ / ___

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK OLUMLU NİTELEYİCİLER

Kerime ÇALIŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2018

Danışman: Prof. Dr. Serkan ŞEN

Tezimizin konusu “Eski Türkçede Geçen Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler”dir. Araştırma konumuz Türk Dilinin Eski Türkçe dönemini kapsamaktadır. İnceleme alanımızı oluşturan nesnelere yönelik olumlu niteleyicilerin tespiti ile söz konusu dönemde Türk dilinde toplumsal değerlendirmeyi etkileyen ve Türk toplumunun iç içe olduğu değerler hakkında bilgi edinmemiz mümkün olur.

Tezimizde araştırma problemi olarak “Eski Türk dilinin imkânları nesneleri nitelemede kendini nasıl göstermiştir, Türk kültürünün ve Türk dilinin etkileşimi nesneleri nitelemede geçmişte kendini nasıl göstermiştir” sorularına cevap aranmıştır. Çalışmamızda nesnelere yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyicilerin çeşitli sınıflamalara tâbi tutularak ortaya çıkarılmasıyla Eski Türkçenin kullanım imkânları incelenmiş ve söz konusu kültürün bu yönüyle dili şekillendirmedeki etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Araştırmamızın sonucu olarak Eski Türkçede nesneye yönelik kullanılan yetmiş üç adet olumlu niteleyici tespit edilmiştir. Bu niteleyicilerden on bir adeti yabancı dillerden alıntıdır. Söz konusu niteleyicilerin beş tanesi Sanskritçe, iki tanesi Çince, iki tanesi Farsça, bir tanesi Soğudca, bir tanesi de Arapçadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinin büyük bölümünün ve Kur'an tercümelerinin yabancı dillerden çevrilen ürünler olması ve tercümanların Türk dilinin imkânlarını kullanarak bu metinleri çevirmeleri Eski Türk kültür birikiminin ve de Eski Türkçenin yeterlik ve gelişmişliğinin diğer bir göstergesidir. Araştırmamızda tespit edilen nesneye yönelik olumlu niteleyicilerin isimden sıfat ve fiilden sıfat yapan yapım ekleri ile türediği görülmektedir. Bu ekler arasında kullanım sıklığına göre en çok örneği tespit edilenler $+lxg$ ve $-(x)k$ ekleridir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Türk Kültürü, Olumlu Niteleyiciler.

ABSTRACT

POSITIVE QUALIFIERS FOR THE OBJECT IN OLD TURKISH

Kerime ÇALIŞ

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Turkish Language and Literature, M.A., June/2018

Supervisor: Prof. Serkan ŞEN

The subject of our thesis is "Positive qualifiers for the object used in Old Turkish". Our research topic includes Old Turkish. By the determination of the positive qualifiers for objects in Old Turkish, It is possible for us to find out about the values that affect the social evaluation in Turkish language and in Turkish society.

In our thesis, we have searched the question "How did the possibilities of the old Turkish language show itself in describing objects, how did the interaction of Turkish culture and Turkish language show itself in terms of describing objects in the past ". In our work, the possibilities of use of Old Turkish were investigated by classifying positive qualifiers used for objects into various classes and it was aimed to reveal the effect of Turkish culture to form the language.

As a result of our research, seventy three positive qualifiers used for objects were determined in Old Turkish. Eleven of these qualifiers are borrowings from foreign languages. Five of these qualifiers are from Sanskrit, two of them are Chinese, the other two are Persian, one of them is Soghian, and the other one is Arabic. Another indication of the competence, development and accumulation of old Turkish culture and Old Turkish is most of the Old Uighur Turkish texts and the products of Quran translations translated from foreign languages by using the possibilities of Turkish language, In our research, we can see that the positive qualifiers for the object were derived from denominal and deverbal adjectives. Among the suffixes of denominal and deverbal adjectives, the most frequent examples are $+lx\dot{g}$ and $-(x)k$ according to the frequency of use.

Key Words: Old Turkish, Old Turkish Culture, Positive Qualifiers.

ÖN SÖZ

Çalışmamızın konusu Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerine ait metinlerde yer alan Eski Türkçede nesneye yönelik olan olumlu niteleyicilerin tespiti ve tenkididir. Nesneye yönelik olumlu niteleyiciler anlam bilim ve köken bilim açılarından da incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın giriş kısmında çalışmanın konusu, kapsamı, amacı, problemi, yöntemi, kuramsal çerçevesi ve konu üzerine yapılan çalışmalar verilmiştir.

Birinci bölümde Eski Türkçenin dönemleri ile bu dönemden kalan eserler hakkında Türk dili tarihî bilgilerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metnlerinin taranması sonucunda çıkan nesneye yönelik olumlu niteleyiciler verilmiştir. Madde başı olarak alınan olumlu niteleyiciler anlam ve köken bilgisi açısından da incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Eski Türkçede nesneye yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyicilerin çeşitli sınıflara tâbi tutularak ortaya çıkarılmasıyla Eski Türkçenin kullanım imkânları incelenmiş ve söz konusu kültürün bu yönüyle dili şekillendirmedeki etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmamızda olumlu niteleyiciler sınıflandırılıp konu bakımından dizinleri yapılmıştır.

Çalışmamızın son kısmında değerlendirme ve sonuç verilmiştir. Taranan metinler sonucunda tespit edilip geçtikleri bağlamda fişlenen nesnelere yönelik olarak kullanılan çeşitli niteleyiciler sahanın kabul edilmiş tarihî ve güncel etimoloji sözlüklerinde tespit edilip köken bilgisi olarak da değerlendirildikten sonra dil-kültür ilişkisi bağlamında, dilin kullanım düzleminde ve anlam bilimsel olarak değerlendirilmiştir.

“Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler” adlı araştırmamızın Türk dilinin tarihî dönemlerinin dil yadigârlarında geçen insana ve nesneye yönelik olumlu ve olumsuz niteleyiciler üzerine gelecekte yapılacak çalışmalara bir katkı sağlamasını umuyoruz.

Çalışma süreci boyunca benden ilgi, yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Serkan Şen’e teşekkürü bir borç biliyorum.

Kerime ÇALIŞ

2018 / Samsun

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

1. Konu ve Kapsam.....	1
2. Tezin Gerekçesi ve Amacı	4
3. Araştırma Problemi	4
4. Tezin Yöntemi	5
5. Kuramsal Çerçeve.....	6
6. Konu Üzerine Yapılan Başlıca Çalışmalar	23

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ TÜRK DEVLETLERİ VE YAZI

1.1. Ötüken’de Kurulan Türk Devletleri.....	25
1.1.1. Birinci Türk Hakanlığı	25
1.1.2. İkinci Türk Hakanlığı.....	27
1.1.3. Ötüken Uygur Devleti	28
1.1.4. Kırgızlar	30
1.2. Ötüken’de Kurulan Türk Devletlerinde Yazı.....	30
1.2.1. Göktürklerden Kalan Moğolistan Yazıtları.....	32
1.2.2. Ötüken Uygur Devleti Yazıtları	36
1.2.3. Yenisey Yazıtları.....	38
1.2.4. Kırgızistan Yazıtları.....	38
1.3. Tarım Bölgesinde Kurulan Türk Devletleri	39
1.3.1. Kansu Uygur Devleti	39
1.3.2. Hoço Uygur Devleti	40
1.4. Tarım Bölgesinde Kurulan Türk Devletlerinde Yazı.....	40
1.4.1. Irk Bitig	41
1.4.2. Huastuanift	41

1.4.3. İki Yıltız Nom (İki Gök Kanunu).....	41
1.4.4. Altun Yaruk	41
1.4.5. Kuanşı İm Puser (Ses İşiten İlah).....	42
1.4.6. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi.....	42
1.4.7. Çaştani Beg	42
1.4.8. Dantipali Bey Hikâyesi	42
1.4.9. Maytrısimit.....	42
1.4.10. Üç İtigsizler.....	43
1.4.11. Hsüan Tsang Biyografisi.....	43
1.4.12. İnsadi Sûtra	43
1.4.13. Sekiz Yükmeç	43
1.5. Karahanlılar.....	43
1.6. Karahanlılar Döneminde Yazı	44
1.6.1. Kutadgu Bilig.....	44
1.6.2. Divânu Lugâti't-Türk.....	45
1.6.3. Atebetü'l-Hakayık.....	45
1.6.4. Karahanlı Türkçesiyle Yazılmış Kur'an Tercümeleri.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK OLUMLU NİTELEYİCİLER

2.1. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler.....	48
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK OLUMLU NİTELEYİCİLERİN SINIFLAMASI

3.1. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyicilerin Toplumdaki Değer Yargıları Açısından Sınıflandırılması	65
3.2. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyicilerin İçerikleri Bakımından Sınıflandırılması.....	74

3.3. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyicilerin Biçimsel Görünümü	76
3.3.1. Taban Durumundaki Olumlu Niteleyiciler	76
3.3.2. İsimden Sıfat Yapan Eklerle Türemiş Olumlu Niteleyiciler	76
3.3.3. Fiilden Sıfat Yapan Eklerle Türemiş Olumlu Niteleyiciler	78
3.3.4. İkilemelerden Oluşan Olumlu Niteleyiciler	78

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KONU DİZİNİ

4.1. Aidiyet.....	80
4.2. Beğeni/Hayranlık	80
4.3. Değer Verme/Sevme	81
4.4. Dış Görünüş	81
4.5. Dinçlik.....	82
4.6. Dünya Nimeti/Kazanç.....	82
4.7. Fayda.....	82
4.8. Hakikilik/Gerçeklik.....	83
4.9. Kutsiyet.....	83
4.10. Mutluluk.....	83
4.11. Samimiyet/Sevecenlik.....	83
4.12. Şöhret	83
4.13. Temizlik	83
4.14. Zaman	83
DEĞERLENDİRME	84
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	94

ÖZGEÇMİŞ.....	101
----------------------	------------

KISALTMALAR

Taranan Eserlerin Kısaltması

AbhiSho I	Uygur T	Shōgaito 1991
AbhiSho II	Uygur T	Shōgaito 1993
AH	Uygur T	Arat 1992
AY	Uygur T	Kaya 1994
BK	Orhon T	Ölmez 2012
BT I	Uygur T	Kara/Zieme 1970
BT II	Uygur T	Röhrborn 1971
BT III	Uygur T	Tezcan 1974, 1975a
BT IX	Uygur T	Tekin 1980a
BT V	Uygur T	Zieme 1975a
BT VII	Uygur T	Kara/Zieme 1976, 1977
BT VIII	Uygur T	Kara/Zieme 1977
BT XIII	Uygur T	Zieme 1985a
BT XVIII	Uygur T	Zieme 1999d
BT XX	Uygur T	Zieme 1999e
BT XXI	Uygur T	Wilkens 2001
BT XXIII	Uygur T	Zieme 2005c
BT XXIX	Uygur T	Kasai 2011
BT XXV	Uygur T	Wilkens 2007a
BT XXVI	Uygur T	Kasai 2008
BT XXVIII	Uygur T	Yakub 2010
DKPAM Elmalı	Uygur T	Elmalı 2009
DLT	Karahanlı T	Ercilasun/Akkoyunlu 2015
E I	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013

HamTouHou	Uygur T	Hamilton 1986
Heilk I	Uygur T	Arat 1930
Heilk II	Uygur T	Arat 1932
HT II	Uygur T	Ölmez 2002
HT III	Uygur T	Ölmez/Röhrborn 2001
HT IV	Uygur T	Toalster/Claver 1977
HT V	Uygur T	Tugesava 1980
HT VI	Uygur T	Ölmez 1994
HT VII	Uygur T	Röhrborn 1991
HT VIII	Uygur T	Röhrborn 1996
HT IX	Uygur T	Barat 1993
HT X	Uygur T	Tezcan 1975
Huast	Uygur T	Özbay 2014
IRK	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013
KB	Karahanlı T	Arat 1999
KP Hamilton	Uygur T	Hamilton 1998
KT	Orhon T	Ölmez 2012
KY	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013
M I	Uygur T	Le Coq 1938
M II	Uygur T	Le Coq 1919
M III	Uygur T	Le Coq 1922
Maitr	Uygur T	Ş. Tekin 1976
OdaSY	Uygur T	Oda 2010
OZ I	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013
R KT	Karahanlı T	Ata 2004
Sitatap	Uygur T	Röhrborn/Taş 2005

ShōFragRossia	Uygur T	Shōgatio 2003
ŞU	Orhon T	Ölmez 2012
Talas	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013
T KT I	Karahanlı T	Kök 2004
T KT II	Karahanlı T	Ünlü 2004
TişYakub	Uygur T	Yakub 2006a
TT I	Uygur T	Bang/Gabain 1929a
TT II	Uygur T	Bang/Gabain 1929b
TT III	Uygur T	Bang/Gabain 1930a
TT IV	Uygur T	Bang/Gabain 1930b
TT V	Uygur T	Bang/Gabain 1931a
TT VI	Uygur T	Bang/Gabain/Rachmati 1934
TT VII	Uygur T	Arat 1937
TT VIII	Uygur T	Gabain 1954
TT IX	Uygur T	Gabain/Winter 1958
TT X	Uygur T	Gabain 1959
U 5	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013
U I	Uygur T	Müller 1908
U II	Uygur T	Müller 1911
U III	Uygur T	Müller 1922
U IV	Uygur T	Müller 1931
UigTot	Uygur T	Zieme/Kara 1978
USp	Uygur T	Radloff 1928
Ut	Orhun T	Yıldırım/Aydın/Alimov 2013
Üi	Uygur T	Barutçu 1998

Genel Kaynakların Kısaltması

Camb.	Cambridge Dictionary
EDAL	An Etymological Dictionary of Altaic Languages
EDOC	ABC Etymological Dictionary of Old Chinese
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish
Etym	Online Etymology Dictionary
OTWF	Old Turkic Word Formation
TDES	Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
DTS	Drevnetyurskiy Slovar'
MTS	Moğolca-Türkçe Sözlük

İşaretler ve Genel Kısaltmalar

C. Cilt.

Çev. Çeviren.

Haz. Hazırlayan.

TDK Türk Dil Kurumu (sözlükler)

TTK Türk Tarih Kurumu.

TKAE Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

s. Sayfa.

S. Sayı.

vb. Ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi.

(?) Okunuşu ve anlamlandırılması sorunlu kelimeleri gösterir.

... Başlangıcı ya da devamı olan ibareleri gösterir.

GİRİŞ

1. Konu ve Kapsam

Tezimizin konusu “Eski Türkçede Geçen Nesnelere Yönelik Olumlu Niteleyiciler”dir. Araştırma konumuz Türk Dilinin Eski Türkçe dönemini kapsamaktadır. O nedenle bu dönemden kalan dil yadigârlarının tespiti için dönemin başlangıcı ve bitişini belirlemek gerekti. Eski Türkçe döneminin kapsamı için araştırmacılar tarafından farklı görüşler ortaya konmuştur. Bu konu ile ilgili özellikle Karahanlı Türkçesinin Eski Türkçe döneminin sonunda mı yer aldığı yoksa Orta Türkçe döneminin başında mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda araştırmacılar arasında anlaşmazlıklar mevcuttur.

A. von Gabain “Eski Türkçenin Grameri” adlı çalışmasında “bu gramer, orta çağ Köktürk harfleriyle yazılmış kitabeleri, henüz İslamiyet’le temas etmemiş Orta Asya yazmalarını ve blok basmalarını ele alır” der (Gabain, 2000: 1). Araştırmacı görüldüğü gibi çalışmasında Eski Türkçenin Köktürk harfli metinlerle Eski Uygur Türkçesi dil yadigârlarından meydana geldiğini belirtmektedir.

DTS (Eski Türkçe Sözlük) adlı eserin yazarları da Eski Türkçe döneminin sınırlarını Moğol istilasına dayandırır. DTS’de kaynaklar VII-XIII. yüzyıllarda yazılmış Türkçe metinler ile oluşturulmuştur. Bu tarihlendirmede yaklaşık olarak alt sınır en eski Türk Runik ve Mani yazıtlarının yer aldığı I. Türk Kağanlığı dönemine aittir. XIII. yüzyılın ortasına doğru Moğol istilası sonucunda Türk halklarının önemli göçleri olmuştur. Bu istila Türk dili lehçe sınırlarında önemli bir değişime sebep olmuştur, bazı lehçeler belirli ses ve yapı özellikleri göstererek aynı lehçe grubuna dahil olmuştur; sonuç olarak yeni dil ve edebiyat çevreleri meydana gelmeye başlamıştır. VII-XIII. yüzyıl metinleri ise Türk dili tarihinde özerk bir yapıya sahiptir. Bu sebeple DTS’nin yazarları, Eski Türkçenin sınırlarını Moğol istilasına kadar olan dönemle sınırlandırmıştır (Nadelyayev vd., 1969).

G. Clauson etimoloji sözlüğünde “13. Yüzyıla Kadar Olan Türkçenin Etimoloji Sözlüğü (An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish) 13. yüzyıldan önceki Türkçeyi “Eski Türkçe” olarak kabul etmiştir (Clauson, 1972).

Ş. Tekin de Eski Türkçe döneminin Türkler’in, İslam dinini kabul etmeden önce Moğolistan bozkırlarında ve Tarım bölgesi civarında kullandıkları dili kapsadığını

belirtmiştir (Tekin, 1992: 69). Araştırmacı, bu sebeple “Eski Türkçe”yi, “Göktürk” ve “Uygur” dönemlerine bağlı olarak açıklamıştır (Tekin, 1992).

A. Caferoğlu Eski Türkçe dönemi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğundan bu döneme Göktürk ve Uygur Türkçesi devri denilebileceğini söylemiştir. Araştırmacı tarih olarak da bu dönemin VI-IX yüzyılları içine aldığını belirtmiştir (Caferoğlu, 1994: 52).

N. Yüce, Eski Türkçe döneminin başlangıcı için Türk dilinin kesintisiz olarak günümüze dek takip edilebildiği ilk yazılı metinlerini dikkate almıştır. Yüce, “zaman sınırı olarak M.S. VI.-X. asırlar kabul edilip, Orhun ve Yenisey âbideleri, Eski Uygurca metinler bu devrenin dil malzemeleridir. Bazı âlimler bu devreyi XIII. asıra kadar geniş tutmak temâyülündedir” demektedir (Yüce, 2012). Söz konusu araştırmacı Eski Türkçe döneminden sonra gelen Orta Türkçe dönemini de İslâmi devir diye adlandırır ve bu dönemin Karahanlı Türkçesinden başladığını söyler (Yüce, 2012).

M. Erdal, Eski Türkçeyi üç döneme ayırıp “Grammar of Old Turkic” adlı eserinde Karahanlı Türkçesinin ilk dönem metinlerini Eski Türkçe içine dâhil etmiştir. Adı geçen araştırmacı Eski Türkçe dönemlerini şu şekilde vermiştir:

1. Runik yazıtlar dönemi (7.-10. yüzyıllar),
2. Uygur, Runik, Mani, Brahmi, Soğd ve Süryani harfleriyle yazılmış Eski Uygur elyazmaları dönemi (9.-13. yüzyıllar),
3. 11. yüzyıl Karahanlı dönemi metinleri (Erdal, 2004: 6-22).

A. Ercilasun Göktürk, Uygur ve Karahanlı çağlarında yani başlangıçtan (VI., VII. yüzyıllardaki birkaç küçük metin) 13. yüzyıla kadar süren Türkçe eserlerde gramer yönünden hemen hemen hiç fark görülmediğini söyler. Araştırmacıya göre bu üç dönemin eserlerinde görülen asıl fark, değişik din ve medeniyet dairelerinin gerektirdiği kelime kadrosu farkıdır (Ercilasun, 2004: 11-12).

Róna-Tas ise Eski Türkçe ile Orta Türkçe sınıflandırmasını yaparken XIII. yy.’daki Moğol istilâsının dikkate alınması gerektiği görüşündedir. Bu araştırmacıya göre Moğol istilâsından önceki Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi Eski Türkçe dönemini oluşturur. Onun dönemlendirmesinde Eski Türkçe dönemi, Erken (400-550) ve Geç (550-1200) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Geç Eski Türkçe döneminin ilk basamağını II. Türk Kağanlığının kuruluşuna kadar ki dönem meydana

getirip bu dönemde Türkler tarafından Türkçe yazılmış metinler yoktur ya da bulunamamıştır. Geç Eski Türkçe döneminin ikinci alt basamağı ise VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkçe yazılmış metinlerin ortaya çıkmasıyla başlar. Adı geçen dönemin üçüncü alt basamağı ise İslamın yayılmasıyla Arap ve Fars etkisinin ortaya çıkması sonucu başlamıştır. Söz konusu araştırmacıya göre XIII. yüzyıldaki Moğal istilasını ile Geç Eski Türkçe dönemi bitip Orta Türkçe başlar (Róna-Tas, 1991: 29).

Ata (2010: 36) ise Róna-Tas'ın yukarıdaki görüşü ile benzer bir görüştedir:

XIII. yy'daki Cengiz (Moğol) hareketi, Türk dili için şu iki hususta ayırıcı özelliktedir: 1. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinden sonra Türk dilinin yeni bir döneminin, mevcut adlandırmayla Orta Türkçe döneminin ve 2. "Doğu Türk Yazı Dili" ve "Batı Türk Yazı Dili" diye ifade ettiğimiz Türk dünyasının doğu ve batı kolunun yazı dili için başlangıç noktası sayılmalıdır.

T. Gülensoy, 6.- 11. yüzyıllar arasında ortaya konmuş metinlerin dili olarak Eski Türkçeyi Göktürk ve Uygur devresi olarak ikiye bölmüştür (Gülensoy, 2010: 139).

F. Ağca Türk runik harfli metinlerle, 11.- 12. yüzyıllara ait Maniheizm-Budist ve İslamî Türkçe metinler arasında ses ve biçim bilgisi yönünden görülen farkların çok olmadığını söyler. Bu sebeple söz konusu metinlerin Eski Türkçe dönemi içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (Ağca, 2009: 44).

M. T. Berbercan (2014: 768-769) Türk dilinin tarihi dönemleri hakkında şu görüşe sahiptir:

Türk dili tarihi perspektifi içinde bir değerlendirme yapıldığında, ilk kapsamlı ürünlerini 8. yüzyılda vermeye başlayan Türk dilinin 13. yüzyıla, yani Moğol istilasının Türk dünyasını derin olarak pek çok yönden etkilediği yüzyıla kadar olan tarihî dönemi "Eski Türkçe"dir. Bu dönem genel olarak 1. "Köktürkçe [8. yy. – 9. yy.] (Göktürk ve Bozkır Uygur Kağanlığı dönemi metinlerinin dili olup kendi içinde çeşitli ağız gruplarına ayrılır)", 2. "Eski Uygurca [9. yy. – 11. yy.] (Bozkır Uygur Kağanlığı'nın yıkılışından sonra, Uygurların göçtükleri yerlerde oluşturdukları, büyük ölçüde muhtelif din ve felsefelerle ilgili metinlerin dili olup kendi içinde çeşitli ağız gruplarına ayrılır)", 3. "Karahanlı Türkçesi [11. yy. – 13. yy.] (11. yüzyıldan itibaren İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatının ilk ürünlerinin [Kutadgu Bilig, Divanü Lügati't-Türk, Atabetü'l-Hakayık] dili)".

S. Şen ise bu çerçevede İslami devrenin ilk Türkçe metinlerini içeren Karahanlı Türkçesi metinlerini Eski Türkçe kapsamında değerlendirme bakımından tarihi açıdan sakınca görmez (Şen, 2017: 13).

Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi yazılı metinlerinin dil özellikleri benzerdir. Güncel çalışmalarda ve tarihi açıdan da yukarıda belirtildiği gibi Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi, Moğol istilâsından öncedir. Biz de söz konusu

dönemi belirlemede dil özellikleri, güncel çalışmalar ve tarihi açıyı ölçüt olarak aldığımızdan çalışmamızın kapsamına Eski Türkçe dönemi olarak Türk dilinin üç tarihi lehçesini aldık. Söz konusu dönemdeki yazılı Türk dili yadigârları araştırmamızdaki kaynakları oluşturmuştur.

2. Tezin Gerekçesi ve Amacı

Eski Türkçe döneminden kalan dil yadigârları astronomi, yasa, tıp, din, tabiat, fal vb. gibi çeşitli konulardadır. İnceleme alanımızı oluşturan nesnelere yönelik olumlu niteleyicilerin tespiti ile söz konusu dönemde Türk dilinde toplumsal değerlendirmeyi etkileyen ve Türk toplumunun iç içe olduğu değerler hakkında bilgi edinmemiz mümkün olur. Böylece dönemin kültürel hayatıyla ilgili bilgi edinmek de mümkün olacaktır. Ayrıca söz konusu niteleyicilerin ortaya çıkarılmasıyla Türk dilinin o dönemdeki imkânları açısından da bazı veriler ortaya çıkacaktır. Nesneleri çeşitli yönleriyle betimleyen olumlu niteleyiciler genellikle kullanım düzleminde görsel bir özelliği ifade ederler. Bu niteleyiciler dil kullanıcılarının dil içi dünya görüşünü de yansıtır. Bir nesneye olumlu bir özellik yüklemek belli bir yaşanmışlık ve kültürel aktarım gerektirir. Türk dili insanın olumlu ve olumsuz özelliklerini anlatma bakımından zengindir. İnsan için kullanılan niteleyicilerin insan davranışı ya da düşünce tarzı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Nesnelerin özelliklerini daha etkin bir şekilde betimlemek için insanlara yönelik olan çeşitli davranışlar ya da düşünceler nesnelere yönelik olarak insanlar tarafından yüklenebilir: akıllı telefon, ağlayan pasta, kızgın demir gibi.

Çalışmamızda nesnelere yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyicilerin çeşitli sınıflara tâbi tutularak ortaya çıkarılmasıyla Eski Türkçenin kullanım imkânları incelenmiş ve söz konusu kültürün bu yönüyle dili şekillendirmedeki etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Eski Türkçenin kullanım imkânlarının belirlenerek dil bilgisi ve kültür açısından karşılık geldiği hususlar da bu bağlamda ortaya konmaya çalışılmıştır.

3. Araştırma Problemi

Tezimizde araştırma problemi olarak “Eski Türk dilinin imkanları nesneleri nitelemede kendini nasıl göstermiştir, Türk kültürü Türk dilini nesneleri nitelemede geçmişte kendini nasıl göstermiştir” sorularına cevap aranmıştır. Ayrıca çalışmamızı oluşturan bu problemler konu ile ilgili bazı başka problemleri de ortaya koyup onların

çözümüne imkân sağlayacaktır: Türk dilinin nesnelere yönelik olarak niteleyicilerini sınıflarken hangi ölçütler esas olmalıdır, söz konusu ölçütler belirlendikten sonra Türk dilinin nesnelere yönelik niteleyicileri kullanımsal düzlemde ve dil-kültür ilişkisi bağlamında nasıl bir sınıflandırma yapılabilir.

Araştırmamızı oluşturan probleme verilen cevaplar, konu ile ilgili yapılabilecek gelecekteki çalışmalarda Eski Türk dilinin nesneleri niteleme imkanları ve nesneleri nitelerken kendini nasıl ortaya koyduğu ile Türk dilinin Eski Türkçeden sonra gelen tarihi lehçeleri ve dönemlerindeki nesneleri niteleme ve kendini nasıl gösterdiği imkânlarının karşılaştırılmasını sağlayabilecektir. Böylece dil-kültür ilişkisi bağlamında çeşitli dönemlerde yaşamış olan Türk toplumlarının dünyaya bakış açıları ve meydana gelen çeşitli olgular üzerine takındıkları tutumlar, söz konusu çeşitli durumları değerlendirme biçimleri hakkında bilgi sahibi olunabilecektir. Türklerin nesnelere bakış açısında ve onları algılayıp değerlendirirken Eski Türk toplumlarında meydana gelen benzerlikler ve farklardan bazı yeni verilere de ulaşılabilecektir. Araştırma konumuzu oluşturan problem ve çözümü günümüz Türk toplumlarına ve lehçelerine uygulandığında Eski Türk dili konuşan toplumlardan bu yana söz konusu problem üzerine karşılaştırmalı güncel bir değerlendirme de yapılabilecektir. Ayrıca Türk dilinin nesneleri niteleme imkân ve tercihleri karşılaştırmalı dil bilim çalışmalarının da konusu olabilir. Bu bağlamda Türkçe, başka dillerle karşılaştırılarak dil-kültür ilişkisi çerçevesinde yeni veriler elde etmek ve bu verileri değerlendirmek mümkün olabilecektir.

4. Tezin Yöntemi

Çalışmada öncelikle araştırmamızı oluşturan problem bağlamında tezimizin kuramsal çerçevesi belirlenmiştir. Eski Türkçe döneminin kapsamı, Türk dilinde niteleme, niteleyici ve nitelenen kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Sonra da niteleyen ve nitelenen ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Araştırmamızın kuramsal çerçevesi ortaya konduktan sonra Eski Türkçe dönemini oluşturan Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı dönemi metinleri tespit edilmiş ve elde edilmiştir. Daha sonraki aşamada ise tespit edilen metinler tek tek taranıp olumlu niteleyiciler tarihsel metinlerde geçtikleri bağlamlarda kullanım düzlemi göz önüne alınarak fişlenmiştir. Taranan metinler sonucunda tespit edilip geçtikleri bağlamda fişlenen nesnelere yönelik olarak kullanılan çeşitli niteleyiciler sahanın

kabul edilmiş tarihi ve güncel etimoloji sözlüklerinde tespit edilip köken bilgisi olarak da değerlendirildikten sonra kendi aralarında sınıflamalara tâbi tutulup analiz edilerek dil-kültür ilişkisi bağlamında, dilin kullanım düzleminde ve anlam bilimsel olarak değerlendirilmiştir.

5. Kuramsal Çerçeve

Çalışmamıza konu olan “nesneye yönelik olumlu niteleyiciler” adından da anlaşıldığı üzere nesnelerin çeşitli olumlu özelliklerini ortaya çıkararak onları benzerlerinden ayırt eder. Nitelenen öge nesne ise ad türünde olan bir kelimedir. Araştırmamıza konu olan nesne konusunda şu tanım verilebilir:

TDK, nesneyi, “belli bir ağırlığı ve hacmi, rengi olan her türlü cansız varlık, şey, obje” olarak tanımlar (TDK).

Türk dilinde niteleyen ögeler çeşitlidir. Niteleme işlevini sıfatlar, zamirler, ikilemeler, takısız adlar, niteleme işlevli yan cümleler vb. gibi çeşitli dil bilgisel ögeler yerine getirebilir. Türk dilinde niteleme sıfatları başta olmak üzere niteleme konusunda çeşitli tanımlar ve açıklamalar yapılmıştır:

F. Erkman-Akerson ve Ş. Ozil niteleme kavramını “niteleme bir adı, belli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya ya da bu ad hakkında ek bilgiler vermeye yarar” şeklinde açıklar (Erkman-Akerson ve Ozil 1998: 93).

Eraslan (2012: 172) niteleme yerine vasıflandırma terimini tercih edip konu üzerine şu açıklamayı yapar:

Nesnelerin özelliklerini belirten sıfatlara vasıflandırma sıfatları adı verilir. Bir nesnenin ne kadar çok özelliği varsa o kadar da çok sıfatı vardır. Vasıflandırma sıfatları aslında vasıf isimlerinden başka bir şey değildir. Vasıflandırma sıfatlarının bir kısmı nesnenin bünyesinde bulunan bir özelliği, bir kısmı da nesnenin durumu ve hareketi ile ilgili bir özelliğini belirtir.

M. Ergin niteleme yerine vasıflandırma terimini kullanır ve niteleme sıfatlarını “vasıflandırma sıfatları nesnelerin vasıflarını bildiren sıfatlardır” biçiminde açıklar (Ergin, 2009: 246).

M. Özkan, “nitelik bildiren pek çok kelime, niteleme sıfatı olarak kullanıldığından niteleme sıfatlarının örnekleri bir hayli fazladır” der (Özkan, 2013: 123).

T. N. Gencan niteleme sıfatlarını “varlıkları niteleyen, yani varlıkların nasıl olduklarını gösteren sözcükler” olarak tanımlar (Gencan, 2001: 197).

Z. Korkmaz, nitelik sıfatları hakkında “nitelik sıfatları, canlı veya cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır” tanımını yapar (Korkmaz, 2003: 361).

Niteleme ile ilgili olarak hemen yukarıda yer alan açıklamalardan hareketle şu genel özellikleri tespit etmek mümkündür:

Niteleme işlevinin sonucunda bir ad bazı özellikler ile donatılmasıyla ait olduğu genel kümeden alınır ve benzerlerinden sahip olduğu özellikler ile ayrılır;

Niteleme işlevinin gerçekleşebilmesi için niteleyici ya da niteleyicilere ve nitelenen öge ya da ögelere ihtiyaç vardır;

Niteleyiciler niteledikleri nesnenin bünyesinde bulunan bir özellik gibi, nesnenin durumu ya da hareketi ile ilgili türlü dış ve iç özellikleri gösterebilir.

Nitelenen öge ya da ögelerin (nesneler ya da canlı varlıklar) niteleme işlevi sonucunda çeşitli iç ve dış özellikleriyle benzerlerinden ayırt edildiklerini hemen yukarıda belirtmiştik. Türk dilinde nitelenen öge ya da ögeler ad türünden kelime ya da kelimelerden oluşur. Çalışma konumuzu oluşturan Eski Türkçede nesneye yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyicilerin tespiti ve sınıflamasıyla niteleme işlevini yerine getiren niteleyici ile nitelenen arasında derin yapı (iletinin ses ve cümle haline gelmeden önceki zihindeki durumu) ve kullanım düzleminde oluşan çeşitli ilişkiler ortaya konulabilir.

Türk dilinde niteleyiciler için çeşitli araştırmalarda farklı sınıflamalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda anlamsal, kullanımsal ve biçimle ilgili niteleyici sınıflamaları öne çıkar. Öne çıkan bu niteleyici sınıflarını nesneye yönelik de kabul etmek mümkündür. Bir nesne anlamsal, kullanımsal ve biçimle ilgili olumlu niteliklere sahiptir. Çalışmamızı da ilgilendiren bazı niteleyici sınıflamaları şu şekildedir:

R. M. W. Dixon anlam türleri teorisinde anlamsal olarak sıfatları boyut, renk, fiziksel özellikler, insana özgü eğilimler, yaş, hız, değer, zorluk, istem, olasılık, benzerlik gibi kategorilere ayırır (Dixon, 2005: 84). Çalışmamızda tespit ettiğimiz nesneye yönelik olumlu niteleyiciler bu sınıflamaya göre boyut, değer ve benzerlik bakımından uyumludur. Ayrıca araştırmamızda nesneye yönelik olarak kullanılan

olumlu niteleyicilerden insana yönelik olarak kullanılanlar da tespit edildiğinden insana özgü eğilimler kategorisi de söz konusu anlamsal sınıflamayla örtüşür.

M. V. Nalbant niteleme sıfatlarını biçim, renk, uzunluk, yapı ve görünüş olarak sınıflamıştır (Nalbant, 2008: 99). Bu sınıflamada da biçim ve görünüş kategorileri nesneye yönelik olumlu niteleyicilerle uyumludur.

E. Yılmaz (2004: 68) niteleme sıfatlarının sınıflamasıyla ilgili görüş bildirmiştir:

Niteleme sıfatlarının tamamını – anlam, işlev ve oluşumları bakımından kapsamlı ve eksiksiz bir şekilde tasnif etmenin güç bir iş olduğunu, ancak söz varlığımızda çok geniş ve önemli bir bölümü teşkil eden niteleme sıfatlarının –anlam, işlev ve oluşumları bakımından- yeniden ve derli toplu bir tasnifinin yapılmasının hem teorik gramer öğretimi bakımından hem konunun değişik düzeylerde öğretimi bakımından hem de niteleme sıfatlarının bağlam içindeki yeri ve dizilişi ile ilgili genel eğilimin belirlenmesi bakımından önemli yararlar sağlayacaktır.

E. Yılmaz niteleme sıfatlarını anlamsal içerikleri bakımından iki gruba ayırır:

1. Duyularımıza/algılarımıza dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.1. Görme duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.1.1. Renk bildiren niteleme sıfatları

1.1.2. Biçim bildiren niteleme sıfatları

1.2. Tat alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.3. Dokunma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.4. Koku alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

2. Bilincimize/sezgilerimize dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

2.1. Ölçü bildiren niteleme sıfatları

2.2. Durum bildiren niteleme sıfatları

2.3. Özgünlük (tahsis) bildiren niteleme sıfatları

2.4. İnsanlara özgü karakter özellikleri bildiren niteleme sıfatları

2.5. İnsanlara/hayvanlara ait fiziksel özellikleri bildiren niteleme sıfatları (Yılmaz, 2004: 69-71).

Hemen yukarıda yer alan söz konusu sınıflamayı çalışmamızda tespit ettiğimiz Eski Türkçe olumlu niteleyicilere uyguladığımızda şu gruplara çeşitli örnekler bulmak mümkün oldu:

Duyularımıza/algılarımıza dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatlarından;

Görme duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

körkle adınçığ edgü altunluğ lenhwa çeçeklerin “güzel seçkin iyi altınlı lotus çiçekleriyle”

körklüg tonuğ “güzel elbiseyi”, yanı arığ kedim “yeni temiz elbise”.

Tat alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

tatıglığ aş içgü “lezzetli yiyecekler, içecekler”.

Dokunma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

yemşak ağın “yumuşak ipekli kumaşlarla.

Koku alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

tüşrüg tonları “güzel kokulu giysileri”, yıd aşlığlar “güzel kokulu aşlar”.

Bilincimize/sezgilerimize dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatlarından;

Durum bildiren niteleme sıfatları

ağırlığ ewke “değerli eve”, bay barımlığ edgü evde barkda “zengin, varlıklı, iyi evde barkta”.

İnsanlara özgü karakter özellikleri bildiren niteleme sıfatları

ağırlığ er ‘onurlu adam’, altun özök “Özü som altın gibi temiz kadın”, asıglığ kişi “faydalı insan”.

İnsanlara/hayvanlara ait fiziksel özellikleri bildiren niteleme sıfatları

körkle kırkın ‘güzel kızlar’, soğançığ körtle közin “hoş, güzel gözünü”.

Z. Korkmaz sıfatların niteleyici özelliklerini de göz önünde bulundurarak işlev bakımından bir sınıflandırma yapmıştır:

1. Adlar önünde renk bildiren sıfatlar: Bunlar ak, beyaz, boz, kara, kırçıl, mavi, pembe, yeşil gibi çeşitli renk adlarının sıfat olarak kullanılmasından oluşmuş türlerdir.;

2. Varlıkların iyi, kötü, güzel, çirkin, çalışkan, tembel, kaba, zarif gibi soyut niteliklerini bildiren sıfatlar:

3. Varlıkların dış görünümlerini, beden yapılarını veya fiziksel özelliklerini niteleyen genç, ihtiyar, sağır, kör, şişman, zayıf, alçak, yüksek, durgun, hareketli vb. sıfatlar;

4. Mekânda ve zamanda mesafe niteliği bildiren dar, geniş, ırak, yakın, sığ, derin gibi sıfatlar;

5. Varlıkların duyu organları ile algılanan niteliklerini bildiren acı, tatlı, buruk, ekşi, ılık, sıcak, soğuk, yumuşak, sert vb. sıfatlar;

6. Ada herhangi bir özelliğe sahip olma, o özelliği taşıma niteliği katan sıfatlar: akıllı çocuk, debdebeli söz, görgülü insan, kudretli vezir, mehtaplı gece, namuslu adam, kokulu sabun, ölümlü dünya, yamalı kasket, yelkenli gemi gibi;

7. Bir yerli olmayı, bir yere veya bir şeye mensubiyeti gösteren sıfatlar: Ankaralı iş adamı, Amerikalı doktor, Bursalı kadın, doğulu yurttaşlar, Fenerbahçeli seyirciler, Galatasaraylı sporcular, İzmirli bir kız, üniversiteli öğrenciler vb.;

8. “Bir şey için” anlamındaki veya bir şeyin bollukla bulunduğu yeri gösteren tahsis sıfatları: elbiselik kumaş, kiralık araba, yazlık ev, günlük işler, haftalık gazete, aylık dergi, ağaçlık bölge, ormanlık arazi, çayırılık yerler gibi;

9. Kişilerde alışkanlığı, nesnelerde belirgin özelliği gösteren sıfatlar: akşamcı adam, bölücü faaliyet, bataklık esnaf, inatçı keçi, yalancı kadın, çekici âlet, düşündürücü durum, okşayıcı söz, sevindirici taraf, şaşırtıcı başarı, yaratıcı kafa, yırtıcı hayvan vb.;

10. Bir varlık veya nesnede bir niteliğin eksikliğini, yokluğunu gösteren sıfatlar: anlamsız direniş, balıksız göl, belirsiz tutum, çocuksuz anne, düzensiz çalışma, öksüz çocuk, parasız eğitim, plânsız yapı, susuz köy, tuzsuz yemek gibi;

11. Bir nesnenin yapıldığı maddeyi gösteren veya o duyguyu veren sıfatlar: altın kalem, ceviz dolap, demir kapı, gümüş tepsi, keten elbise, kerpiç ev, tahta sandalye, taştan heykel, toprak yol gibi.;

12. Bir niteliğin bir varlıkta yoğun olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar: alıngan, çalışkan, çekingen, doğurgan, girişken, somurtkan, yapışkan gibi;

13. Adlara anlamca bir bildirme ve pekiştirme niteliği katan sıfatlar: azgın, bezgin, coşkun, dalgın, durgun, düşkün, pişkin, olgun, seçkin gibi;

14. Yapılmış, bitmiş bir oluş ve kılışı bir varlığa bir nesneye nitelik olarak veren sıfatlar: açık (kapı), bozuk (yol), çıkık (kol), kısık (ses), yumuk (göz) gibi;

15. Asma (tavan), aşırma (mal), basma (kitap), besleme (basın), dolma (kalem), kabartma (resim), serpme (badana), süzme (bal) örneklerinde görüldüğü gibi bir tarzı ve adların yapılış özelliğini bildiren sıfatlar;

16. Nitelikte süreklilik bildiren sıfatlar: Nitelik sıfatlarının bir kısmı da kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını bir varlığa veya nesneye geçici olarak bağlayan sıfatlardır. Bunlar sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri yani sıfat-fiillerdir. Taşıdıkları zaman özelliği bakımından üçe ayrılırlar: Geçmiş zaman gösterenler, geniş zaman gösterenler, gelecek zaman gösterenler (Korkmaz, 2003: 362-370).

Sıfatların niteleyici özellikleri göz önünde bulundurularak yapılan hemen yukarıdaki sınıflamadan araştırma konumuz olan nesnelere yönelik olumlu niteleyicilere uygulanabilecek bir sınıflama modeli şu şekildedir:

Varlıkların iyi, güzel, üstün, zarif gibi soyut niteliklerini bildiren sıfatlar;

Varlıkların dış görünümünü, beden yapılarını veya fiziksel özelliklerini niteleyenler;

Varlıkların duyu organları ile algılanan niteliklerini bildiren tatlı, lezzetli, bağlama göre olumlu anlam taşıdıklarında ise ılık, sıcak, soğuk, yumuşak, sert vb. sıfatlar;

Bir nesnenin yapıldığı maddeyi gösteren veya o duyguyu veren sıfatlar;

Bir niteliğin bir varlıkta yoğun olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar;

Adlara anlamca bir bildirme ve pekiştirme niteliği katan sıfatlar;

Nitelikte süreklilik bildiren sıfatlar.

Nesneye yönelik olumlu niteleyicilerden insanlara yönelik olarak da kullanılanlardan çalışmamızda tespit ettiklerimiz hemen yukarıdaki sınıflandırmada yer alan şu maddelerin içine alınabilir:

Varlıkların iyi, güzel, çalışkan, zarif gibi soyut niteliklerini bildiren sıfatlar;

Varlıkların dış görünümünü, beden yapılarını veya fiziksel özelliklerini niteleyenler;

Ada herhangi bir özelliğe sahip olma, o özelliği taşıma niteliği katan sıfatlar;

Bir niteliğin bir varlıkta yoğun olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar;

Adlara anlamca bir bildirme ve pekiştirme niteliği katan sıfatlar;

Nitelikte süreklilik bildiren sıfatlar.

Aşağıda çalışmamızın kuramsal bağlamında taranan metinlere yer verilmiştir.

Göktürk Dönemine Ait Taranan Metinler

Moğalistan'daki Eski Türk Yazıtları:

Kül Tigin Yazıtı

Bilge Kağan Yazıtı

Tonyukuk Yazıtı

Ongi Yazıtı

Küli Çor Yazıtı

Çoyr Yazıtı

Kara Balgasun Yazıtı I

Kara Balgasun Yazıtı II

Sevrey Yazıtı

Tes Yazıtı

Taryat Yazıtı

Moyun Çor / Şine Usu Yazıtı

Süci Yazıtı

Yenisey Yazıtları:

Numaralı Yenisey Yazıtları:

E 1. Uyük–Tarlak

E 2. Uyük–Arjan

E 3. Uyük–Turan

E 4. Ottuk–Daş I

E 5. Barık I

- E 6. Barık II
- E 7. Barık III
- E 8. Barık IV
- E 9. Kara–Sug
- E 10. Elegest I
- E 11. Begre
- E 12. Aldı–Bel I
- E 13. Çaa–Höl I
- E 14. Çaa–Höl II
- E 15. Çaa–Höl III
- E 16. Çaa–Höl IV
- E 17. Çaa–Höl V
- E 18. Çaa–Höl VI
- E 19. Çaa–Höl VII
- E 20. Çaa–Höl VIII
- E 21. Çaa–Höl IX
- E 22. Çaa–Höl X
- E 23. Çaa–Höl XI
- E 24. Haya–Baji
- E 25. Ozaçennaya I
- E 26. Oçurı
- E 27. Oya
- E 28. Altın–Köl I
- E 29. Altın–Köl II
- E 30. Uybat I
- E 31. Uybat II

- E 32. Uybat III
- E 33. Uybat IV
- E 34. Uybat V
- E 35. Tuba I
- E 36. Tuba II
- E 37. Tuba III
- E 38. Ak–Yüs I
- E 39. Kara–Yüs I
- E 40. Taşeba
- E 41. Hemçik–Çırgakı
- E 42. Bay–Bulun I
- E 43. Kızıl–Çıraa I
- E 44. Kızıl–Çıraa II
- E 45. Köjeelig–Hovu
- E 46. Telee E 47. Suci
- E 48. Abakan
- E 49. Bay–Bulun II
- E 50. Tuva B
- E 51. Tuva D
- E 52. Elegest II
- E 53. Elegest III
- E 54. Ottuk–Daş III
- E 55. Tuva G
- E 56. Malinovka
- E 57. Saygın
- E 58. Kezek–Hüree

- E 59. Herbis–Baarı
- E 60. Sargal–Aksı
- E 61. Suglug–Adır–Aksı
- E 62. Kanmıldığ–Hovu
- E 63. Ortaa–Hem
- E 64. Ottuk–Daş II
- E 65. Kara–Bulun I
- E 66. Kara–Bulun II
- E 67. Kara–Bulun III
- E 68. El–Bajı
- E 69. Çer–Çarık
- E 70. Elegest IV
- E 71. Podkuninskaya
- E 72. Aldı–Bel II
- E 73. İyme I
- E 74. Samagaltay
- E 75. Kuten–Buluk
- E 76. Ayna I
- E 77. Ayna II
- E 78. Para I
- E 79. Para II
- E 80. Kemer Takımındaki Bronz Levha
- E 81. Kopön Altın Küp I
- E 82. Kopön Altın Küp II
- E 83. Uybat VII
- E 84. Ayna III

- E 85. Ayna IV
- E 86. Oçurı'dan Taş Tılsım
- E 87. Taş Ağırşak I
- E 88. Ağırşak–Damga
- E 89. Övür I
- E 90. Övür II
- E 91. Bedelig Valun
- E 92. Demir–Sug
- E 93. Yır–Sayır I
- E 94. Yır–Sayır II
- E 95. Hemçik–Bom I
- E 96. Hemçik–Bom II
- E 97. Hemçik–Bom III
- E 98. Uybat VI
- E 99. Ortaa–Tey
- E 100. Bayan–Kol
- E 101. Baykalovo
- E 102. Arjan I
- E 103. Arjan II
- E 104. Oznaçennaya II
- E 105. Tuva Koleksiyonundaki Levha
- E 106. Çerbi
- E 107. Hadınnıg
- E 108. Uyük–Oorzak I
- E 109. Uyük–Oorzak II
- E 110. Uyük–Oorzak III

E 111. Tepsey I
E 112. Tepsey II
E 113. Tepsey III
E 114. Tepsey IV
E 115. Tepsey V
E 116. Tepsey VI
E 117. Tepsey VII
E 118. Turan I
E 119. Sağlı
E 120. Tugutüp I
E 121. Tugutüp II
E 122. İyme II
E 123. Tepsey VIII
E 124. Tepsey IX
E 125. Tepsey X
E 126. Tepsey XI
E 127. Ayna V
E 128. Ayna Parçası VI
E 129. Ayna Parçası VII
E 130. Ayna Parçası VIII
E 131. Bronz Levha
E 132. Uybat VIII
E 133. Kopön Altın Küp III
E 134. Ust–Sos
E 135. Ust–Kulog
E 136. Mugur–Sargol I

- E 137. Kres–Haya
- E 138. Kara–Yüs II
- E 139. Çaptıkov Taşı
- E 140. Mugur–Sargol II
- E 141. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı I
- E 142. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı II
- E 143. Ayna Parçası IX
- E 144. Novosyolovo
- E 145. Mugur–Sargol III
- E 146. –
- E 147. Yeerbek I
- E 148. –
- E 149. Yeerbek II
- E 150. –
- E 151. –
- E 152. Şançi III
- E 153. Alaş I
- E 154. Alaş II

Numarasız Yenisey Yazıtları:

Lisiç’ya I

Lisiç’ya II

Kök Haya Kunya Dağı Kaya Yazıtı

Beyskoye Köyünden Gümüş Kama

Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı

Kamenka Köyünden Bronz Para

Bronz Para–Krasnoyarsk

Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap Kulplu Sedyarski Maşrapası

Kulplu Gümüş Maşrapa

Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt

Sargol Ozernaya II

Edegey I

Edegey II

Edegey III

Çinge Edegey IV

Edegey V

Edegey VI

Kırgızistan Yazıtları:

Talas-1

Talas-2

Talas-4

Talas-5

Talas-6

Talas-7

Talas-8

Talas-9

Talas-10

Talas-11

Talas-12

Talas-13

Talas-14

Talas-15 (Kuru Bakayır Kaya Yazıtları)

Talas-16 (Taş Maske Üzerindeki Yazıt)

Koçkor-1

Koçkor-2

Koçkor-3

Koçkor-4

Koçkor-5

Koçkor-6

Koçkor-7

Koçkor-8

Koçkor-9

Koçkor-10

Koçkor-11

Koçkor-12

Koçkor-13

Koçkor-14

Koçkor-15

Koçkor-16

Koçkor-17

Koçkor-18

Koy Sarı Yazıtı

Ak Ölon Yazıtı

Uygur Dönemine Ait Taranan Metinler:

Abhidharma I

Abhidharma II

Altun Yaruk

Berliner Turfan Texte 1

Berliner Turfan Texte 2

Berliner Turfan Texte 3
Berliner Turfan Texte 5
Berliner Turfan Texte 7
Berliner Turfan Texte 8
Berliner Turfan Texte 9
Berliner Turfan Texte 18
Berliner Turfan Texte 20
Berliner Turfan Texte 21
Berliner Turfan Texte 23
Berliner Turfan Texte 25
Berliner Turfan Texte 26
Berliner Turfan Texte 28
İyi ve Kötü Prens Öyküsü
Dışastvustik
Ein Uigurisches Totenbuch
Xuanzang Biyografisi II
Xuanzang Biyografisi III
Xuanzang Biyografisi IV
Xuanzang Biyografisi V
Xuanzang Biyografisi VI
Xuazang Biyografisi VII
Xuazang Biyografisi VIII
Xuanzang Biyografisi IX
Xuanzang Biyografisi X
Huastuanift
Irk Bitig

Maitrisimit Nom Bitig

Manuscripts ouïgours du IX-X siècle de Touen-houang 1-2

Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus Die altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī

Türkçe Mâni Elyazıları (Manicheika) C.1

Türkische Manichaica aus Chotscho II

Türkische Manichaica aus Chotsho III

Türkische Turfan-Texte I

Türkische Turfan-Texte II

Türkische Turfan-Texte III

Türkische Turfan-Texte IV

Türkische Turfan-Texte V

Türkische Turfantexte VI

Türkische Turfan-Texte VII

Türkische Turfan-Texte VIII

Türkische Turfan-Texte IX

Türkische Turfantexte X

Uigur Manuscripts in St. Petesburg Chinese texts in Uighur script and Budhist Uighur texts

Uigurica I

Uigurica II

Uigurica III

Uigurica IV

Üç İtigsizler

Zur Heilkunde der Uiguren I

Zur Heilkunde der Uiguren II

Karahanlı Dönemine Ait Taranan Metinler:

Atebetü'l Hakayık

Divânu Lugâti't-Türk

Kutadgu Bilig

Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland)

Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi I (Tiem I)

Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi II (Tiem II)

6. Konu Üzerine Yapılan Başlıca Çalışmalar

Araştırma konumuzu oluşturan “Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler” üzerine doğrudan yapılmış bir çalışma tespit edemedik. Çalışmamızın ön hazırlığında tespit ettiğimiz konu ile ilgili Budist çevre Eski Uygur Metinlerinden üçünün taranmasıyla yapılmış bir yüksek lisans tezi ve Eski Türkçede Sıfatlar konusunu detaylı olarak ele alan bir doktora tezi mevcuttur. Bu tezde Göktürk, Eski Uygur ve Kırgız dönemlerine ait yazılı dil malzemesinden hareketle, bir gramer konusu olarak sıfat, köken bilgisi, biçim bilgisi ve gördüğü işlevler bakımından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmamızda “Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler” üzerine köken bilgisi, biçim bilgisi ve anlam bilgisi bakımından açıklamalar yer almaktadır. Ayrıca araştırma konumuz üzerine dil-kültür ilişkisi bağlamında bazı açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Hemen aşağıda araştırma konumuzla dolaylı ilgili olup ön plana çıkan çalışmaları sıralamaya çalıştık.

Gülşah Azer “Budist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Niteleme Sıfatları” adlı yüksek lisans tezinde Maytrisimit, Üç İtigsizler ve Kuanşi İm Puser eserleri taranarak niteleme sıfatları ve kullanım alanları üzerinde durulmuştur. Söz konusu sıfatlar üzerinde çalışmada bir sınıflamaya da gidilmiştir. (Azer, 2010).

Kaan Yılmaz “Eski Türkçede Sıfatlar” adlı doktora tezi çalışmasında Göktürk, Uygur ve Kırgız dönemlerine ait yazılı dil malzemesinden hareketle, bir gramer konusu olarak, sıfat ulamı incelenmiştir. Bu çalışma 1. Kökenlerine Göre Sıfatlar, 2. Yapılarına Göre Sıfatlar, 3. işlevlerine Göre Sıfatlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Yılmaz, 2011).

F. E. Akerson ve Ş. Ozil ortak kitaplarında Türkçede niteleme olgusu ve bu olgu çerçevesinde “sıfat işlevli yan cümleler” konusunu incelemiştir. Adı geçen araştırmacılar çalışmalarında niteleyici işlevindeki sıfat işlevli yan cümlelerin kuruluş

özellikleri ile işlevlerini saptamış ve bunlarla sıfatlar arasındaki anlamsal, işlevsel ve söz dizimsel ayrımları araştırmışlardır (Erkman-Akerson ve Ozil, 1998).

Engin Yılmaz, Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları adlı eserinde sıfatlık bildiren kelimeler hakkında görüşlerini bildirip onları sınıflamıştır (Yılmaz, 2004).

Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)” adlı çalışmasında sıfatların niteleyici özelliklerini göz önünde bulundurarak işlev bakımından sınıflamıştır (Korkmaz, 2003).

Muharrem Özden “İnsanlar İçin Kullanılan Niteleyiciler Bakımından Trakya Ağızlarına Genel Bir Bakış” adlı makalesinde, derleme sözlüğünün yanı sıra Trakya ağızlarıyla ilgili yapılan 24 akademik çalışmadan hareketle insanlar için kullanılan niteleyicilerin tasnif çalışmasını yapmıştır (Özden, 2017).

Hanife Alkan “Dîvânu Lugâti’t-Türk’te İnsanlar İçin Kullanılan Niteleyiciler” adlı makalesinde, Divânü Lugâti’t-Türk adlı eserin Türkiye Türkçesine çevirisinin Kabalcı yayınevi baskısı ile DLT’nin Besim Atalay tarafından yapılan Türkiye Türkçesine çeviriminin 2006 yılı basımını karşılaştırmış; kadına, erkeğe, çocuğa ve genel olarak Türk toplumunun bütün bireylerine yönelik olumlu ve olumsuz niteleyiciler üzerinde durmuş; toplumun bireylere hangi noktalardan baktıklarını sıfatlar açısından ele almıştır. Böylece eski Türk toplumu ile günümüz Türk toplumunda önemli olan değerlerin karşılaştırmasını yapmıştır (Alkan, 2013).

Samet Çetin “Dede Korkut Kitabı’nda İkileme Yapısındaki Niteleme Sıfatları” adlı bildirisinde “Dede Korkut Dresden nüshasında” bulunan ikileme biçimindeki niteleme sıfatlarını anlamsal olarak sınıfladıktan sonra bu sıfatların anlamsal, yapısal ve söz dizimsel dinamiklerini çözmeye çalışmıştır (Çetin, 2015).

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇE DÖNEMİ TÜRK DEVLETLERİ VE YAZI

1.1. Ötüken’de Kurulan Türk Devletleri

Ötükende Türkler I. Türk Hakanlığı, II. Türk Hakanlığı, Ötüken Uygur ve Kırgız devletlerini kurmuşlardır. Bu devletlerden ulaşan çeşitli metinlerin olduğu Eski Türkçe döneminde ve bu dönemin hemen öncesinde hüküm sürenler hakkında bilgi çalışmamızda hemen aşağıda verilmiştir. Araştırmamızın giriş bölümünün konu ve kapsam başlığı altında ise Eski Türkçe dönemi hakkında genel bilgi verilmiştir.

1.1.1. Birinci Türk Hakanlığı

I. Göktürk devleti, 552 yılında Bumin Kağan önderliğinde Avar hâkimiyetine son vererek devletin merkezi Ötüken olmak üzere kurulmuştur. Devlet en parlak zamanlarını Bumin Kağan’ın oğlu Mu-kan Kağan zamanında yaşamıştır. Daha sonraki dönemlerde taht mücadeleleri ve Çin’in entrikaları sonucunda devlet, önce doğu ve batı diye ikiye ayrılmış, daha sonra da yıkılmıştır. Devlet, resmen ikiye ayrıldığı zaman Doğu Göktürklerin başında İşbara Kağan bulunmaktaydı. Bu dönem taht mücadelelerinin ve Çin baskısının çok yoğun olduğu dönemdir. İşbara Kağan’ın ölümünden sonra tahta gelen hükümdarlar Çin baskısına direnemediler. 630 yılında önce Doğu Göktürk devleti, daha sonra da Batı Göktürk devleti Çin’in himayesine girmiştir (Kafesoğlu, 1977: 99-105).

Birinci Türk Hakanlığını oluşturan zeminde Kuzey Liang devleti ve Tabgaçların oynadığı rolden araştırmacılar bahsetmiştir. Gömeç’e göre Kansu bölgesinde kurulan Kuzey Liang devletinin (M.S. 401) Türk tarihinde özel bir önemi vardır ve bu devleti kuran Meng Hsün’ün ataları, Asya Hun devletinde önemli bir mevki olan "sol cü-çü" mevkiini işgal etmişlerdir. Çin kaynaklarına göre M.S. 200’lerde Cü-çü’ler 19 Hun boyunun en asiliydi (Gömeç, 1997: 10). Buradan anlaşıldığı üzere Cü-çü ailesi uzun

zamandan beri Kansu'da oturuyordu. Kuzey Liang devleti, Tabgaç hükümdarı Tay-wu tarafından 439 yılında yıkıldı (Taşağıl 2002: 654). Bunun üzerine Aşına önderliğinde 500 ailelik bir grup Juan-juanlara sığındı ve bir süre sonra Altay dağlarına yerleşti (Kafesoğlu 1996: 92; Taşağıl 2002: 654). Aşına önderliğinde 500 ailelik bir grubun kaçarak Altay dağlarına yerleşmesini tarihçilerin bir bölümü Bozkurt efsanesiyle birleştirir. Aşına önderliğindeki grup, Altay dağları civarında yaşayan çeşitli Türk boylarıyla genişleyerek Köktürkleri oluşturdu. Köktürkler Juan-juanlara tâbi idi ve onlar için demir silâhlar üretiyorlardı. 534 yılında başlarında Bumin bulunuyordu (Kafesoğlu 1996: 93; Golden 2002: 96).

Tölisler Juan-juanlara bu sırada baş kaldırmıştı. Bumin bu ayaklanmayı 546 yılında bastırdı ve 50 000 ailelik bir Tölis grubunu kendine bağladı. Juan-juan hükümdarı A-na-kuey'e elçi göndererek onunla eşit olduğunu göstermek için kızını istedi. Bu hareket A-na-kuey'i çok öfkeliendirdi; "sen benim demir işlerimde çalışan bir kölemsin, nasıl böyle bir teklifte bulunabilirsin?" mesajıyla Bumin'e elçi gönderdi. Bumin elçiye derhal öldürdü ve Juan-juanlarla ilişkisini kesti. Bu olayların sonrasinda Juan-Juan devleti çökertilmiş oldu. Bu zafer üzerine Bumin "İl-Kağan" unvanını alarak 1. Türk hakanlığını kurmuş oldu. Eski Büyük Hun İmparatorluğunun başkent bölgesi olan Ötüken'i de 552'de kendine merkez yaptıktan sonra aynı yıl içinde öldü (Taşağıl 2002: 655, Çandarlıoğlu, 2003. 41). Yerine geçen oğlu Kara Kağan da uzun yaşamadı. 553'te kağan olan Bumin'ın diğer oğlu Mukan ve Batı'da devleti idare eden Bumin'ın kardeşi İstemi zamanında 1. Türk Hakanlığı gücünün zirvesine ulaştı (Kafesoğlu 1996: 93 vd; Taşağıl 2002: 655-656).

İmparatorluğun batı bölgesinde ordusuyla ilerleyen İstemi, önce Sâsânîlerle ittifak yaparak 557 yılında Akhun devletini yıktı; Akhunlardan alınan toprakların Ceyhun'a kadar olan bölümüne Göktürkler sahip oldular (Taşağıl 2002: 671). Güneybatıda Ceyhun ırmağına dayanan İstemi Kağan, kuzeybatıda da Sabir ve Bulgar Türklerini hâkimiyeti altına alarak Kırım yarımadasına dayanmıştı. 572'de doğudaki büyük kağan Mukan, 576'da İstemi öldü (Ercilasun, 2004: 81).

Birinci Türk hakanlığında Mukan'dan sonra Tapar Kağan çağında da devletin gücü sürdü. Taşağıl (2002: 660)'a göre bu dönemde Çin'e akınlar yapıldı; iç çekişmelerden yararlanılarak Çin'in iç işlerine müdahale edildi. Çin hükümdarları Göktürklerin himayesi altına girdi. Ancak Tapar Kağan Burkan (Buda) dinini kabul etmişti. Ülkede bir Burkan pagodası (mabedi) yaptırttı ve 575 yılında Nirvana Sutra

adlı Burkan kutsal kitabını Türkçeye çevirtti Bugün elde bulunmayan bu tercüme, tarihin kaydettiği Türkçe ilk tercüme eserdir.

İşbara Kağan zamanında ise devlet zayıflar ve ikiye bölünür. Bundan sonra zaman zaman Göktürkler güç kazansalar da yıkılmaya doğru giderler. 627 yılında olan ağır kış ve kıtlığı o zamanki Göktürk kağanı olan Çulo Kağanın kardeşi İl Kağan ağır vergiler koyarak atlatmak istedi. Türk boyları Çin'in de kışkırtmasıyla ayaklandılar. 630 yılında birinci Türk hakanlığı (Doğu Göktürkleri) bağımsızlığını kaybedip Çin'e tutsak oldular (Ercilasun, 2013: 86-87). Bu dönemden kalan en eski yazıt Moğolistan'ın Arhangay bölgesinde 1956 yılında bulunmuş üç yüzü Soğutça, bir yüzü de Sanskritçe olan Bugut yazıtıdır (Tezcan, 1994: 278).

1.1.2. İkinci Türk Hakanlığı

681 yılının sonunda Kutlug ve çevresindeki Türkler Çogay dağlarının kuzey eteklerine gelip 682'de Dokuz Oğuzları (Uygurları) yenerek Ötüken'i ele geçirdiler. Kutlug, Türk devletini yeniden bağımsızlığa kavuşturarak İltiş Kağan ünvanını alıp doğuda Onon ve Kerulen ırmaklarına, kuzeyde Kögmen dağlarına, batıda Altaylara ulaştı (Ercilasun, 2013: 96-97; Taşağıl 2002: 679-681). Böylece Göktürklerin ikinci dönemi başlamış oldu.

Ercilasun (2004: 101) bu dönem için şu bilgileri verir:

698'deki Bolçu savaşı, Türk tarihinin önemli savaşlarından biridir. 582'de Tardu'nun bağımsızlık ilânından sonra, 600-603 arasındaki kısa süre hariç, Doğu ve Batı Türkleri Bolçu savaşı sonunda ilk defa birleşmişlerdir. Kapgan Kağan'ın, Altay dağlarında beklenilmesi buyruğuna karşı gelerek Tonyukuk orduyu bizzat yürütmüş ve savaşı idare etmiştir. Bolçu savaşından sonra Tonyukuk, Köktürk ve Türgiş ordularıyla birlikte sefere devam ederek Seyhun'u geçmiş, Demir Kapı'ya kadar ulaşmış, orada bulunan Emevî Araplarına da baş eğdirmiş ve sayısız ganimetler elde ederek geri dönmüştür.

Çin kaynakları Kapgan Kağan'ın topraklarının 4500 km kadar olduğunu ve "bütün barbarların onun emri altında" bulunduğunu söyler (Kafesoğlu 1996: 111). Bilge Kağan tahta oturduktan sonra zayıflayan ülkeyi yeniden toparlamaya çalıştı. Köl Tigin'i "sol bilge élig"lik makamına getirdi ve başkomutan yaptı. Tonyukuk'u yeniden "ayguçılık" makamına (Devlet Meclisi başkanlığına) getirdi (Kafesoğlu 1996: 116). Fakat 717 yılında Oğuzlar, Dokuz Tatarlarla birleşip baş kaldırdılar. Agu'daki iki büyük savaşta Bilge Kağan, Oğuz ve Tatar ordusunu bozguna uğrattı. Dokuz Oğuzlar yerlerini yurtlarını bırakıp Çin'e gittiler; adları sanları yok oldu (BK D 34-36). Bilge Kağan, amcasının son yıllarında ortaya çıkan isyanları bastırmayı başarmış, dağınıklığı gidermiş ve birliği tekrar sağlamaya başlamıştı. Bunu gören ve daha önce

Çin'e gitmiş bulunan bazı beyler de geri döndüler. Çin'e giden ve Çinlileşmeyi reddederek isyan eden halkın bir kısmı da geri döndü (Taşağıl 2002: 686). Kağanlık en yüksek gücüne Bilge Kağan zamanında ulaşır. Bu ilerlemede, Bilge Kağan'ın kardeşi Köl Tigin ve meşhur devlet adamı Tonyukuk da pay sahibidir. Daha sonraları, kısa aralarla Tonyukuk'un 725 ve Kül Tigin'in 731 yıllarında ölmesi sonucu yalnız kalan Bilge Kağan'ın da 734'te ölümü kağanlığın zayıflama sürecini başlatmıştır. Daha sonra tahta çıkan kağanların iç karışıklıkları önleyememesinin doğurduğu düzensizlikten faydalanan Uygur, Basmil ve Karluklar tarafından çıkartılan isyanlar sonucunda, 745 yılında Ötüken'de Uygur Kağanlığı tarih sahnesine çıkar (Kafesoğlu, 1977: 125-129).

1.1.3. Ötüken Uygur Devleti

Göktürk bengu taşlarındaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, Oğuz veya Dokuz Oğuz denilen Uygurlar, kağanlığın güçlü zamanlarında Göktürk tebası olmuşlar; fakat en küçük bir karışıklık anında ayaklanmaktan geri kalmamışlardır. Nihayet 742 yılındaki isyan başarıya ulaştı. Uygurlar, Basmıl ve Karluklarla ittifak yaparak Göktürk kağanı Kutlug'u öldürdüler. Basmıl başbuğu kağan oldu. Karluklar batı, Uygurlar doğu kanat yabguluklarını aldılar ve Çin tarafından tanındılar. Göktürk kağanlığına getirilen Ozmış'ı da 743 yılında öldürdüler (Taşağıl-Uygur 2002: 713).

Uygur, Basmil ve Karluklar tarafından çıkartılan isyanlar sonucunda, 745 yılında Ötüken'de Göktürkleri yıkan Ötüken Uygur Kağanlığı tarih sahnesine çıkar. Uygurların bilinen ilk kağanı Kutlug Bilge Kül'ün 747 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bayan Çor (747-759) kağanlığın sınırlarını Yenisey, Talas ve İç Asya'ya kadar genişletmiştir. Bayan Çor'un ölümünden sonra hükümdar olan Böğü Kağan döneminde Çin'de isyan vardır. Aynı dönemde Tibetlilerin saldırılarına da maruz kalan Çin'e yardıma giden Böğü Kağan, Loyang seferi ile Çin'i Tibetlilerin tazyikinden kurtarır. Bu olay Türk kültür tarihi açısından son derece önemlidir. Böğü Kağan'ın Çinden beraberinde getirdiği rahipler Mani dinini Türkler arasında yaymaya başlar ve Böğü Kağan Maniheizm'i 762'de resmen kabul eder (Ercilasun 2013: 220). Başlayan iç karışıklıklar sonunda iyice zayıflayan Uygurlara 840 yılında başka bir Türk boyu olan Kırgızlar son verirler (Kafesoğlu, 1977: 133-134).

Ercilasun (2004: 221-226) Uygurların kurduğu ilk devlet olan Ötüken Uygur Hakanlığından şu şekilde bahseder:

Bayan Çor babası Köl Bilge tarafından doğu kanadına binbaşı olarak tayin edilmiş; koyun (743) yılının ilk ayında Ozmış Kağan üzerine yürüyerek onu mağlup etmiş ve hatununu da almıştır. Bayan Çor (Şine Usu) bitigine göre tavuk (745) yılında Karluklar kötü olacağını düşünüp batıya doğru kaçmışlar ve On Oklara sığınmışlardı. Bayan Çor domuz (747) yılında onlarla savaşmış, aynı yıl babası uçmuştu (vefat etmişti). (BÇ K 11-12). Bitigden anlaşıldığına göre Karluklarla Uygurların arası açılmış ve 745'te Karluklar bertaraf edilmiştir. Karluklardan önce Basmılları da bertaraf eden Uygurlar böylece tavuk (745) yılında bağımsız kağanlıklarını kurmuş oldular. Dokuz boydan oluşan Dokuz Oğuzlara yönetici olarak Uygur boyunun eklenmesiyle on boy hâline gelen Uygurlara On Uygur denmiştir.

Ötüken Uygur devleti 744 senesinde Uygur yabgusunun, Basmıl kağanını mağlup ederek kendisini kağan ilan etmesiyle kurulmuştur. Uygur yabgusu Kutluk Bilge Kül Kağan ünvanını aldı ve bu suretle Uygur Hakanlığı kurulmuş oldu. Kutluk Bilge Kül Kağan ölünce yerine oğlu Bayan Çor geçti. Bayan Çor zamanında Uygurlar dört yönde genişlediler. Batıda Altay Dağları'nın güneybatı eteklerinde oturan Karluklar ile Çu ve Talaş bölgesinde oturan Türgişler üzerine yapılan seferlerle Uygur Devleti'nin sınırları Sırderya nehri kıyılarına kadar uzadı (Çandarlıoğlu, 2003: 61).

Ercilasun (2004: 224) 751'deki Talas savaşında Çinlilerin Müslüman Arap ordularına yenilince Tarım havzasından çekilmek zorunda kaldıklarını söyler ve olayların devamı için "bu yenilgi ve ardından 755'te ortaya çıkan An Lu-şan isyanı Çin'i iyice sarstı. Uygurlar Çin'e yardım ettiler. Başkent Çañan'ı ve Loyaŋ'ı isyancılardan geri aldılar" der.

Bögü Kağan tahta çıktığı zaman Çin yine karıştı. An Lu-shan isyanı imparatorun nüfuzunu yok etmiş, Doğu baş şehri Loyang ve batı başşehri Ch'ang-an asiler tarafından zapt edilmişti. Bu sırada Çin imparatoruna en büyük yardım Uygurlar tarafından yapılmıştır Kağan bizzat askere kumanda ederek Çinli general ile birlikte sefere çıktı. Uygurların başarılı manevraları ile isyanlar bastırıldı. Başkent Çañan ve Loyaŋ asilerden geri alındı. Uygur askerleri Loyaŋ'ı üç gün yağma etti. Önce Ch'ang-an sonra Lo-yang kurtarıldı (Çandarlıoğlu, 2003: 61).

Ercilasun (2004: 224) Bögü Kağan tarafından Çañan ve Loyaŋ şehirlerinin asilerden geri alınmasıyla 762'de Bögü Kağan'ın dört Mani rahibiyle Ordu Balık'a döndüğünü ve Mani rahipleriyle yaptığı iki günlük müzakereden sonra Maniheizm'i 762 sonlarında resmen kabul ettiğini söyleyip bu olayın Türk kültür tarihi açısından son derece önemli olduğunu belirtip ekler: Maniheizm "ışık dini" idi ve bu dine girenler sıcak kan içme âdetini bırakıp yemek pişirmeyi öğreniyorlar; şehirlileşiyorlar; "mukatele (öldürüşme) şehrinde çıkarak bir fazilet diyan"na giriyorlardı."

795'te Uygur hanedan boyu değişti. Kağanlık, Yaglakarlardan Edizlere geçti. Alp Ulug Bilge unvanıyla tahta oturan ve 10 yıl Uygurları idae eden bu kağanın dönemi, Uygurların en parlak dönemidir. Alp Ulug Bilge, Karluk isyanını bastırımış ve Kırgızlar üzerinde büyük bir zafer kazanmıştı. 839 kışında yut oldu; hayvan sürüleri kırıldı. Ülkede açlık ve kıtlık başladı. Kağanın ölümüne sebep olan vezir Krebir, Kazar Tigin'i kağanlığa getirmişti. Ancak bu sırada merkezde olmayan komutanlardan Klg Baga bu içe çok kızdı ve 840'ta 100 000 kişilik Kırgız atlısıyla Uygur başkentine saldırdı. Başkent harap olur; Uygurlar katliamdan geçirildi. Ölümden kurtulanlar dört bir yana dağıldılar (Ercilasun, 2004: 226).

1.1.4. Kırgızlar

Asya Hun devletinden beri varlıkları bilinen Kırgızlar, Çin kaynaklarında Ki-ku, Kieku, Kie-ka gibi adlarla zikredilmektedir. Asya Hun devleti zamanında İrtiş nehri havalisinde yaşayan Kırgızlar, Göktürk hakanı Mukan Kağan zamanında Gktrklere bağlanmışlardır. I. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Kırgızlar, II. Göktürk devletinin kurulmasından sonra tekrar Gktrklere bağlanmışlardır. Göktürk devletinin yıkılmasından sonra Moyen-or zamanında Uygur devletine bağlanmışlardır (Kafesoğlu, 1977: 22).

Yenisey Kırgızları ile Uygurlar arasındaki mücadele 820 yılında tekrar başlamış ve IX. yüzyılın ortalarına değin devam etmiştir. Kırgızların 840 yılında, galibiyeti ile sonuçlanan bu mücadele, Ötüken Uygur Devleti'nin batıya g ve kağanlık başkentinin Karabalasagun'dan Tanrı Dağlarının eteklerine nakledilmesiyle sonuçlanmıştır (Yoska, 2011: 345).

Uygurların zayıflamasından istifade eden Kırgızlar 840 yılında Uygur devletini yıkmışlardır. 927 yılına kadar bağımsızlıklarını sürdüren Kırgızlar, bu tarihten sonra bütün Moğolistan'ı ele geçiren Kitanlar tarafından Ötüken bölgesinden çıkartılıp tekrar eski yerlerine sürülmüşlerdir. Eski Kırgızlardan bize Yenisey ırmağı kıyılarında (bugünkü Tuva Muhtar Cumhuriyeti sınırları içerisinde) Göktürk harfleriyle yazılmış yazıtlar bırakmışlardır (Kafesoğlu, 1977: 22).

1.2. Ötüken'de Kurulan Türk Devletlerinde Yazı

Eski Türkçe metinler  dönemde incelenir. İlk dönem, Orhon ya da Göktürk metinlerini içermektedir. Başta Moğolistan olmak üzere Yenisey havzasında, Merkez Güney Sibirya'da, Altay dağları civarında, İrtiş nehri etrafında, Kazakistan ve

Kırgızistan'da, ayrıca Doğu Türkistan'ın doğu bölgelerinde bulunur (Erdal 2004: 6-7). Runik harfli yüzlerce metnin transkripsiyonu günümüzde büyük ölçüde tamamlanmıştır.

İkinci Göktürk hakanlığından kalan yazıtlar arasında Kül Tigin (732), Bilge Kağan (735) ve Tonyukuk (720- 725?) yazıtları; yazılış tarihleri en kesin olarak bilinen ve doğrudan doğruya Türk dili ve Türk tarihine kaynaklık eden eserler olarak, VII. yüzyıldaki Orhun Abideleri ya da Göktürk abideleri olarak söyleniş yaygınlığı kazanmışlardır. Keşfedilen yazıtlar arasında dil hacmi bakımından en uzun ve okunabilirliği istenilen düzeyde korunabilmiş olan eserler, Orhun yazıtları olmuştur. Bu abidelerin bulunması, Türk dili tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Özyetgin, 2013: 152-153).

Akar (2012: 84-85) Göktürk hakanlığından kalan yazıtlar için şu şekilde bir değerlendirme yapar:

Türk dili tarihi içinde yine Türkçenin söz dizim özellikleri bakımından yeterince bilgi edinebildiğimiz en eski ve en derli toplu metinler, II. Köktürk Kağanlığı zamanında (682-745) kağanların ölümsüz birer taş yani bengu taş olarak diktirdikleri bu eserlerde bulunmaktadır. Ele geçen runik yazıtlar içinde daha önceden de belirtildiği gibi en önemlileri Köktürkleri Çin hâkimiyetinden kurtaran Kutlug (İlteriş) Kağan, kardeşi Kapgan Kağan ve Kutlug'un oğulları Bilge Kağan ve Köl Tigin ve onlara vezirlik yapmış olan büyük devlet ve siyaset adamı Boyla Baga Tarkan (Bilge Tonyukuk) adına dikilen anıtlardır. Dönemin dil özelliklerini yansıtan eserler olarak başka birçok irili ufaklı runik harfli yazıt da bulunmaktadır. Bu anıtlarda kağanlar, Türk töresinde yer alan ve muhtemelen eski bir geleneğe göre halkına ve gelecekteki kuşaklara kendi yaşadıkları dönem ve yaptıkları ile ilgili olarak “hesap” vermektedirler. Bu özellikleri ile birer tarih ve söylev metni olan Köktürk yazıtları, aynı zamanda tarihte Türk dilinin işleyişini ve gelişmesini gösteren ilk yazılı dil belgeleri olarak değerlendirilmektedir.

Bu metinler sadece Göktürklerden kalmış değildir. Ötüken Uygurlarından, Bulgar Türklerinden, Avarlardan, Kırgızlardan, Türgişlerden, Oğuzlardan, Peçeneklerden ve Kıpçak-Kumanlardan da runik harfli yazıtlar kalmıştır (Ercilasun 2013: 134). Bu sebeple araştırmamızda hemen yukarıda bahsi geçen Moğolistan, Yenisey havzası, Merkez Güney Sibiryâ, Altay dağları civarı, İrtiş nehri etrafı, Kazakistan ve Kırgızistan, ayrıca Doğu Türkistan'ın doğu bölgelerinde yazılmış Göktürk harfli Türkçe metinler “Ötüken Türk Devletlerinde Yazı” başlığı altında ele alınmıştır.

Tekin (1992: 69-70) ET'nin ilk yazılı numunelerinden şu şekilde bahseder:

Moğolistan'da bulunan ve Çin kaynaklarına göre T'u-chüe (/ *türküt) diye adlandırılan Türk boyunun kurduğu son devletin (aş. yk. 690-740) resmi dilini aksettirmektedir. Bu numuneleri, bir yandan Ongin, Kül Tigin, Bilge ve Tonyukuk adı taşıyan mezar taşları ile (Moğolistan) daha sonraki devirlere ait olup aynı Köktürk yazısı ile kağıt üzerine yazılmış birkaç kitap parçasında buluyoruz. Adı geçen metinlerdeki dilin işlenmiş

olmasına bakarak ET'nin tarihini, yukarıda verilen tarihlerden daha gerilerde düşünebiliriz; fakat bu devirlere ait elimizde şimdilik bir vesika yoktur. Bütün bunlardan başka elimizde yine aynı alfabe ile yazılmış bazı küçük mezar taşları vardır (Yenisey, Tuva, Talas vb.). Bu taşlardaki metinlerin kısalığı, bunların dil hususiyetleri hakkında kesin bir şey söylememize mani olmaktadır.

Adı geçen araştırmacı hemen yukarıda da görüldüğü üzere Eski Türkçenin ilk yazılı metinlerini Moğolistan, Yenisey, Tuva ve Talas bölgesi yazıtları olarak düşünür.

1.2.1. Göktürklerden Kalan Moğolistan Yazıtları

1.2.1.1. Bugut Yazıtı

Alyılmaz (2003: 11) bu yazıt hakkında şu bilgileri verir:

Moğolistan Halk Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan eski Türk bengu taşlarından biri de Bugut yazıtıdır. Adını Arhangay Aymag'ın Bayn Tsagaan Gol (Kutsal Beyaz Göl) bölgesindeki Bugut dağından alan yazıt, bu dağın yaklaşık 10 km doğusundaki geniş ovaya inşa edilmiş I. Köktürk Kağanlığı dönemine ait anıt mezar külliyesindeki Türk kültür ve medeniyet eserlerinden biridir. Tarihî olayların anlatıldığı biyografik ve didaktik bir eser olma özelliğini taşıyan Bugut yazıtı, hem içerik hem de şekil açısından sonraki yıllarda vücuda getirilen Türk bengu taşlarına da örnek teşkil etmiştir. Bugut yazıtı ve bu yazıtı ait kaplumbağa kaide, bugün Çeçerleg Müzesi'nin bahçesindeki açık alanda sergilenmektedir.

Akar (2012: 91) Muhan Kağan adına dikilen Bugut yazıtı için “Dört cephesi bulunan Bugut Yazıtı'nın üç yüzü Soğdca ve bir yüzü de Sans-krit harfleri ile yazılmıştır. Bu yazıt, 1956'da Moğolistan'ın Arhangay bölgesindeki bir kurganda bulunmuştur. Yazıtın 581 yılı civarında dikildiği sanılmaktadır. Sans-kritçe metni ise 574-578 yılları arasında Köktürk devletinde Budizmi yaymak için çalışmış olan Hintli rahip Jigagupta'nın yazdırmış olduğu düşünülmektedir” der.

1.2.1.2. Çoyr Yazıtı

M. Ölmez yazıtın bulunduğu yerin adını aldığını ve yazıtın üzerinde kağanlık arması olduğu düşünülen bir dağ keçisinin yer aldığını belirtir (Ölmez, 2012: 211)

Akar (2012: 92) bu yazıtın konumunu belirtir ve önemi için “Moğolistan'ın Doğu Gobi bölgesinde bulunan bu eserin 687-692 yıllarında dikildiği düşünülmektedir ve yazıt altı satırlık bir metinden oluşmaktadır. Bu eser, bilinen ilk Köktürk harfli yazıt olması bakımından önemlidir.” der.

1.2.1.3. Hoytu Tamir Yazıtı

Sertkaya (2001: 23-37) duvara, taşa boyama ile yapılan henüz daha yayımlanmamış eski Türk yazıtları olduğunu belirtir:

Yani Türkler, bin yıl önce kırmızı boyayla, yeşil boyayla yazıtlar yazmışlar. Bir tanesi Hoytu Tamir külliyesi yazıtlarıdır. Bir Kazak dostumuz buradaki yeni yazıtları keşfetmiştir. Hoytu Tamir bir tepedir ve erimek üzeredir. Kazak Türkolog Sarthocaoğlu Harcavbay o kayayı incelerken sanki birdenbire gök delinmiş gibi bardaktan boşanırcasına yağın yağmurun altında kalmış ve sadece dağı seyretmiştir. Dağ yavaş yavaş renklenmeye ve yeşil, mavi, kırmızı mürekkeple, gözün görmediği yazıtlar belirlemeye başlamış. Çünkü; güneş o mürekkepleri soldurduğu için göz bunları fark etmiyor. Ama yağmur yağınca boyalar ıslandığı için Harcavbay o yazıtları görmüş, yerlerini işaretlemiş. Bir saat sonra yağmur dinince güneş çıkmış ve yazılar yine kaybolmuş, ama yerleri işaretli olduğu için Harcevbay atla su getirmiş, oraları ıslatmış, yeniden onları kopya etmiş. Bizim bugün Hoytu Tamir'in, Radlov'un neşrettiği 10 yazıtını 22'ye yükseltecek şekilde daha büyük hacimli eklerimiz var.

Akar (2012: 92) bu anıtın konusu ve yazılma tarihi için “Hoytu Tamir bölgesinde bulunan kayalar üzerine yazılmış, on parça ve 39 satırdan ibaret yazılardır. Metinlerde Tarduşların komutanı Köl İç Çor'un Türğişlerle savaşı anlatılmaktadır. Bu yazıtların 717-720 yıllarına ait olduğu tahmin edilmektedir.” der.

1.2.1.4. Ongin Yazıtı

A. Akar bu anıtın dikilme tarihi ve konusu için “Bilge İşbara Tamgan Tarkan adlı bir bey ve babası İl İtmiş Yabgu'nun İlteriş ve Bilge Kağan zamanlarında düşmanla mücadeleleri anlatılır. 719-720 yıllarında dikilmiştir” der (Akar, 2012: 92).

1.2.1.5. Köl İç Çör Yazıtı

E. Aydın Moğolistan'daki runik yazıtlardan olan Küli Çor yazıtı için “hem satır sayısının çokluğu hem de yazıt kahramanının ilk aldığı unvandan ölümüne kadar olan yaşantısını ayrıntısıyla ele alması bakımından oldukça önemlidir. Ancak yazıt kahramanının ne zaman öldüğü ve yazıtın hangi kağan zamanında dikildiği tartışmalıdır” der (Aydın, 2014: 31).

Akar (2012: 92) bu anıtın konusu ve dikilme zamanı için “Tarduşların komutanı İşbara Bilge Köl İç Çor adına 723-725 yılları arasında dikilmiş bir yazıttır. Yazıtta Köl İç Çor'un Bilge Kağan zamanındaki kahramanlıkları, Karluklarla yapılan savaşta ölümü ve adına yapılan yoğ töreni anlatılmaktadır.” der.

1.2.1.6. İhe-Aşeta Yazıtı

İhe-Aşete yazıtı, Altun Tamgan Tarkan adına, tahminen 724 yılında dikilmiş 10 satırlık küçük bir yazıttır (Sertkaya 1995: 319).

1.2.1.7. Bilge Tonyukuk (Bayan-Tsokto) Yazıtı

Tonyukuk Yazıtının dikilme tarihi hakkında görüş farklılıkları vardır:

Ercilasun (2004: 133) Tonyukuk'un Göktürklerin 679'da başlayan ve 682'de İltiş'le başarıya ulaşan istiklâl hareketlerinin liderlerinden biri olduğunu; İltiş'in kağanlığı ile Kapgan'ın kağanlığının ilk yıllarında başvezirlik ve başkomutanlık yapmış olduğunu; Bilge Kağan döneminde, 716-725 yılları arasında başmüşavir ve stratejist olarak görevde bulunmuş olduğunu; tahminen 725-726 yıllarında öldüğünü ve büyük bir devlet ve siyaset adamı olduğunu söyler ve bu büyük devlet adamı hakkında bir değerlendirme yapar: "Türk istiklâlini sağlamak ve Türk devletini büyötmek için kağanlarla omuz omuza çarpışmış kahraman bir asker (alp), Türk devletinin politikasına uzun zaman yön vermiş akıllı ve hikmet sahibi (bilge) bir devlet adamıdır."

Çeşitli bilginlerin tarihlendirme tahminlerini kaydeden O. F. Sertkaya kendi görüşü olarak 732-734 yıllarını verir. Ona göre Köl Tigin anıtında Tonyukuk'tan ve hizmetlerinden bahsedilmemiş olması yüzünden Tonyukuk anıtta yazılanlara cevap vermiştir (Sertkaya 1995: 113-128). A. Caferoğlu da Tonyukuk'un, Köl Tigin anıtında yazılanlara cevap verdiği fikrinde idi (Caferoğlu 1958: 104-105).

Ercilasun (2004: 132-133) Tonyukuk'un 716-725 yılları arasında aktif olarak görev başında olduğunu söyler. Bir hatıra ve tarih niteliği taşıyan anıtını Tonyukuk'un bu tarihten sonra dikmiş olduğu çıkarımını yapar ve konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde destekler:

698'deki Bolçu savaşında Tonyukuk, Kapgan Kağan'ın, Altay dağlarında beklenilmesi buyruğuna karşı gelerek Köktürk ordusunu Batı Türkistan'a yürütmüş ve birçok zaferler kazanmıştı. Ancak Kapgan'a karşı geldiği için 701 yılında görevden alınmıştı (Giraud 1999: 74, 95). Tonyukuk'un sitemi, hatta öfkesi bunadır. "İltiş Kağan ve ben olmasaydım ne Türk milleti olurdu ne de Kapgan Kağan" demesi bundandır. Anıtlarda Bilge ve Köl Tigin'in adı zikredilerek yapılmış tek bir sitem yoktur. 1925'te Çin heyetine verilen ziyafette Tonyukuk'un da bulunması onun, Kapgan zamanında gözden düşmüş olmasına karşılık Bilge Kağan zamanında gözde olduğunu gösterir.

Taşağıl (2002: 686-688) Bilge Kağan'ın hükümdarlığının ilk dönemindeki karışıklıklar üzerine, kayınpederi Tonyukuk'u yeniden göreve çağırdığını ve ona plânlamacılık görevini verdiğini bildirir. 722 yılı civarında Çin sarayında yapılan bir müzakerede, Göktürklerin başındaki üç devlet adamının değerlendirildiğini ve Tonyukuk'un "çok cesur, yaşlı, bilgili, tecrübeli biri olarak Çin için tehlikeli" olduğunu ifade eder (Taşağıl 2002: 687-688).

1.2.1.8. Köl Tigin Yazıtı

Akar (2012: 93) bu yazıtı şu şekilde değerlendirir:

Bu yazıt, Bilge Kağan'ın kardeşi, Köktürk prensi ve askerî komutanı Köl Tigin adına dikilmiştir. Köl Tigin, kon yıka yiti yirmike “koyun yılının on yedisinde” (=27 Şubat 731) ölmüştür. Cenaze töreni 1 Kasım 731'de yapılmıştır. Türkçe yazıt ise 21 Ağustos 732'de dikilmiştir. Köl Tigin yazıtı, dört yüzlü ve tek parça büyük bir taştır. Yüksekliği 3.75 m'dir. Taşın doğu ve batı yüzleri dipte 1.32 m, üstte ise 1.22 m genişliktedir. Yazıtın kuzey ve güney yüzlerinin eni de 46 ila 44 cm'dir. Yazıtın bütün yüzleri 2.75 m boyunda yazılarla kaplıdır. Batı yüzünde Çince bir yazıt vardır. Doğu yüzünde 40 satır, güney ve kuzey yüzlerinde on üçer satır bulunmaktadır.

M. Ergin, kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde büyük katkısı olan Bilge Kağan'ın duyduğu büyük minnet ile kardeşi Köl Tigin için bu yazıtı diktirdiğini söyler (Ergin, 2005: 17).

1.2.1.9. Bilge Kağan Yazıtı

Tekin (2006: 8) “Bilge Kağan anıtının kuzey yüzündeki yazıt, son 7 satırı dışında, Köl Tigin anıtının güney yüzündeki yazıt ile bir ve aynıdır. Anıtın doğu yüzündeki 2.-24. satırlar da, ufak tefek bazı farklarla. Köl Tigin anıtının doğu yüzündeki 1.-30. satırlarla aynıdır” der.

Akar (2012: 93) bu yazıt hakkında şunları söyler:

Ünlü Köktürk hakanı Bilge Kağan adına dikilmiştir. Yazıt, 11 yılı onuncu ay altı otuzka “köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında” (25 Kasım 734) günü ölen ve 22 Haziran 735'te yoğ töreni yapılan Bilge Kağan adına dikilmiş ve onun kendi ağzından yazılmıştır. Bu yazıt, Köl Tigin anıtından birkaç santim daha yüksektir. Doğu yüzünde 41 satır, daha dar olan kuzey ve güney yüzlerinde 15 satırlık Türkçe yazıt bulunmaktadır. Bilge Kağan anıtı, Köl Tigin anıtına göre biraz daha fazla tahribata uğramış durumdadır. Yazıt, Bilge Kağan adına küçük oğlu Tengri Kağan (734-741) tarafından diktirilmiştir. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları, Moğolistan'daki Orhon ırmağının eski yatağı yakınlarında Koço Çaydam adlı göl civarında bulunmaktadır (47° enlem, 102° boylam). İkisi arasındaki uzaklık 1 km kadardır. Bu iki yazıt da Köl Tigin'in atisi (=yegeni) Yolluğ Tigin tarafından yazılmıştır. Yolluğ Tigin, Köl Tigin yazıtını 20 günde, Bilge Kağan yazıtını da dört günde yazmıştır.

1.2.1.10. İhe Nur Yazıtı

A. Akar, bu yazıtın küçük olduğunu söyler ve 730 yılı sıralarında yazıldığını tahmin eder (Akar, 2012: 94).

1.2.1.11. Hangiday Yazıtı

A. Akar, bu yazıtın Hangiday dağında kaya üzerine yazılmış olduğunu ve dört satırlık bir metinden meydana geldiğini söyler (Akar, 2012: 94).

1.2.2. Ötüken Uygur Devleti Yazıtları

Ötüken Uygur Devleti döneminde Eski Uygur Türkçesi yazılı metinleri kendilerinden önceki Göktürk harfli yazı geleneğinin devamı niteliğindedir. Söz konusu kaynaklar Göktürklerin de kullandığı runik harfli yazıyla yazılmıştır.

1.2.2.1. Taryat (Terhin) Yazıtı

Tekin (1983: 795-838) bu yazıtı şöyle değerlendirir:

Moğolistan'ın Arkhangay oymağının Taryat bölgesinde 1970 yılında bulunan ve üç parça halinde olan bu yazıt, 30 satırdan ibarettir. Yüksekliği 2,35 m olan yazıt, kaplumbağa heykeli üzerine oturtulmuştur. Yazıt, Ötüken Uygur devletinin (745-840) ikinci hükümdarı Moyun Çor (Unvanı: Eletmiş Bilge Kağan) (747-759) adına 753'te dikilmiştir. Bu yazıtı, Bilge Kutlug Tarkan Sengün yazmıştır. Yazıtta, Moyun Çor ve babası Köl Bilge'nin savaşları anlatılır. Moyun Çor, tıpkı Bilge Kağan gibi yaptığı işleri taş kazıtarak ebedileştirmek istemiştir. Bunu, veciz bir ifade ile bing yıllık turnen künlik bitiğimin belgümin buntatı bu yası taşka yaratıtdım “bin yıllık on bin günlük kitabemi, damgamı burada, bu yassı taş hak ettirdim” (Taryat, Batı, 2., 3. satırlar) dile getirmiştir.

1.2.2.2. Tes Yazıtı

Ercilasun (2004: 137-138) “Tes bitigi 1976'da Hövsgöl aymağı (eyaleti), Övörbulag mevkiinde bulunmuştur. Hâlen Ulaan Baatar Tarih Müzesindedir. 22 satırdır. 757 yılı civarında Moyun Çor tarafından diktirildiği tahmin edilen bitigde Uygurların atalarından bahsedildiği sanılmaktadır” der.

1.2.2.3. Şine Usu Yazıtı

Ercilasun (2004: 138) bu yazıt için düşüncelerini şu şekilde ortaya koyar:

Şine-Usu bitigi, 1909 yılında Arhangay ile Bulgan aymağları sınırında, Mogoyın Şine-Usu bölgesinde bulunmuştur. Hâlen iki parça olan bitig, Uygur anıtlarının en büyüğüdür; 51 uzun satırdan oluşur. Bazı yerleri Taryat bitigi ile ayırdır. Şine-Usu bitigi, 760 yılında Tenride Bolmış İl İtmiş Bilge Kagan (Moyun Çor) adına dikilmiştir. Şine-Usu bitiginde 740'lardan Moyun Çor'un öldüğü 759 tarihine kadar geçen olaylar anlatılır. Uygurların Köktürklerle nasıl ölüm kalım savaşına giriştiklerini ve Köktürklerin Uygurlar tarafından yok edildiğini anıtın daha ilk satırlarından öğreniriz. Bitigde daha sonra Karluklarla, Sekiz Oğuzlarla, Dokuz Tatarlarla, Çiklerle, Kırgızlarla ve Basmıllarla yapılan savaşlar anlatılmıştır. Moyun Çor bitigi üslûp ve hikâye ediş bakımından Köktürk bengü taşlarına benzer. Ancak Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarındaki yüksek heyecan, millî şuur ve lirizm bu anıtta yoktur. Bitigde Köktürklerden Türk (Kı) bçak olarak bahsedilmesi (Klyashtorniy 1986: 153) Köktürk tarihi ve Kıpçaklar açısından çok önemlidir.

1.2.2.4. Kara Balasagun Yazıtı

Ercilasun (2004: 139) “Karabalgasun bitigleri, Uygurların başkenti Karabalgasun (Bugünkü Moğolcada Harbalgas) civarında bulunmuş üç ayrı anıttır. Karabalgasun, Arhangay aymağına bağlı Hutunt sumda, Köktürk bengü taşlarının 28 km güneybatısındadır. Birinci Karabalgasun bitigi 5 satırdır; bugün parçalanmış hâldedir” der.

İkinci Karabalgasun bitiği Hotont sumdaki Serentey ırmağı kıyısında bulunmuş, 1976'da Ulaan Baatar Tarih Erstitüsüne götürülmüştür. 12 satırdır (Sertkaya vd. 2001: 199-219).

Ercilasun (2004:139) üçüncü Üçüncü Karabalgasun Yazıtının da de hemen yukarıdaki yazıtlarla aynı bölgede olup 1896'dan beri bilinmediğini söyler ve ekler: “Tahminen 810 yıllarında dikilmiştir. Şu anda 9 parça halindedir. Parçalarda Türkçe yanında Soğdakça ve Çince metinler de vardır. Türkçe yazıtın başındaki bu *Teñriken Ay Teñride Kut Bulmuş Alp Bilge Teñri Uygur Kaganıñ bitigi* ibaresi okunabilmekte, asıl metin ise çok yıprandığından okunamamaktadır.”

1.2.2.5. Gürbelcin Yazıtı

Gürbelcin bitiği Hugunu-han dağında, Gürbelcin mevkiindedir; 1929'da bulunmuştur. Kaya üzerine yazılmış 3 satırdan oluşur. Her satırda Teñri kulu bitidim yazmaktadır. H. N. Orkun bu ibarenin kendisine, Kâşgarlı Mahmud'da geçen Kulbak adlı zahidi hatırlattığını belirtir (Orkun 1938: 163).

Ercilasun (2004: 139) DLT'deki “Kulbak” maddesiyle bu yazıt arasındaki benzerliğe dikkat çeker ve bu konu hakkındaki görüşünü bildirir:

Bizce bu benzerlik tesadüf olamaz. Gürbelcin bitiginde aynı cümlelerin üç defa alt alta kaya üzerine yazılmasının bir anlamı olmalıdır. Kâşgarlı'nın Türk din ulusu Kulbak hakkında anlattıkları bunu izah eder. Kulbak, kaya üzerine iki defa (aslında birçok defa) Teñri kulu Kulbak yazıyor ve Hugunu-han dağında bulunan kaya üzerinde üç defa alt alta Teñri kulu bitidim yazılıyor. Kâşgarlı'nın dediği gibi izleri bugüne kadar da duruyor. Gürbelcin bitiginde üç defa tekrar edilen cümleyi bizce Kulbak yazmıştır. Ancak Kâşgarlı Mahmud muhtemelen Karabalgasun'u bilmediği için Karabalgasun yerine, Karahanlıların yazlık başkenti olan ve bugün Kırgızistan'da bulunan Balasagun şehrinin adını yazmıştır. Kaldı ki Balasagun ile Balgasun aynı kelimedir. Asıl biçim balgasun olup balasagun'da g ile s yer değiştirmiştir; balgasun kelimesi içinde "şehir" anlamına gelen balık kelimesi vardır. Gürbelcin bitiginin bulunduğu yer Karabalgasun'a çok yakındır. Bizce Gürbelcin bitiği, "Kulbak'ın bitiği"dir.

1.2.2.6. Somon-Tes Yazıtı

A. Akar bu yazıtın Soğudca oluşturulduğunu ve yedi satırlık metinde 762 yılında Böğü Kağan'ın Çin'e yaptığı seferin anlatıldığını söyler (Akar, 2012: 113).

1.2.2.7. Suci Yazıtı

Ercilasun (2004: 138) bu yazıt için şu şekilde bir değerlendirme yapar:

Suci bitiği, Kuzey Moğolistan'da Ar-Aşatu dağı, Dolon-Huduk civarında bulunmuştur. 11 satırlık anıt, Boyla Kutlug Yargan adına dikilmiştir. Metinde geçen Kırkız oğlu men (Kırkız oğluyum) ibaresi anıtın bir Kırkız adına dikildiği konusunda şüphe bırakmıyor. Ancak ilk satırdaki Uygur yirinte Yaglakar kanta keltim (Uygur yerinden, Yaglakar

Han'dan geldim) ibaresi, Kırgız oğlu Boyla Kutlug Yargan adına dikilse de anıtın Uygur döneminden kaldığını göstermektedir.

O. F. Sertkaya ise Uygur Yaglakar hanedanından bir kağanın Boyla Kutlug Yargan'ı Kırgızlara elçi olarak gönderdiğini; dolayısıyla anıtın Uygurlara ait olduğunu ve 745-780 arasında dikilmiş olması gerektiğini söyler (Sertkaya 2001: 309).

Anıtın konusu için Ercilasun (2004: 138) “Boyla Kutlug Yargan'ın, Kutlug Baga Tarkan'ın "öge buyruk"u (müşaviri) olduğu, ününün gün doğusundan gün batısına dek yayıldığı, sayısız at sürülerine sahip bulunduğu anlatılır. Sonunda oğullarına, tarkana hizmet etmeleri öğütlenir” der.

1.2.3 Yenisey Yazıtları

Yenisey yazıtları için Ercilasun (2004: 140) “Güney Sibirya'da bugünkü Hakas ve Tuva Cumhuriyetleri içinde kalan Yukarı Yenisey vadisinde, bu ırmağa veya kollarına dökülen Tes, Tuba, Uybat, Abakan; Kemçik, Çaa Köl, Bayın Köl, Uyük, Turan Elegest gibi akarsuların yakınlarında bulunan Köktürk harfli yazıtlardır. Üzerlerinde tarih bulunmadığı için ne zaman yazıldıkları tartışmalıdır” der.

Aydın (2012: 167) söz konusu yazıtlar için şu şekilde bir açıklama yapar:

Yenisey yazıtları ilk bulunan yazıtlar olması nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak tamamında tarih kaydının olmaması, daha çok eş, çocuk gibi aile bireylerinden ayrılmanın verdiği keder, göğ, güneşe ve yer-suya duyulan özlem anlatıldığı için tarihsel olaylar bakımından, bu yazıtlardan yararlanmak çok zordur. Bu nedenle Türk dili dışındaki bilim dallarının ilgisini pek çekmemiştir. Ancak çok net olmamakla birlikte yazıtların bir bölümünde bölük pörçük kimi bilgilerden hareket ederek Sayan–Altay bölgesi halkları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Ancak yazıtların tarihlendirilmesi konusu hâlâ aydınlanmayı beklemektedir.

Ercilasun (1985: 61) “Yenisey yazıtları sade ve mübalâğasız bir dille yazılmıştır. Çoğunlukla yazıt sahibinin kendi ağzından kısa hâl tercümesini ve aile efradına, akrabalarına, arkadaşlarına, hükümdarına, ülkesine ve milletine doyamadan bu dünyadan ayrıldığını anlattığı yazıtlarda oldukça samimî bir ifade vardır” der. Günümüzde Yenisey yazıtlarının sayısı 250 civarındadır. Adı geçen yazıtların bir listesi taranan metinler kısmında verilmiştir.

1.2.4. Kırgızistan Yazıtları

Türkişlerden kaldığı tahmin edilen Kırgızistan yazıtları Talas ve Koçkor bölgelerinde bulunmaktadır. Talas yazıtlarının ilk beşi 1896-1898 yıllarında bulunmuştur. Bunların bir kısmı sonradan kaybolmuş, uzun yıllar sonra yeniden bulunmuştur. Talas yazıtlarının sayısı 1977'de Çetin Cumagulov'un Tınbas mevkiinde

bulduğu yazıtla 14'e yükselmiştir. Bunlar arasında 11 satırlık Talas II, en uzun yazıt olarak dikkati çeker. Açıktaş yazıtı da denilen ve 1932'de bulunan Talas çubuğu (Talas VII), ağaç üzerine yazılı tek metin olması ve harf karakterlerinin Sekel alfabesindeki harflere benzemesiyle bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. (Orkun 1938, 1940, Cumagulov, 2001).

Ercilasun (2004: 145-146) Kırgız yazıtları hakkında şu bilgileri verir:

Koçkor yazıtları, Isık Köl'ün güneybatısındaki Koçkor rayonunun Kök Say mevkiinde bulunmuştur. 1996'da Kubat Tabaldıyev başkanlığındaki bir arkeoloji heyeti tarafından bulunan yazıtlar iri kayalann düz satırları üzerine yazılmış, birer satırlık 9 metindir. Metinlerde er atım adığ (asıg?) On Ok (erlik adım Adığ -Asığ- On Ok) ibaresi tekrarlanmaktadır. Bu ibareden, metinlerin On Oklardan (Türgişlerden) Adığ (Ayı) veya Asığ (fayda) adlı bir beye ait olduğu anlaşılmaktadır. Daha uzun olan bazı satırlardaki son iki kelimeyi Klyastornıy yer yarışımız okumakta ve dolayısıyla Koçkor mevkiini, Köktürklerle Türgişlerin savaştıkları Yarış ovası olarak yorumlamaktadır (Klyastornıy 2001: 192-196; Alimov 2001: 5-10). 14 Talas ve 9 Koçkor yazıtı dışında Kırgızistan'da bulunmuş başka yazıtlar da vardır. Bunlar Kuru Bakayır dağ geçidi yazıtları (2 adet), Isık Köl civarındaki Koy Sarı yazıtı (kayıp) ve diğerleridir. Kırgızistan'daki yazıtların sayısı bugün 30'u geçmiştir.

1.3. Tarım Bölgesinde Kurulan Türk Devletleri

745 yılındaki Talas savaşında Karluklar tarafından desteklenen İslam kuvvetleri Çinlileri ağır yenilgiye uğratmış ve bu yüzden Çin'de önemli karışıklıklar baş gösterdiği için Tarım havzası da Uygurların eline geçmiştir.

840 yılında Kırgızların Ötüken Uygur devletini ortadan kaldırmalarından sonra Uygurlar farklı yerlere göç ettiler. Ercilasun (2004: 226) bu göç için "Asıl grup 840'ta Üge Tigin'i kağan seçti ve 13 boy hâlinde güneye göçtü. 15 boyluk diğer grup ise güneybatıya yöneldi" der. Güneye göç eden Uygurlar Kansu Uygur Devletini, Güneybatıya gidenler ise Beş Balık, Karaşar, Hoço ve Turfan şehirlerine yerleşerek Hoço Uygur Devletini kurdular.

1.3.1. Kansu Uygur Devleti

Ercilasun (2004, 226-227) Kansu Uygurları için şu bilgileri verir:

Güney'e göçenler Kansu'da yerleşerek Kansu Uygur Devleti'ni kurdular. 905'e kadar Çin'in Tun-huang ordusuna bağlı oldular. Bu ordunun komutanı 905'te Çin'e isyan edip otonom bir devlet kurdu ve Uygurlar üzerine baskı uyguladı. Uygurlar da onlara başkaldırıp 911'de Tun-huang'ı ele geçirdiler ve bu asi devleti yıktılar. Bu sırada başlarında Jen-meı Kağan vardı. Kansu Uygurlarının Tun-huang'ı ele geçirmesi Hoço Uygurları açısından önemlidir; çünkü onlar da bu olay sayesinde bağımsız oldular. 906'da Çin'de Tang hanedanı yıkılmış ve Beş Sülâle Dönemi (906-960) başlamıştı. Bu dönemde Kansu Uygurlarının Çin ile ticarî ve diplomatik ilişkileri devam etti.

Jen-meı Kağan 924 de öldükten sonra yerine Tigin Kağan oldu. 925 de Çin'e bir elçilik heyeti gönderdi. 926 da öldü. Onun yerine geçen A-to-yü (Adug) de Çin'e sık

sık elçi göndermiştir. Çin kaynakları A-to-yü'nün ölümünden bahsetmezler. 928'den itibaren Kağan olarak Jen-yü ismi görülür. Yerine Jen-mei 933 yılında geçti. 934'de Çin'e giden elçilik heyetinde Sarı Uygurlar da maniheizmin işareti olarak 8 Mani rahibi vardı. Jen-mei Kağan'ın ismi en son 939'da Çin yıllıklarında görülür. Ölüm tarihi verilmemiştir. Jen-mei kağandan sonra başka hakan ismi de geçmemektedir (Çandarlıoğlu, 2003: 1966).

Ercilasun (2004, 226-227) Kansu Uygur Devleti 940'ta Kitanların, 1028'de Tangutların hâkimiyeti altına girdiğini söyler ve ekler:

Kitanlar, Uygurlara eski ülkelerine (Orhun'a) dönmeleri için bir davet göndermişler; fakat Uygurlar bunu kabul etmemişlerdi; çünkü artık bozkır hayatını unutmışlar; yerleşik hayata ve ticarete alışmışlardı. Kansu Uygurları Çin'e yeşim taşı, amber, amonyak tuzu, antilop boynuzu, keçe ve pamuklu kumaş satıyor; karşılığında ipekli kumaşlar alıyordu. 1028'de Tangutlar Kansu Uygurlarının başkentini zaptettiler; 1036'da devletin bütün topraklarını ele geçirdiler. Bu sırada Tun-huang mağara manastırlarında bulunan Burkan (Buda) rahipleri kaçmak zorunda kaldılar. Kaçarken yüzlerce dinî kitabı bir mağaraya toplayıp önünü duvarla ördüler ve böylece kitapları koruma altına aldılar. Tangut baskını sırasında Kansu Uygurlarının başında bulunan Yağlakar Kagan intihar etmişti. 1226'da Kansu Uygurları Çengizlilerin hâkimiyeti altına girdi. Kansu Uygurlarının bundan sonra bağımsız bir devletleri olmadı. Burkancı (Budist) olarak hayatlarını devam ettirdiler. Onlardan çok küçük bir grup Sarı Uygurlar adıyla Çin'in Kansu eyaletinde bugün de yaşamaktadır.

1.3.2. Hoço Uygur Devleti

Güneybatıya giden 15 Uygur boyundan büyük bir kısmı Beş Balık, Karaşar, Hoço ve Turfan şehirlerine yerleşerek Hoço Uygur Devletini kurdular. Kansu Uygurları ile kültür ve medeniyet bakımından önemli bir uygarlık yaratan Hoço Uygurlarında 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Burkancılık hâkim din idi. Hoço Uygur Devleti 12. yüzyıldan itibaren önce Kara Hıtayların, daha sonra Çengizlilerin hâkimiyetine girdiler. Daha sonra, Çinlilerin Ming hanedanı tarafından bu devlet yıkıldı (Ercilasun, 2013: 223-226, Kafesoğlu, 1977: 136-138).

1.4. Tarım Bölgesinde Kurulan Türk Devletlerinde Yazı

Kırgızların devletlerini yıkması sonucunda Tarım havzasına göç eden Uygurlar, burada Soğdlular ve Çinliler ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Çinlilerden kâğıdı öğrenen Uygurlar içerisinde Budist misyonerlerin de etkisiyle kısa zamanda Budizm yayılmıştır. Uygur Türkleri Soğd alfabesinin kendileri için yeni bir alfabe olan Uygur alfabesini icat etmişleridir (Tekin: 1997: 46). Ercilasun (2004: 230) bu dönem eserleri dört gruba ayırmıştır:

1. Manici çevreye ait metinler

2. Burkancı (Budist) çevreye ait metinler

3. Hristiyan çevreye ait metinler

4. Müslüman çevreye ait metinler.

Eski Uygur Türkçesi döneminde Uygur harfli olan dil yadigârlarından Huastuanift, İki Yıltız Nom ve Irk Bitig manici çevreye aittir. Diğer eserler ise Budist çevreye ait metinler olarak değerlendirilir. Aşağıda bu dil yadigarları hakkında genel bilgi verilmiştir.

1.4.1. Irk Bitig

Bu eser runik harflerle yazılmıştır. Ercilasun (2004: 236-237) söz konusu eseri şu şekilde değerlendirir:

Tahminen 930 yılında ve Köktürk harfleriyle kaleme alınmış olan Irk Bitig (Fal Kitabı), Mani muhitinde yazılmış önemli bir metindir. İçinde dine ait unsurlar bulunmakla beraber dinî bir eser değildir; bir fal kitabıdır. Her biri ayrı bir fal olarak yorumlanan 65 paragraftan meydana gelmiştir. Her falın (paragrafın) başında siyah mürekkeple çizilmiş küçük daireler vardır. Her faldaki daireler üç dizi hâlinde. Her dizide, sayıları 1-4 arasında değişen daireler vardır. Böylece her fal, üç rakamlı bir sayı ile numaralanmış gibidir. Irk Bitig'in son derece ilgi çekici bir yapısı, dili ve üslûbu vardır. Her fal; "şöyle bilin(iz) iyidir" veya "şöyle bilin(iz) kötüdür" şeklinde bir hükümle bitmekte, hüküm cümlesinden önce "der (bazen demiş)" kelimesi bulunmaktadır. Asıl fal, işte bu "der" kelimesinden önce yer alan ve birkaç kısa cümleden meydana gelen küçük bir metindir. Cümleler arasındaki tenazur (simetri), metni âdeta şiirleştirmekte, ona bedîî bir yön kazandırmaktadır. Bu küçük eserde çeşitli âdetler, inanışlar ve masal unsurları da yer almakta, günlük dilin kelimeleri de bolca kullanılmaktadır.

1.4.2. Huastuanift

Turfan'da bulunan Huastuanift adlı eser Mani dinine ait uzunca bir tövbe duasıdır. Pek çok nüshası bulunan bu metin, maniciliğe ait birçok kavramı ihtiva etmesi bakımından mühimdir.

1.4.3.İki Yıltız Nom (İki Gök Kanunu)

Akar (2012: 114) eserle ilgili olarak “Manihaizm’in felsefesi ile ilgili bir metindir. İçinde dualar, va'z parçaları, manastır nizamnameleri ve hayvan masalları vardır” der.

1.4.4. Altun Yaruk

Budist Uygur edebiyatının en hacimli ve en popüler eseridir. Eserin Leningrad nüshası W. Radloff tarafından Uygur harfleri döktürülerek tıpkıbasımı ve Almanca çevirisi ile birlikte yayınlanmıştır. Eserin Berlin nüshası ise her biri tam olmayan altı nüshanın kalıntısından ibarettir (Tezcan, 1978: 293).

Akar (2012: 117) bu eser için şu bilgileri verir:

Altun Yaruk'u, 1910 yılında Çin'in Gansu vilayetinin Su-cou şehri yakınlarındaki Wun-şi-go köyünün yakınlarındaki bir mağarada Rus Türkolog S. E. Malov bulmuştur. Beş Balıklı Singku Seli Tutung tarafından Çince'den Eski Uygurcaya çevrilen eseri, tercümanı birçok eklerle genişleterek Eski Uygurcaya ustaca adapte etmiştir. Türkçeye, X. yüzyılda tercüme edilen bu eserin, sonuncusu XVII. yüzyılda yapılmış çeşitli kopyaları (istinsah) vardır. Eserde, Türkçe dinî terim ve kavramların kullanılması yanında halk dilinden faydalanılması da dikkati çekmektedir.

1.4.5. Kuanşi İm Pular (Ses İşiten İlah)

Akar (2012: 117) “Kuanşi İm adlı bir Bodisatva (Buda adayı)’nın canlıların dar zamanlarında yardımlarına yetişmesi ve onlara Nirvana yolunu göstermesini anlatır. Eser Şinasi Tekin tarafından incelenmiştir” der.

1.4.6. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

Ercilasun (2004: 249) bu eseri şu şekilde değerlendirir:

Kansu vilâyetindeki Bin Buda mabetlerinde bulunan bu eserde, iyi yürekli bir şehzadenin bütün canlılara yardım etmek ve canlıların birbirlerini öldürmelerine engel olmak üzere çok değerli bir mücevheri ele geçirmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılır. Gemilerle yapılan yolculukta bin bir türlü tehlike vardır. İyi yürekli şehzadenin zorlu bir yolculuktan sonra sahip olduğu mücevher, kötü yürekli kardeş tarafından gözleri oyularak çalınır. Fakat sonunda hak yerini bulur ve iyi yürekli şehzade Buda olur.

1.4.7. Çaştani Beg

Akar (2012: 116) “Şilazin adlı biri tarafından Toharcadan tercüme edilmiş olan hikâyede, insanlara hastalık ve belalar getiren Çaştani Bey'in hikâyesi anlatılır” der.

1.4.8. Dantipali Bey Hikâyesi

Akar (2012: 115) bu eser için “Geyikler beyi, emrindeki geyikleri kurtarmak için mücadele eden Dantipali Bey'i anlatan, canlı üslûbu ve kuvvetli tasviriyle dikkati çeken bir hikâyedir” der.

1.4.9. Maytrisimit

Maytrisimit Toharcadan Türkçeye çevrilen Maitreya Burkan'ın menkıbevi hayatının anlatıldığı bir eserdir. (Ercilasun, 2004: 250) eser hakkında şu bilgileri verir:

Prajnâraksita adlı İl-Balık'lı (Bugünkü Kulca yakınlarında) bir Türk tarafından tercüme edilen eserde Maitreya Burkan'ın menkıbevî hayatı anlatılır. Maitreya, müslümanların Mehdi'si gibi, istikbalde gökten yere inip insanları nirvânaya ulaştıracak olan bir Burkan'dır. "Ülüş" adı verilen bölümlerden meydana gelen Maytrisimit dramatik özelliği ile dikkati çeker. Her "ülüş", "bu hâdiseyi falan yerde tasavvur etmek lâzımdır" sözleriyle başlar. Bu bir nevi sahne tasviridir. Gerek Gabain, gerek eseri ilmî olarak neşreden Şinasi Tekin, Maytrisimit'in bir tiyatro eserine benzediğini ve muhtemelen sahnelendiğini belirtmektedirler. Esasen eser, "körünç (görülecek şey, piyes?)" olarak adlandırılmıştır.

1.4.10. Üç İtigsizler

Burkancılığın metafizik yönünü işleyen abhidharma türünde bir eserdir. Ercilasun (2004: 250-251) bu eser için “Abidarim Kınlig Koşavarti Şastir adlı abidarma Çince'den tercüme edilmiş hacimli bir eserdir. Eserin birinci bölümünün Üç İtigsizler kısmı Sema Barutçu Özönder tarafından işlenmiştir” der.

1.4.11. Hsüan Tsang Biyografisi

Bu eserde M.S. 600-664 yılları arasında yaşayan Çinli Budist rahibi Hsüan-Tsang'ın, 629-645 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan üzerinden Hindistan'a gitmiş olduğu ve Budizm'in dış ülkelerde nasıl yaşandığını incelenmiştir. Biyografi türünden olan söz konusu eser Biş Balıklı Şingko Seli Tutung tarafından Uygurcaya çevrilmiştir. Yapıtın tek nüshası vardır ve parçalar halinde Pekin, Paris ve Leningrad'ta bulunur (Tezcan, 1978: 296-297).

1.4.12. İnsadi Sūtra

Bu eserde rahiplerin karşılıklı olarak birbirlerine günah çıkarmaları anlatılır.

1.4.13. Sekiz Yüklemek

Çince'den çevrilmiştir. Berlin, Londra, Tokyo ve Leningrad'ta birçok yazma ve basma nüshası bulunmaktadır.

Akar (2012: 117) bu eser için “Uygurlar arasında çok bilinen metinlerden biridir. Budizm'e ait dinî, ahlâkî inanışları anlatan bir nevi ilmihal kitabıdır. Kısa ve açık cümleleri, zengin kelime hazinesi ile dil incelemeleri bakımından da önemli bir eserdir” der.

1.5. Karahanlılar

Karahanlı devleti onuncu yüzyılda Orta Asya'da Tanrı dağlarının kuzey ve güney bölgelerinde kurulup Satuk Buğra Han zamanında İslâmiyeti kabul etmiştir. Ancak devlet Horasan'ı almak için Gaznelilerle yaptıkları savaş sonunda yenilip ikiye bölününce çıkan iç karışıklıklar sonucunda Doğu Karahanlılara Karahıtaylar, Batı Karahanlılara Harezmsahlar son vermiştir (Gül, 2004: 54-74).

Karahanlılar döneminde Türklerin meydana getirdiği bütün ürünlerde ve yaşam tarzlarında İslam kültür ve medeniyetinin etkileri de gözlenmeye başlamıştır. Türk devletinin sınırlarının Doğu Türkistan'dan Maverâünnehr'e kadar genişlediği

Karahanlılar (912-1212) döneminde, sahada yaşayan farklı Türk uruk ve boyları birbirine karışmış, böylece Türk milletinin geniş bir kesimini kucaklayan kültürel ve toplumsal ilişkiler gelişmiştir. Karahanlı devleti bünyesindeki boylar arasında ağırlığı Uygur ve Karluklar oluşturmakta ve bu boylardan sonraki ağırlıklı boylar ise Oğuz ve Kıpçak grupları olarak ortaya çıkmaktaydı (Akar, 2012: 140).

1.6. Karahanlılar Döneminde Yazı

Eski Uygur Türkçesi yazı geleneğinin üzerine Kurulan Karahanlı Türkçesi İslam kültür ve düşüncesini de alarak zengin bir yazı dili ve edebiyat vücuda getirmiştir.

Batıda sınırları Semerkant ve Buhara'ya dayanan Karahanlı devletinin toprakları içinde yazı dili merkezi Kaşgar şehri olan Karahanlı-Uygur (Hakaniye, Buğrahan) kültür merkezi halinde gelişmiştir. Dönemde Arap harfli olarak ortaya konulan eserler: Balasagunlu Yusuf'un 'Kutadgu Bilig'i, Ahmet Yükneki'nin 'Atebetü'l- Hakayık'ı, Mahmut Kaşgari'nin 'Divanü Lugati't-Türk'ü ve Kur'an tercümeleridir. Eserlerin önemli bir kısmı İslam yaşayışı ve bu yaşayış aracılığıyla dünya ve öteki dünyada mutlu olma ilkelerini manzum olarak anlatan ürünlerdir. Edebi türler içinde şiirsel anlatım türlerinin düzyazı türüne göre daha gelişmiş olduğu görülmektedir (Tenişev, 2012: 53-68).

Karahanlılardan bugüne ulaşan Türkçe dil ve edebiyat metinlerini burada topluca belirtirsek öncelikle İslami Türk edebiyatının ilk büyük eseri ve manzum bir siyasetname olan Kutadgu Bilig ve Türkçenin bilinen dil bilgisi, köken bilgisi ve şive bilgisi ihtive eden ilk sözlüğü olan Divânü Lügati't-Türk'ü ilk sıralarda belirtmek gerekir. Aşağıda Karahanlı dönemi dil yadigârları hakkında genel bilgi yer almıştır.

1.6.1. Kutadgu Bilig

Ercilasun (2004: 297) “Kutadgu Bilig, İslâmî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir. 11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır” der.

Kutadgu Bilig Yusuf Has Hâcîp tarafından kaleme alınmıştır. Yazar üzerinde 18 ay uğraştığı eserini 1069-1070'de tamamladığına göre ve yazmaya başladığında 50 yaşlarında olduğuna bakıldığında, Yusuf 1019-1020 yıllarında doğmuş olmalıdır. Ölümü hakkında bilgi bulunmamakla beraber eserini bitirdikten sonra fazla yaşamadığı tahmin edilir (Argunşah, 17: 2015).

Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır: Herat, Mısır ve Fergana nüshaları. Herat nüshası Arap harfleriyle yazılmış bir nüshadan Uygur harfleriyle istinsah edilmiştir. Fergana nüshası Arap harfli olup XIV. yüzyılın ilk yarısında Harezmi'de istinsah edildiği düşünülür. Mısır nüshası da Arap harfli olup bazı kısımları eksiktir.

1.6.2. Dîvânu Lugâtî't-Türk

Ercilasun ve Akkoyunlu (2015: xvii) “DLT Türk dilinin bilinen ilk sözlüğüdür. 11. yüzyılın ikinci yarısında KM tarafından yazılmıştır; Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyetindedir. Eserin tam adı Kitâbu Dîvâni Lugâtî't-Türk'tür; “Türk lehçelerini toplayan kitap” demektir. Kısaca Dîvâni Lugâtî't-Türk olarak bilinir” der.

Bu eser için Ercilasun (2004: 319) şunları söyler:

Kâşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından 1072 Ocağında yazılmaya başlanmış, 1077 Ocağında bitirilmiştir. Mahmud eserini, Abbasi halifesi Muhammedü'l-Muktedî bi-Emrillâh'ın oğlu Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunmuştur. Eserin malzemesi Türk dünyasından toplanmış, Bağdat'ta kitap hâline getirilmiştir. Eserin tam adı "Kitâbü Dîvâni Lugâtî't-Türk"tür "Türk dillerini toplayan kitap" demektir. Kâşgarlı Mahmud, döneminin Ölçünlü (standart) dilinin sözlüğünü yazmakla birlikte çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer vermiştir. Bu bakımdan eserine "Türk lügati (Türk dili)" yerine "Türk lügâti (Türk dilleri)" demiştir. Buradaki "diller"den maksat ağızlardır.

1.6.3. Atebetü'l-Hakayık

Ölmez (2011: 9-10) 12. yüzyılda tamamlandığı tahmin edilen ve bir öğüt kitabı olan Atebetü'l-hakayık (Hakikatlerin Eşiği) için şu bilgiyi verir: “Eserin giriş bölümü Tanrı övgüsüyle başlar bunu Peygamber, dört halife, Emir Muhammed Dâd İspehsalar'ın övgüsü izler. Kitabın yazılış nedeninin belirtildiği altı beyitlik kısımdan sonra bilginin yararı, bilgisizliğin zararı, dilini tutmanın erdemi, dünyanın dönecliği, cömertliğin övülmesi, cimriliğin yerilmesi, kibir, harislik, zamanenin bozukluğu gibi konuların işlendiği bölümler yer alır” der.

12. yüzyılda Edip Ahmed b. Mahmut Yüknê tarafından Karahanlı Türkçesiyle yazılmış manzum bir eserdir. Kutadgu Bilig'e göre oldukça küçük hacimli olan bu eser bir öğüt ve ahlak kitabıdır (Argunşah, 2015: 35).

1.6.4. Karahanlı Türkçesiyle Yazılmış Kur'an Tercümelere

Sağol (1997: 379) Karahanlı Türkçesiyle Yazılmış Kur'an Tercümelere için “bu mukaddes metin, önce Samanoğullarından Emir Mansur b. Nuh (H. 350-365/ M. 961 -976) zamanında, Maverâünnehirli alimlerden kurulan bir heyet tarafından Farsçaya

tercüme edilmiştir. Farsçaya tercüme edilen tefsir kitabı, Muhammed b. Cerir-i Taberi'nin 40 ciltlik eseridir. Bu tefsir, Farsçaya çevrilirken kısaltılmış ve Kur'an metni esas alınarak satır arasında Farsçaya çevirisi yapılmıştır” der.

Ölmez (2011: 10) Karahanlı Türkçesiyle Yazılmış Kur'an Tercümeleri için şu bilgileri verir:

İslamiyet, Türkler tarafından x. yüzyılda devlet dini olarak kabul edilmiştir. Bu dinin kutsal kitabı olan Kuran'ın Türkçeye ilk tercümesinin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak ilk tercümelerin İslamiyet'in kabul edildiği X. yüzyıl ya da XI. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Karahanlılar döneminde Karahanlı Türkçesiyle yapılan ilk Kur'an tercümeleri, satır-altı tercüme niteliğindedir. İlk çevirilerin ne zaman yapıldığı konusunda elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır.

Satır-altı Kur'an tercümelerinden Karahanlılar dönemine ait olduğu tahmin edilen Kur'an-ı Kerim çevirileri nüshaları şunlardır:

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi nüshası: İstanbul'da kayıtlı olan bu nüsha Muhammed bin el-Hâc Devletşah eş-Şîrazî tarafından 1333-1334'de kopyalanmıştır. Kur'an'ın satır arası kelime kelime çevirisidir (Argunşah, 2015: 39).

Ölmez (2011, 10) bu eserin, gösterdiği dil özellikleri yönünden Karahanlı Türkçesiyle yazılmış metinler arasına dâhil edildiğini belirtir ve söz konusu eser için “Kutadgu Bilig ve Divânu Lugati't-Türk'ün söz varlığıyla örtüşmektedir. Yazmanın sonunda harfler bitiştirilmeden farklı bir tarzda Kuran'ın niçin hatmedildiğine dair cümleler yer alır. 902 sayfadan oluşan bu tercümenin Kur'an tercümeleri içinde en eskisi olduğu kabul edilmektedir” der.

Manchester-John Rylands Nüshası: Manchester, Rylands Kütüphanesinin Arapça Yazmalar Bölümü 25-38'de kayıtlı olan satır arası tercümeli nüshadır. Eser satır arasında Türkçe ve Farsça çeviri içermektedir. Nüshanın başı ve sonu eksik olduğundan telif ve istinsah tarihi belli değildir (Argunşah, 2015: 40).

Ata (2004: 13) bu nüsha için “tamamı 30 cilt olan eserin 14 cildi mevcuttur. Bu 14 cilt. 1145 varaktan ibarettir. Elde bulunan varaklarda da eksiklikler vardır. Bu 14 cildin haricinde tercümeyle ait olan iki varak da Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi, nr. 1606 ve nr. 1630'da kayıtlı bulunmaktadır” der.

Leningrad nüshası: ‘Bu eser Orta Asya Tefsiri, ya da Anonim Tefsir adlarıyla da bilinmektedir. Bu tefsir, Leningrad'daki Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığındadır. Kopya ediliş tarihi, yeri ve kopyalayanın kim olduğu bilinmemektedir. Eser, 1914 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Türkistan'da bulunmuştur. Bu tercümenin

diğerlerinden farkı, satır-arası tercümenin yanı sıra surelerle ilgili tefsire de yer vermesidir (Argunşah, 2015: 42). Satır-arası çeviri Karahanlı Türkçesiyle, tefsir ve hikâyeler ise Kıpçak, Oğuz ve Çağatay unsurlarının kullanıldığı Harezmi Türkçesiyle yazılmıştır (Ölmez: 2011: 10).

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK OLUMLU NİTELEYİCİLER

2.1. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyiciler

A

adınçığ ‘muazzam, hayrete değer; seçilmiş’ < *ad-ın-çığ (EDPT: [61, 63], ad-(ı)nçığ (OTWF: [363, 366])

- *añar **adınçığ** bark yaraturtum* “Ona muazzam bir anıtkabir yaptırdım” (KT: G₁₂ [79], BK: K₁₄ [122]).

ağırlığ ‘değerli, kutsal’ < ağır+lıg (EDPT: [93], OTWF: [239]), (bkz. ağ-(ı)r (TDES: [4])

- *uğrağlılar **ağırlığ** ewke tilerler* “Değerli eve uğramayı isterler” (T KT I: 5₂ [74]).
- *olarıñ birle **ağırlığ** mezigit* üskinde ançağa tegi tokuşsalar “Onlarla değerli mescit üzerinde şu ana kadar vuruştular” (T KT I: 2₁₉₁ [21], T KT II: 25₂ [199]).

altun ‘altın’ < altun (EDPT: 131)

- ***altun** bağan* “altın halka” (DLT: [172])
- ***altun** bezekleri* eñlerindin bir buzağı (T KT I: 7₁₄₈ [120]).
- ***altun** hualarığ* ... körklentürü (Ht V: VI 5₁₉ [101], Ht IX: 9 [58]).
- ***altun** itig* ilgninde tutğaysın “Altın takıyı elinde tutacaksın” (TT VII: 30₉ [329], 30₁₂ [329]).
- ***altun** iplik eşgirtiler* ‘altın ipli ipekli kumaşlar’ (HT VII: 111617 [102]).
- *bir yaña **altun** kamtsı* kelürüp “Bir fil altın sandık getirip” (Ht V: V 27₈ [48]).
- ***altun** kapız* kümüş kapız “altın tabut ve gümüş tabut” (Ht X: 1074 [48]).

- **altun keş** *adrıldım* “Altın okluğumdan ayrıldım” (OZ I: 3 [74]).
- *hua yavişgu altun közüngüte közinmiş teg* “bir buket çiçeğin altın bir aynada yansması gibi” (Ht IX: 20 [29]).
- *gaudami katun egirmiş altun krazā* “Gaudami Hatun tarafından dokunmuş altın bir pelerin” (Ht IX: 8 [96], 9 [96]).
- **altun kümüş idişlerte** “altın ve gümüş kaplarda” (AY: 477₄ [266]).
- **altun kümüş üze ki itsılarda kötürgülerde** “altın ve gümüşle süslü tahteravanlarda” (Ht X: 533 [32], 534 [32]).
- **altunun kü(müşin) sapririn itiglig balık kent** “altın, gümüş, ve Sphatika ile mücehhez şehirleri” (Maitr: 29₃, [79], 29₄ [79]).
- *tülte altun küvrüg körüp* “düşte altın davul görüp” (AY: 92₆ [103] , AY: 126₃ [116]).
- **altun küzeç erser ornağlıg idiş** “Altından çömlek ise sağlam bir kaptır” (TT I: 27₁₈₉ [253], HT VII: 102710 [94])
- *altun oğ alp serilgülük tetir* (Ht VIII: 1954₅ [170]).
- **altun örgin üze olurupan** “altın tahtta oturarak” (IRK: 1 [363], M III: 15 [35]).
- *kemlig tınlıglar için altun ptir tu[tar élig]* “Hastalıklı canlılar için altın kase tutan eli” (ShoFragRossia: 3.2.2 R₅ [193]).
- *alku altun taşlarnıñ arasında* “Tüm altın taşların arasında” (AbhiSho II: 913 [230], BT XXI: 824₁₂ [145]).
- **altun yalpırğaklıg lenhwa çeçekler belgürtüp** “altın yapraklı çiçekler ortaya çıkarıp” (BT XXV: 1450 [146]).
- *uluğ süüke bir altun yastuq* “Büyük orduya bir altın yastık” (Usp: 78₁₂ [192]).

altundın ‘altından’ < altun+dın

- **altundın üze sırçalar** “altından camlar” (T KT II: 71₂ [183]).

altunluğ ‘altınlı, altından’ < altun+luğ (OTWF: [130]).

- **altunluğ erdinilig çeçek** “altınlı (altınla süslü), değerli çiçek” (AY: 519₂₂ [282], 520₁ [282]).
- **altunluğ kaşlı taşsuq erdiniler** “altından, değerli taşlı, kıymetli mücevherler” (Ht V : VI 34₂₅ [125], VI 34₂₆ [125]).
- **altunluğ keş** “altınla süslü okluk” (E I: 5 [41], Ut: 2 [28]).

- **altunluğ koñrağ(u)(lar)** “altından çanlar” (Maitr: 31₃₃ [81]).
- **altunluğ kümüştüğ xua çeçeklerig** “altın ve gümüşle süslü hua çiçekleri” (BT III: 53₈₄₆ [62]).
- **altunluğ limleri** bedizlig bilmileri “Altın işlemeli direkleri, resimli sütunları” (Ht X: 58 [15], 58 [16]).
- **altunluğ örgin üze olordı** ‘Altından bir taht üzerine oturdu’ (TT II: 276b₆₈ [416], Huast: 68 [29]).

arığ ‘saf, temiz’ < arı-ğ (EDPT: [213]), arı-ğ (OTWF: [179])

- **bir arığ ev içinte kirip** “temiz bir ev içinden girip” (AY: 478₁₁ [267], 478₁₂ [267]).
- **arığ kkirsiz çan** “saf, temiz çan” (BT XXVI: 39_{a15} [102]).
- **arığ körkle adınçığ munğadinçığ etig yaratıqlarığ tuğlar taoçañğlar** “temiz, güzel, hayranlık ve şaşkınlık verici süsleri, bezekleri, tuğları, bağışları” (Ht X: 283 [23], 284 [23], 285 [23], 286 [23])
- **anasız atasız uşaklarğa tawarlarını tegşürmenler arığsız malnı arığ mal birle** “Anasız babasız çocuklara kirli mallarını verip temiz mal almazlar” (T KT I: 4₂ [54]).
- **arığ silig aş içgüngüzler** “temiz yemek ve içecekleriniz” (Tiş: 618₁₀ [81], 619₁₁ [81], BT III: 23₃₄₃ [42], 23₃₄₄ [43]).
- **arığ süçig tuprakğa** “temiz, tatlı toprağa” (T KT I: 4₄₃ [59])
- **arığ süzük yipün** “saf, temiz ip ile” (AY: 499₁₈ [275])
- **arığ ton kedmisin** “temiz giysi giymişsin” (M I: 14 [7]).
- **arığ ton kedimlerinig** “temiz giysileri” (U II: 32 [42])
- **edgü arığ toprak kelürüp** “iyi, temiz toprak getirip” (BT XXIII: D1 [69]).
- **arığ toruğ süzük manistanlar** “saf, berrak, temiz manastırlar” (M I: 35 [27], M I: 36 [27])
- **bir arığ yangı ev itip** “temiz yeni bir ev süsleyip” (AY: 519₅ [282], U I: 5 [29]).
- **arığ yaruğ yul** “temiz, parlak çay (dere)” (HamTouHou: 5₁₇ [39])
- **arığ yıdlig yıparlıg** suv “temiz, güzel kokulu su” (BT XXIII: D23 [70])
- **arığ suğancığ körkle nom çeçeki** “temiz, hoş, güzel akide çiçeği” (BT XXVI: 6₃ [56])

asıǵlıǵ ‘faydalı’ < asıǵ+lıǵ (EDPT: [245]), asıǵ+lıǵ (OTWF: [346])

- **asıǵlıǵ suvsuǵı** “faydalı içeceǵı” (BT III: 8₉₉ [30])

aziz ‘aziz, deǵerli’

- **aziz kitap** “aziz kitap” (KB: 24 [70])

B

bahalıǵ ‘kıymetli, deǵerli’ < baha+lıǵ

- **bahalıǵ dinar ol biliglig kişi** “Bilgili insan kıymetli dinardır” (AH: VI₈₅ [47]).

baǵlan ‘taze, semiz’ < baǵ-lan (EDPT: [314])

- **baǵlan ǵazı** “taze ve semiz kuzu eti” (DLT: [192]).

bay barımlıǵ ‘varlıklı, zengin’ < bay (EDPT: [384]) bar+(ı)m+lıǵ (EDPT: [366])

- **bay barımlıǵ edǵü evde barkda** “zengin, varlıklı, iyi evde barkta” (AY: 121₁₅ [114], 121₁₆ [114]).

bedizlig ‘süslü’ < bediz+lig (EDPT: [310])

- **altunluǵ limleri bedizlig bilmileri** “Altın işlemeli direkleri, resimli sütunları” (Ht X: 58 [15], 58 [16]).
- **bedizlig eviñ** “süslü evin” (KB: 1524 [332], DLT: [222]).
- **bedizlig yaylıǵda** “süslü, görkemli yazlıkda” (Ht IX: 6 [88], 7 [88]).

beñǵü ‘ebedi’ < beñǵü (EDPT: [350], OTWF: [164])

- **beñǵü taşǵa urtum** “ebedi taşa kazıdım” (KT G11 [79], BK K8 [121]).
- **beñkü ǵaya** “ebedi kaya” (KY (E39): 1 [105]).

berk ‘saǵlam’ < berk (EDPT: [361])

- **bek yarıǵ kedip** “saǵlam zırh giyip” (BT XXV: 239 [68]).
- **berk ǵamıǵ** “saǵlam kamıǵ” (AY: 370₁ [219]).

bezekliĝ ‘süslü’ < beze-k+lig (EDPT: [391])

- **bezekliĝ saray** “süslü saray” (KB: 6070 [1006]).

Ç

çeçekliĝ ‘çiçekli’ < çeçek+lig (EDPT: [401]), çeçek+lik (OTWF: [127])

- **çeçekliĝ şal söĝütler** “çiçekli evler, ağaçlar” (Sitatap: 75 [255]).

çın “gerçek, doğru” < çın (EDPT: [424])

- **çın altun ördülüp kızlelip turmuş** “gerçek altını gizleyip durmuş” (AbhiSho II: 913 [230]).
- **çın kirtü belĝüler** “gerçek, doğru belgeler” (AY: 126₁₄ [116]).
- **çın yinçü** teg “gerçek inci gibi” (Ht IX: 4 [36]).

çiwĝin ‘doyurucu’ < çiv-gin (OTWF: [328]), *çiv-gin (EDPT: [396])

- **çiwĝin aş** “doyurucu yemek” (DLT: [192]).

D

didimliĝ ‘taçlarla süslü, güzel’ < didim+lig (EDPT: [457]), dıdım+lıĝ (OTWF: [142])

- **didimliĝ esringü erdiniler** “taçlarla süslü güzel mücevherler” (BT VII: C₁₄ [68], C₁₅ [68]).

E

edĝü ‘iyi’ < ed+ĝü (OTWF: [164])

- **edĝü aĝı** “iyi ipekli kumaşlarla” (KT: G₇ [79]).
- **edĝü altunuĝ** “iyi altını” (AY: 74₁₇ [97]).
- **edĝü arıĝ ev bark** içinte eraser “iyi, temiz ev içinde ise” (BT XXIII: D₆ [69], D₇ [69]).
- **edĝü bor amtı oĝ birsün** “iyi şarap derhal versin” (Usp: 71₄ [174]).
- **edĝü ed** “iyi imal edilmiş mal” (DLT: [37]).

- **edgü edin tavarın** “iyi malını” (Maitr: 61₂₂ [120]).
- **edgü hua çeçekler** “iyi hua çiçekler” (AY: 120₁₆ [114], 120₁₇ [114]).
- **edgü körkle yimişlikler** “iyi, güzel bahçeler, ağaçlıklar” (AY: 557₂₁ [299], 557₂₂ [299]).
- **edgü otlar** “iyi ilaçlar” (Heilk II: 2₅₇ [422]).
- **edgü ton** “iyi elbise” (BT XXV: 3764 [278]).
- **edgü toprak katıp yoğurup** “iyi toprak katıp yoğurup” (BT XXIII: D3 [69]).
- **edgü unta** “iyi undan” (Usp: 126₃ [280]).
- **edgü yemişig** “iyi yemişleri” (KP Hamilton: LXXII₈ [46]).
- **edgü yıdlığ suv** “iyi, güzel kokulu su” (AY: 574₂₀ [307], BT VII: A₁₈₇ [39]).
- **ekki edgü yig torğu Kwin toyınka bergil** “Kwin’e iki iyi ham ipek parçası verin” (HamTouHou: 24₇ [130]).
- **edgü yigü kedgülük** “iyi yiyecek ve giyecek” (KB: 232 [126]).

edlig tavarlıg ‘çok mallı, zengin’ < ed+lig (EDPT: [55], (OTWF: [130]), tavar+lıg (EDPT: [445])

- **edlig tavarlıg bay barımlıg evde barkda** “çok mallı, zengin evde barkta” (AY: 141₁₅ [123], 141₁₆ [123]).

erdinilig ‘değerli, mücevherli’ < erdini+lig (EDPT: [212])

- **erdinilig ağılık** “değerli hazine” (AY: 118₁₃ [113], 118₁₄ [113], 312₁₂ [193], 312₁₃ [193]).
- **lō kanı erdinilig balıkkā orduka** “Ejderhalar Hanı’nın mücevherli şehrine ve sarayına” (KP Hamilton: XXXIX₂ [30], XXXIX₃ [30]).
- **ertinilig bilezük** “değerli bilezik” (BT XXIII: D85 [73]).
- **erdinilig ed tavar** “değerli mal” (BT XXV: 2908 [230], 2909 [230]).
- **erd(i)nilig kañlıda** “mücevherle süslenmiş bir arabada” (U II: 7 [22]).
- **kız erdinilig kanglı[da]... olurup** “Kız mücevherlerle kaplı bir arabada oturup” (DKPAM Elmalı: 433₆ [73], 1152₇ [99], U II: 7 [22]).
- **erdinilig kent tamınıy** “cevherli şehir damının” (Maitr: 29₁₇ [79], 29₁₈ [79]).
- **erdinilig kimide** “cevherli süslü gemide” (Maitr: 32₁₂ [82], Ht V : VI 31₃ [122]).
- **erdinilig kin** “değerli ipekli kumaş” (AY: 406₂₀ [237]).
- **erdininlig kongragusı** “değerli çanı” (Ht IX: 10 [58]).

- **erdinilig kötürgüler xualar bralar** “mücevherlerle süslenmiş tahtirevanları, çiçekleri, sayebanları (çardak)” (Ht X: 286 [23], 287 [23]).
- **erdnilig langanlar** “cevherle mücehhez çitler” (Maitr: 31₃₂ [81])
- **erdinilig lenhua çeçeklig örgün** “kıymetli çiçekli taht” (BT XX: 212₂₁ [78], 212₂₂ [78], AY: 380₆ [224], 380₇ [224]).
- **erdinilig lnhua çiçekler** “değerli çiçekler” (AY: 381₄ [224]).
- **erdinilig orunluk** üze olğurtı “Mücevherli tahta oturttu” (Ht V: V 17₈ [40], KP Hamilton: XLVI₂ [33]).
- **erdinilig örgün** “değerli taht” (Ht V: V 77₁₂ [88], V 77₁₃ [88], Ht IX: 17 [81], 18 [81]).
- **erdnilig satular** “cevherli köprüler” (Maitr: 31₁₂ [80]).
- **erdinilig [sögüt]ler** “değerli söğüt ağaçlar” (AY: 122₁₀ [115], 122₁₁ [115], 381₃ [224]).
- **[erdinilig] tayyin** “mücevherlerle işlenmiş kemerini” (DKPAM Elmalı: 2112₃₁ [134], 2113_{j32} [134]).
- **erdinilig v(ı)rhar** “değerli manastır” (DKPAM Elmalı: 4492₂₈ [216], BT XXVI: 17₃₅ [82]).
- **elgi erdinilig yıp enjirer** “Elleri mücevherli ipleri eğiriyordu” (KP Hamilton: XLI₂ [31], XLI₃ [31]).
- **erdinilig yivig** “değerli gerdanlık” (AY: 313₁₃ [194]).

esringü ‘güzel’ < esri+ñü (EDPT: [252], OTWF: [163])

- **han evinte esringü çeçekler** üze “kraliyet sarayının muhteşem çiçekleri üzerine” (Ht IX: 22 [115], 9 [116]).
- **esringü yıldığ yıparlıg tüşler yemişler** “güzel kokulu, ıtırılı meyveler, yemişler” (Ht X: 537 [32], 538 [32]).

étiglig ‘süslü’ < éd-(i)g+lig (EDPT: [163]), et-(i)g+lig (OTWF: [347])

- **étiglig ed tavarlar** “süslü mallar” (AY: 369₁₂ [219], 369₁₃ [219]).
- **étiglig .. ev** “süslü .. ev” (AY: 482₂ [268]).
- **étiglig kontıgali özin koyıgta** “süslü farklı renkte mahfede” (Ht V: V 54₁₉ [70], V 54₂₀ [70]).
- **étiglig lnhua çeçek** “süslü çiçek” (AY: 308₂₂ [192], 308₂₃ [192])
- **étiglig ordu saray** “süslü saray, köşk ve evler” (KB: 6404 [1054])

H

hoş ‘hoş’

- ‘*adn uştmahları kirgeyler anar **hoş kaş** urlurlar anıñ içinde* “Adn cennetlerine girecekler ve orda onlara hoş mücevherler verilecek” (T KT II: 33₉ [138]).

hualıĝ çeçeklig ‘çiçekli’ < hua+lıĝ (OTWF: [513])

- **(hu)a çeçeklig arıĝ (sımtaĝ)** “çiçekli bir orman” (Maitr: 96₁₅ [169], 96₁₆ [169]).
- **hua çeçeklig yimişlik<de>** “çiçekli ağaçlıkda” (AY: 563₁₃ [303]).
- **hualıĝ çeçeklig yinçülüg étiĝler** “çiçeklerle, incilerle işlenmiş süsler” (Ht V : X 16₈ [167], X 16₉ [167], Ht X: 523 [65], 524 [65]).
- **hualıĝ çeçeklig tüşke** “çiçekli meyveye” (ShoFragRossia: 2.2.3₅ [121], 2.2.3₆ [121]).
- **hualıĝ çeçeklig tüşlüĝ yemişlig söĝüd** “çiçekli, meyveli, yemişli ağaç” (AbhiSho II: 4338 [452], 4339 [452]).
- **hualıĝ dıdım** “hua çiçeĝi ile süslenmiş taş” (AY: 313₁₅ [194]).

I

ıduķ ‘kutsal’ < ıd-(u)ķ (EDPT: [46], OTWF: [224])

- **ıduķ barķa** “kutsal eve” (Ht V: VI 35₁₃ [125])
- **ıduķ balıķdın** “kutsal şehirden” (Ht V: V 80₁₄ [90])
- **ıduķ bırıĝ** “kutsal kalemi” (Ht IX: 2 [12], 23 [53]).
- **ıduķ çaytıķa** “kutsal manastıra” (AY: 32₁₆ [73], 32₁₇ [73]).
- **ıduķ nomluĝ suvuĝ içmiş** “kutsal, yasal suyu içmiş” (BT XXV: 131 [62]).
- **ıduķ ordu** “mübarek saray” (Ht X: 780 [41]).
- **ıduķ orunķa olurmışta** “kutlu tahta oturduğunda” (Ht X: 102 [16]).
- **ıduķ örgin** “kutsal taht” (M III: 18 [35]).
- **ıduķ yemişlikde** “kutsal yemişlikte” (Ht VIII: 1036₁₁ [97])

K

- **kanınçsız** k[ö]rtle / körkle ‘doyulamayacak güzellikte’ < kan-(ı)nç+sız (OTWF: [286]), kan-(ı)n-ç+sız (EDPT: [639])
- **kanınçsız k[ö]rtle v(ı)rhar** “doyulamayacak bir güzellikte bir manastır” (DKPAM Elmalı: 4487₂₃ [216], 4488₂₄ [216]).
- **kanınçsız körkle altun küvrüg körtüm** “Doyulmayacak güzellikte altın davul gördüm” (AY: 94₂₁ [104]).

kaş ‘mücevher, değerli’ < kaş (EDPT: [669])

- **kaş çeçeklig ordu** “değerli taşlı, çiçekli saray” (Ht V : VI 36₂ [126], VI 36₃ [126]).
- **közünü yarlıkazunlar kaş közüngüte** “değerli taşlarla süslü aynada yansıtılabilecek” (Ht IX: 23 [99]).

kin ‘hoş kokulu’ < kin (EDPT: [725])

- **ol yerde okımış krgek anta kin toprak** “hoş kokulu toprak” (OdaSY: 81_{1a, 1b, 11c} [104]).

kinlig ‘misk kokulu’ < kin+lig (EDPT: [732], OTWF: [193])

- **kinlig eşgitisin** “misk kokulu ipekli kumaşları” (BK: K₁₁ [122]).

körkle ‘güzel’ < kör-k+le (EDPT: [741,743], OTWF [405, 406])

- **körkle adınçığ edgü altunluğ lenhwa çeçeklerin** “güzel seçkin iyi altınlı lotus çiçekleriyle” (BT XXI: 19₁₉ [54], 20₂₀ [54]).
- **körkle kırza ton birle yaraşmış erür** “güzel elbise ne yakışmış” (Maitr: 18₅₅ [66], 18₅₆ [58]).

körklüg ‘güzel’ < kör-k+lüg (EDPT: [741,743], OTWF [225])

- **körklüg kayaka konupan küzleyür men** “görölmeye değer kayalıklara konup etrafa bakınırım” (IRK: 64 [377]).
- **körklüg tonuğ özüñke** “güzel elbiseyi kendin giy” (DLT: [21]).

körtle ‘güzel’ < kör-t+le (OTWF: [405,406])

- **adgar atların yaratağlağ körtle kañlılar** “aygır atların koşulduğu güzel arabalar” (Maitr: 12₁ [58], 12₂ [58]).

körümlüg ‘güzel görünüşlü’ < kör-(ü)m+lüg (EDPT: [745], OTWF: [374])

- **körümlüg taş** “güzel görünüşlü taş” (AbhiSho II: 4279 [448]).

közünçlüg ‘meşhur’ < küse-n-ç (EDPT: [751]), OTWF: [278])

G. Clauson incelenen kelimenin, *küsünç* şeklinin yanlış bir transkripsiyonu olduğunu söyler (EDPT: [762]).

- **közünçlüg yaylıgka barıp** “meşhur yazlığa varıp” (Ht VIII: 2067₁₃ [178]).

ķutluğ ‘kutlu’ < ķut+luğ (EDPT: [601])

- **ķutluğ kıvliğ vaçirasan vaçirlğ örgünnüñ** “kutlu elmaslı tahtın” (BT XXVI: 39a₇₂ [104]).
- **bu ķutluğ varharķa kirü** “bu kutlu manastıra girerek” (HamTouHou: 13₂ [75]).
- **yığaçdın ķutluğ zeyt yığaçı** “Ağaçlardan kutlu zeytin ağacı” (T KT II: 35₄ [68]).

küçlüg ‘güçlü’ < küç+lüg (EDPT: [697], OTWF: [63])

- **küçlüg ed** “sağlam mal” (M III: 7 [12]).

kümüş ‘gümüş’ < küm+(ü)ş (OTWF: [102])

- **altunçıda ekki kümüş çanaķ ekki kümüşlüg keş alķu ķaltı** “altıncıda iki gümüş çanak, iki gümüşten değerli taş hepsi kaldı” (HamTouHou: 34₂ [166]).
- **kümüş ırğakın** “gümüş çengeli” (Ht IX: 20 [21], 21 [21]).
- **kümüş ırğaklıgıg** “gümüş tokayı” (Ht V: VI 25₁₁ [117]).
- **altın ķapız kümüş ķapız** “gümüş tabut” (Ht X: 1075 [48]).
- **kümüş közüngüte** “gümüş aynada” (Ht IX: 24 [29], 1 [38], 2 [38]).
- **kümüş ķürsi urmış öze oldurur** “Gümüş bir taht üzerine oturmuştu” (KB: 771 [214]).
- **kümüş yaraķakıg** “gümüş kancayı” (Ht IX: 8 [36], 9 [36]).
- **oğlan tigitleke bir kümüş yastuķ** “genç şehzadelere bir gümüş yastık” (Usp: 78₁₃ [192]).
- **yürüñ kümüş yıp eñirer** “Beyaz, gümüş bir ipi eğirdiklerini” (KP Hamilton: XLII₃ [31]).

Ö

ögdilig ‘övgüye değer’ < ög-di+lig (EDPT: [102], [104]; OTWF: [339])

- **ögdilig ıduķ çaytı** “övgüye değer, kutsal manastır” (AY: 583₁₆ [310], 583₁₇ [310]).

örki ‘muhteşem, yüce’ < ör+ki (EDPT: [223]), ör-k+i OTWF: [225])

- **örki burķan körkin** “muhteşem burkan resimleri” (Maitr: 104₂₀ [175]).

P

prispar ‘değerli’

- **prispar edin tavarın** “değerli eşyasını” (Ht X: 618 [35]).

S

satıǵsız ‘paha biçilemez’ < sat-(1)ǵ+sız (EDPT: [799], [801], OTWF: [201])

- **satıǵsız uluǵ erdini teg** “paha biçilmez yüce mücevher gibi” (Ht IX: 8 [36], 9 [36]).

sav ‘saf’

- **biliglig kişi bu söz tutsa asǵı sav altun tuşi** “bu söze göre hareket eden kişi karşılığında saf altın bulur” (KB: 4135 [716]).

sıǵmıř ‘uygun’ < sıǵ-mış

- **sıǵmıř tenridem ot** “uygun ilahi ilaç” (Ht IX: 10 [72], 11 [72]).

silig ‘temiz’ < sil-(i)g (EDPT: [826]), sili-g (OTWF: [203])

- **silig evteki uluǵ kiřiǵke üküř üküř köñül aytu** “temiz evdeki büyük, küçüğe çok gönül verdi” (HamTouHou: 30₁ [153]).

soǵançıǵ ‘hoş’ < soǵan-çıǵ (EDPT: [814])

- **miņ yertinçüde tolu soǵancıǵ körkle erdini yinçü** “pek çok bin dünyalar dolusu latif, güzel mücevherler, inciler” (Ht X: 267 [22], 268 [22]).

- *soğançık körkle arığ süzük erdini yinçüler* “hoş, güzel, saf, temiz mücevher inciler” (AY: 312₁₈ [193], 312₁₉ [193]).

süçig ‘tatlı’ < süçi-g (EDPT: [796]; OTWF: [204])

- *açığ süçig aşlar boğuz tatğı ol* “ekşi veya tatlı yemekler boğaz zevkidir” (KB: 4772 [812]).
- *süçig tadığlığ aş içgülerig* “lezzetli aş ve içecekleri” (AbhiSho I: 1080₁₀ [78], AbhiSho II: 1079 [244], 1080 [244]).
- *süçüg otlar kaynturup* “tatlı ilaçlar kaynatıp” (Heilk II: 2₄₇ [422]).

süzük ‘temiz’ < süz-(ü)k (EDPT: [862]; (OTWF: [224])

- *arığ süzüğ suw üze* “temiz su üzerine” (TT I: 19₁₃₅ [250], AY: 144₂ [124], BT XXVIII: B₁₃₅ [64] Ht VI: 1687 [90], DLT: [168]).
- *süzük kaş yanlığka* “biz yeteneğimiz ölçüsünce pürüzsüz kaş taşı gibi olan [öğretiye] inanırız” (Ht VI: 1789 [100]).

T

tañ ‘az rastlanır, seçme, güzel’ < tañ (EDPT: [510])

- *tañ adınçığ erdini yençü* “az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri” (KP Hamilton: XXXIV₁ [27]), XXXIV₂ [27]).
- *tañ adınçığ tatağlığ aş içgü* “olağanüstü özel ve lezzetli yiyecek ve içecekler” (KP Hamilton: LXXI₅ [46], LXXI₆ [46]).

tañğ tañsuk ‘tatlı, nefis’ < tañ (EDPT: [510]), tañ+suk (EDPT: [525]; (OTWF: [157])

- *tañğ tañsuk tatığlar* “tatlı, nefis yemekler” (AY: 118₆ [113], 118₇ [113]).
- *tañğ tañsuk erdini yinçü* “değerli mücevher inci” (Ht IV: 500₂₅ [56]).
- *tañ tañsuk xua çeçekler* “değerli, hoş çiçekler” (Ht V: V 45₆ [62], V 45₇ [62]).

tañlançığ ‘harika’ < tañ+la-n-çığ (EDPT: [521], [522]), tañ+la-n-çığ (OTWF: [366], [367])

- *tañlançığ tatığlığ şeker kāmış* “harika, lezzetli şeker kāmış” (Ht V: V 69₁₄ [82]).

tangsuk ‘kıymetli’ taṅ+suḳ (EDPT: [525]; (OTWF: [157]))

- **tangsuk süzök söğütleri** “kıymetli, temiz söğüt ağaçları” (Ht III: 597₂₀ [94], 598₂₁ [94]).
- **tangsuk ed tvarların** “kıymetli mallarını” (Ht V : VI 42₂₆ [132], VI 42₂₇ [132]).
- **tangsuk hua çeçek** “kıymetli lotus çiçeği” (Ht IX: 9 [109]).
- **tangsuk körkle esringü erdini yinçün uz itdi** “kıymetli, güzel renkli mücevherlerle düzenledi” (AY: 574₁₈ [307]).

tatıḡlıḡ ‘lezzetli’ < tat-ı-ḡ+lıḡ (EDPT: [452], [454]; (OTWF: [207]))

- **tatıḡlıḡ aṣ** “lezzetli yemek” (U5: A₆ [435], A₇ [435], DLT: [21]).
- **tatıḡlıḡ aṣ içgü** “lezzetli yiyecekler, içecekler” (Ht X: 269 [22], 270 [22], BT XXV: 2912 [232]).
- **tataḡlıḡ yıparlıḡ aṣ** “tatlı güzel kokulu yemek” (BT XX: 797₇ [114], 798₈ [114]).
- **tatıḡlıḡ süçiglig** ‘lezzetli’ < tat-ı-ḡ+lıḡ (EDPT: [452], [454]; (OTWF: [207])), süçi-g (EDPT: [796]; OTWF: [204])
- **tataḡl(i)ḡ süçiglig as içgü** “lezzetli yiyecek” (DKPAM Elmalı: 3057₂₀ [169], 3058₂₁ [169]).

t(e)ngridem ‘ilahi’ < teṅri+dem (EDPT: [524]; OTWF: [68]))

- **t(e)ngridem kövrüg** ünleri iştilür “İlahi davulların sesleri iştilir” (Maitri: 52₈ [107], 52₉ [107]).
- **tengridem (mandarik) hua çeçegi** “ilahi lotus çiçekleri” (HT VII: 852 [22], 863 [22, Ht IX: 2 [12], BT XXI: 1097₁₀ [159], 1098₁₁ [159]).
- **t(e)ngridem körkle mandarıḡ mahamandarıḡda** “çeşitli, ilahi, güzel çiçeklerde” (AY: 183₁₁ [139], 183₁₂ [139], 183₁₃ [139]).
- **tengridem körkle sunçuḡlar** “ilahi güzellikte çanaklar” (Ht V : X 16₇ [167], X 16₈ [167]), Ht X: 522 [65], 523 [65]).
- dört yınak-tın **teṅridem pra sanḡaylar** asmış “Dört taraftan ilahi şemsiyeler asmış” (BT XXIII: D9 [69]).
- **tengridem tonın** “ilahi elbiseyle” (U IV: 242 [20], DKPAM Elmalı: 3726₁₅ [191]).

U

uluğ ‘yüce, kutsal’ < uluğ (EDPT: [136]), ul+luğ (OTWF: [139])

- **uluğ balıķı** *vahşu ögüzniñ küntün kıdığında titir* “Vahşu nehrinin güney kıyısında (bölgenin) en önemli şehri bulunur” (Ht V: V 52₁ [68]).
- **uluğ bedük taglar basgukları** “yüce dağların kayaları” (DKPAM Elmalı: 361₂ [71], 361₃ [71]).
- **uluğ ıǵaçlar sımışķa meñsedi** “Ulu ağaçların devrilmesine benzedi” (Ht X: 1146 [51], 1147 [51]).
- **uluğ kıraza** “kutsal, güzel pelerin” (Ht IX: 1 [96]).
- **uluğ seņremte** “kutsal manastırda” Ht III: 957₂₀ [132], Ht V: V 47₁₄ [64], V 54₁₃ [70], Ht VIII: 330₁₃ [42], Ht IX: 14 [127], 22 [33]).
- **uluğ suvlar** “kutsal sular” (BT XXVIII: D₂₅₀ [208], D₂₅₁ [208], T KT II: 23₈ [100]).

V

vaçırasan ‘elmas, elmaslı’

- **vçrazan örgün** öze olurup “elmas taht üzerine oturup” (Maitr: 3₂₆ [40], AbhiSho I: 640₄ [48], UigTot: 5a₈₇ [62]).

vajir ‘elmas’

- **vajir örgün** öze olurup “elmas taht üzerine oturup” (HT VII: 54320 [58], Maitr: 13₁₄ [60]).

v(a)jırlıg ‘elmasla süslü’

- **v(a)jırlıg lorjisi** üze kilimbe yekig tölükin urup “elmastan topuzuyla Hidimbah’a kuvvetle vurup” (DKPAM Elmalı: 3869₂₃ [195], 3870₂₄ [196]).
- **v(a)jırlıg okın tuşguru tokıp** “elmastan oklarla karşılayıp vurarak” (DKPAM Elmalı: 3859₁₃ [195], 3859₁₄ [195]).
- **vajırlıg vaçırasan örgün** “elmaslı taht” (AY: 429₁₂ [245], Ht III: 335₂₂ [67], 335₂₃ [67]).
- **vsırlıg kerkü bındavır** “elmaslı çadır, perde” (BT VII: A₂₁ [31]).

Y

yahşı ‘güzel’ < yaq-(ı)ş-ı (EDPT: [908]; OTWF: [344])

- *yahşı nehāler* “güzel halılar” (T KT II: 76₁ [218]).

yaklık köñüllüg ‘cana yakın’ < *ya-ğ+lığ, köñül+lüg

- *yaklık köñüllüg miñ y(a)ruk psekk* . “cana yakın, bin parlak taçla” (DKPAM Elmalı: 3₃ [59]).

yalınayu turur ‘pırıl pırıl parlayan’ < yal-(ı)n+a-(y)u (EDPT: [929], [932]; OTWF: [427])

- *yalınayu turur altun öylüg bözüg* “pırıl pırıl parlayan altın renkli kumaşı” (Maitr: 24₃ [73], 24₄ [73]).

yaltrıǵlıǵ ‘parlak’ < yaltrı-ğ+lığ (EDPT: [922], [924], OTWF: [254], [259])

- *yaltrıǵlıǵ taşı esringü cızıqlar üze tüşrük ol* “Parlak taşı rengarenk çizgilerle göz kamaştırıyor” (Ht IX: 14 [49]).
- *yltrıǵlıǵ erdnin* “ışıltili mücevherle” (OdaSYy: (243)_{la} [132]).

yañı ‘yeni, taze’ < yañı (EDPT: [943])

- *yañı arıǵ kedim* “yeni temiz elbise” (Maitr: 94₃ [167]).
- *yañı arıǵ ton* “yeni, temiz elbise” (AY: 416₁₄ [240], 519₁₃ [282], U I: 12 [29], ShoFragRossia: 3.1.1₈ [181]).
- *yañı balıǵ* “yeni şehir” (DLT: [163]).
- *yañı ev bark* “yeni ev bark” (OdaSYy: 100_{la, lb, llc, lld} [107], 435_{la, lb, llc} [167]).
- *yañı ğaomayı* alıp “taze gübreyi alıp” (BT XXIII: D2 [69]).
- *yañı senremte* “yeni manastırda” (Ht X: 87 [16], 88 [16], Ht X: 96 [16]).
- *yañı tana* “taze susam” (TT VII: 22₁₁ [320]).
- *yañı ton bolur* “yeni elbise olur” (TT VII: 36₁₈ [333]).
- *yañı vrhar* “yeni manastır” (Ht III: 335₂₃ [67], 335₂₄ [67]).
- *yañı yimişlik ev bark* “yeni meyve bahçesi, ev ve bark” (M I: 9 [14]).

yaraǵlıǵ ‘hoş’ < yara-ğ+lığ (EDPT: [962], [964]; OTWF: [215], [216])

- *yaraǵlıǵ yimişi* “hoş meyveyi” (Ht V: V 63₂₄ [77]).

yaruk ‘parlak’ < yaru-k (EDPT: [962]; OTWF: [254], [255])

- teñridem yazı yerdeki **yaruk erdini monçuk** teg “Kutsal ovadaki parlak mücevher, boncuk gibi” (Ht VI: 1603 [82], 1604 [82]).
- **yaruk ordo** “aydınlık saray” (Huast: 40 [80], OdaSY: (242)_{Ia} [132], (242)_{Ib} [132]).
- **yaruk ton** “parlak giysi” (HamTouHou: 544 [40]).

yaruk yaşuk ‘parlak’ < yaru-k (EDPT: [962]; OTWF: [254], [255]), yaşu-k (EDPT: [977]; OTWF: [255], [256])

- kentü öz et’özleri **yaruk yaşuk itig tümek üze** “parlak ziynet” (AY: 312₂₃ [193]).
- **ruuk yaşuk vjir** “parlak elmas” (BT V: 187 [31]).

yenik ‘hafif’ < yeni-k yaru-k (EDPT: [950]; OTWF: [217])

- **yenik yumşak tonlarıg** “hafif yumuşak elbiseleri” (BT XXV: 594 [90]).

yıd, yıd yıpar ‘güzel kokulu’ < yıd (EDPT: [883]), (EDPT: [878])

- **yıd aşığlar** “güzel kokulu aşlar” (U II: 15 [65]).
- **yıd yıpar xua çeçek aş içküler** “güzel kökulu çiçekler, aş ve içecekler” (U I: 10 [30]).
- **yıd yıparlıg xua çeçek** “güzel kokulu çiçekler” (Ht X: 268 [22], 269 [22], BT XXIII: B135 [59], AbhiSho II: 1014 [238]).
- **yıpar hua çeçek tutup** “güzel kokulu çiçekleri tutup” (HT VII: 1137₁₁ [103]).
- **yıpar kemiş** “güzel kokulu kemiş” (AY: 476₇ [266]).

yıdlıg yıparlıg ‘güzel kokulu’ < yıpar+lıg (EDPT: [880]), yıd+lıg (EDPT: [890])

- **yıdlıg yıparlıg aşılarınıg tatıgın** “güzel kokulu aşların, yemeklerin” (BT XXV: 3710 [274]).
- **yıdlıg yıparlıg suv** “güzel kokulu, mis kokulu su” (AY: 416₂ [240], 424₁ [243], BT XXIII: D2 [69], D3 [69]).
- **yıparlıg çint[an]** “güzel kokulu sandal ağacı” (Ht III: 229₂₂ [55]).
- **yıparlıg kesirgü** “güzel kokulu kap” (DLT: [369]).

yitig ‘keskin’ < yiti-g (EDPT: [889]), yit-(i)g (OTWF: [345])

- **yitti bıçek** alıp “keskin bıçak alıp” (DKPAM Elmalı: 4714₃ [224]).

- *y(i)ti kılıcımın* “keskin kılıcıma” (3512-29) (DKPAM Elmalı: 3512₂₉ [184]).

yumşak ‘yumuşak’ < yumşa-k (EDPT: [938]), yımşa-k (OTWF: [256])

- *yemşak ağın* “yumuşak ipekli kumaşlarla” (KT: G₅ [78], BK: K₄ [120]).
- *yenik yumşak tonlarığ* “hafif yumuşak elbiseleri” (BT XXV: 594 [90]).

yüksek édiz ‘yüksek ve değerli’ < *yük+se-k (EDPT: [915], [916]), yükse-k (OTWF: [258]), édiz (EDPT: [73]; OTWF: [183])

- *yüksek ediz orunluğtın* “yüksek ve değerli tahtından” (KP Hamilton: LXI₅ [41]).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE NESNEYE YÖNELİK OLUMLU NİTELEYİCİLERİN SINIFLAMASI

3.1. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyicilerin Toplumdaki Değer Yargıları Açısından Sınıflandırılması

adınçığ ‘muazzam, hayrete değer; seçilmiş’

- adınçığ barķ “muazzam bir anıtkabir”

ağırlıg ‘değerli’

- ağırlıg ewke “değerli eve”
- ağırlıg mezigit “değerli mescit”

arıg ‘saf, temiz’

- arıg ev “temiz ev”
- arıg kkirsiz çan vaçırığ “temiz çan elması”
- arıg körkle adınçığ munğadınçığ etig yaratıglarıg tuğlar taoçanğlar “temiz, güzel, hayranlık ve şaşkınlık verici süsleri, bezekleri, tuğları, bağışları”
- arıg mal “saf, temiz mal”
- arıg silig aş içgüngüzler “temiz yemek ve içecekleriniz”
- arıg süçig tuprakķa “temiz, tatlı toprağa”
- arıg süzük yipün “saf, temiz ip ile”
- arıg ton “temiz giysi”
- arıg ton kedislerig “temiz giysileri”
- arıg toprak “temiz toprak”
- arıg toruķ süzük manistanlar “saf, berrak, temiz manastırlar”

- arıĝ yangı ev “temiz yeni ev”
- arıĝ yaruĝ yul “temiz, parlak çay (dere)”
- arıĝ yıdıĝ yıparlıĝ suv “temiz, güzel kokulu su” (
- arıĝ suĝancıĝ körkle nom eeki “temiz, hoş, güzel akide ieĝi”

asıĝlıĝ ‘faydalı’

- asıĝlıĝ suvsusuĝ “faydalı ieeĝi”

aziz ‘aziz, deĝerli’

- aziz kitap “aziz kitap”

bahalıĝ ‘kıymetli, deĝerli’

- bahalıĝ dinar “kıymetli dinar”

baĝlan ‘taze, semiz’

- baĝlan azı “taze ve semiz kuzu eti”

bay barımlıĝ ‘varlıklı, zengin’

- bay barımlıĝ edgü evde barkda “zengin, varlıklı, iyi evde barkta”

bedizlig ‘süslü’

- bedizlig bilmileri “süslü sütunları”
- bedizlig eviņ “süslü evin”
- bedizlig yaylıĝda “süslü, görkemli yazlıkda”

beņg ‘ebedi’

- beņg taş “ebedi taş”
- beņk aya “ebedi kaya”

berk ‘saĝlam’

- bek yarıĝ “saĝlam zırh”
- berk amış “saĝlam kamış”

bezeklig ‘süslü’

- bezeklig saray “süslü saray”

çeçeklig ‘çiçekli’

- çeçeklig şal “çiçekli ev”

çın “gerçek, doğru”

- çın altun “gerçek altın”
- çın kirtü belgüler “gerçek, doğru belgeler”
- çın yinçü “hakiki inci”

çiwingin ‘doyurucu’

- çiwingin aş “doyurucu yemek”

didimlig ‘taçlarla süslü, güzel’

- didimlig esringü erdiniler “taçlarla süslü güzel mücevherler”

edgü ‘iyi’

- edgü ağı “iyi ipekli kumaşlarla”
- edgü altunuğ “iyi altını”
- edgü arıg ev bark “iyi, temiz ev”
- edgü bor “iyi şarap”
- edgü ed “iyi imal edilmiş mal”
- edgü edin tavarın “iyi malını”
- edgü hua çeçekler “iyi hua çiçekler”
- edgü körkle yimişlikler “iyi, güzel bahçeler, ağaçlıklar”
- edgü otlar “iyi ilaçlar”
- edgü ton “iyi elbise”
- edgü toprak “iyi toprak”
- edgü unta “iyi undan”
- edgü yemişig “iyi yemişleri”
- edgü yıdlıg suv “iyi, güzel kokulu su”
- edgü yig torğu “iyi, ham ipek parçası”
- edgü yigü kedgülük “iyi yiyecek ve giyecek”

edlig tavarlıg ‘çok mallı, zengin’

- *edlig tavarlıg* bay barımlıg evde barkda “çok mallı, zengin evde barkta”

erdinilig ‘değerli, mücevherli’

- erdinilig ağılık “değerli hazine”
- erdinilig balıkka orduka “mücevherli şehrine ve sarayına”
- ertinilig bilezük “değerli bilezik”
- erdinilig ed tavar “değerli mal”
- erd(i)nilig kañlıda “mücevherle süslenmiş bir arabada”
- erdinilig kent tamınıñ “cevherli şehir damının”
- erdnilig kimide “cevherli süslü gemide”
- erdinilig kin “değerli ipekli kumaş”
- erdininlig kongragusı “değerli çanı”
- erdinilig kötürgüler xualar bralar “mücevherlerle süslenmiş tahtirevanları, çiçekleri, sayebanları (çardak)”
- erdnilig langanlar “cevherle mücehhez çitler”
- erdinilig lenhua çeçeklig örgün “kıymetli çiçekli taht”
- erdinilig lınhua çiçekler “değerli çiçekler”
- erdinilig orunluk “mücevherli taht” erdinilig örgün “değerli taht”
- erdnilig satular “cevherli köprüler”
- erdinilig [sögüt]ler “değerli söğüt ağaçlar”
- [erdinilig] tayyın “mücevherlerle işlenmiş kemerini”
- erdinilig v(ı)rhar “değerli manastır”
- erdinilig yıp “mücevherli ipleri”
- erdinilig yivig “değerli gerdanlık”

esringü ‘güzel’

- esringü çeçekler “güzel çiçekler”
- esringü yıdılg yıparlıg tüşler yemişler “güzel kokulu, ıtırılı meyveler, yemişler”

étiglig ‘süslü’

- étiglig ed tavarlar “süslü mallar”
- étiglig .. ev “süslü .. ev”
- étiglig kontıgalı özin koyıgta “süslü farklı renkte mahfede”
- étiglig lınhua çeçek “süslü çiçek”
- étiglig ordu saray “süslü saray, köşk ve evler”

hoş ‘hoş’

- hoş kaş “hoş taş”

hualığ çeçeklig ‘çiçekli’

- (hu)a çeçeklig arığ (sımtağ) “çiçekli bir orman”
- hua çeçeklig yimişlik<de> “çiçekli ağaçlıkda”
- hualığ çeçeklig yinçülüg étigler “çiçeklerle, incilerle işlenmiş süsler”
- hualığ çeçeklig tüşke “çiçekli meyveye”
- hualığ çeçeklig tüşlüg yemişlig söğüd “çiçekli, meyveli, yemişli ağaç”
- hualığ dıdım “çiçek ile süslenmiş taş”

ıduķ ‘kutsal’

- ıduķ barka “kutsal eve”
- ıduķ balıkdın “kutsal şehirden”
- ıduķ bırıg “kutsal kalemi”
- ıduķ çaytıķa “kutsal manastıra”
- ıduķ nomluğ suvuğ içmiş “kutsal, yasal suyu içmiş”
- ıduķ ordu “mübarek saray”
- ıduķ orunķa “kutlu tahta”
- ıduķ örgin “kutsal taht”
- ıduķ yemişlikde “kutsal yemişlikte”

ķanıńsız k[ö] rtle / körkle ‘doyulamayacak güzellikte’

- ķanıńsız k[ö] rtle v(1)rhar “doyulamayacak bir güzellikte bir manastır”
- ķanıńsız körkle *altun küvrüg* “Doyulmayacak güzellikte altın davul”

ķaş ‘mücevher, değerli’

- ķaş çeçeklig ordu “değerli taşlı, çiçekli saray”
- közünü yarlıķazunlar *ķaş közüngüte* “değerli taşlarla süslü aynada”

kin ‘hoş kokulu’

- ol yerde okımış krgek anta *kin topraķ* “hoş kokulu toprak”

kinlig ‘misk kokulu’

- kinlig eşgitisin “misk kokulu ipekli kumaşları”

körkle ‘güzel’

- körkle adınçığ edgü altunluğ lenhwa çeçeklerin “güzel seçkin iyi altınlı lotus çiçekleriyle”
- körkle kraza ton birle “güzel elbiseyle”

körklüg ‘güzel’

- körklüg kıyağa “görölmeye değer kayalıklara”
- körklüg tonuğ “güzel elbiseyi”

körtle ‘güzel’

- körtle kañlılar “güzel arabalar”

körümlüg ‘güzel görünüşlü’

- körümlüg taş “güzel görünüşlü taş”

közünçlüg ‘meşhur’

- közüñçlüg yaylığğa “meşhur yazlığğa”

ķutluğ ‘kutlu’

- ķutluğ kıvılgı vaçirasın vaçirlig örgünnüñ “kutlu elmaslı tahtın”
- kutluğ varharkğa “kutlu manastıra”
- ķutluğ zeyt yığacı “kutlu zeytin ağacı”

küçlüg ‘güçlü’

- küçlüg ed “sağlam mal”

ögdilig ‘övgüye değer’

- ögdilig ıduķ çaytı “övgüye değer, kutsal manastır”

örki ‘muhteşem’

- örki burķan körkin “muhteşem burkan resimleri”

prispar ‘değerli’

- prispar edin tavarın “değerli eşyasını”

satıgsız ‘paha biçilemez’

- satıgsız uluğ erdini teg “paha biçilmez yüce mücevher gibi”

sav ‘saf’

- sav altun “saf altın”

sıǵmıǵ ‘uygun’

- sıǵmıǵ tenridem ot “uygun ilahi ilaç”

silig ‘temiz’

- silig evteki “temiz evdeki”

soǵançıǵ ‘hoş’

- soǵançıǵ körkle erdini yinçü “hoş, güzel mücevherler, inciler”
- soǵançıǵ körkle arıǵ süzük erdini yinçüler “hoş, güzel, saf, temiz mücevher inciler”

süçig ‘tatlı’

- süçig aşlar “tatlı yemekler”
- süçig tadıǵlıǵ aş içgülerig “lezzetli aş ve içecekleri”
- süçüg otlar “tatlı ilaçlar”

süzük ‘temiz’

- süzüg suw “temiz su”
- süzük kaç “temiz, pürüzsüz değerli taş”

tañ ‘az rastlanır, seçme, güzel’

- tañ adınçıǵ erdini yençü “az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri”
- tañ adınçıǵ tataǵlıǵ aş içgü “olağanüstü özel ve lezzetli yiyecek ve içecekler”

tang tangsuk ‘tatlı, nefis’

- tang tangsuk tatıǵlar “tatlı, nefis yemekler”
- tang tangsuk erdini yinçü “değerli mücevher inci”
- tang tangsuk xua çeçekler “değerli, hoş çiçekler”

tañlançıǵ ‘harika’

- tañlançıǵ tatıǵlıǵ şeker kāmıǵ “harika, lezzetli şeker kāmıǵ”

taṇsuk ‘kıymetli’

- taṇsuk süzök söğütleri “kıymetli, temiz söğüt ağaçları”
- taṇsuk ed tvarların “kıymetli mallarını”
- tangsuk hua çeçek “kıymetli lotus çiçeği”
- tangsuk körkle esringü erdini “kıymetli, güzel renkli mücevher”

tatıḡlıḡ ‘lezzetli’

- tatıḡlıḡ aş “lezzetli yemek”
- tatıḡlıḡ aş içgü “lezzetli yiyecekler, içecekler”
- tataḡlıḡ yıparlıḡ aş “tatlı güzel kokulu yemek”

tatıḡlıḡ süçiglig ‘lezzetli’

- tataḡl(ı)ḡ süçiglig as içgü “lezzetli yiyecek”

t(e)ngridem ‘ilahi’

- t(e)ngridem kövrüg “ilahi davul”
- tengridem (mandarik) hua çeçegi “ilahi lotus çiçekleri”
- t(e)ngridem körkle mandarıḡ mahamandarıḡda “çeşitli, ilahi, güzel çiçeklerde”
- tengridem körkle sunçuḡlar “ilahi güzellikte çanaklar”
- teṇridem pra sanḡaylar “ilahi şemsiyeler”
- teṇridem tonın “ilahi elbiseyle”

uluḡ ‘yüce, kutsal’

- uluḡ balıḡı “kutsal şehiri”
- uluḡ bedük taglar basgukları “yüce daḡların kayaları”
- uluḡ ıḡaçlar “ulu ağaçlar”
- uluḡ ırza “kutsal, güzel pelerin” (Ht IX: 1 [96])
- uluḡ sanram “kutsal manastır”
- uluḡ suvlar “kutsal sular”

yahşı ‘güzel’

- yahşı nehāler “güzel halılar”

yaklık köñüllüḡ ‘cana yakın’

- yaklık köñüllüḡ miñ y(a)ruk pseḡ “cana yakın, bin parlak taḡla”

yalınayu turur ‘pırıl pırıl parlayan’

- yalınayu turur altun öñlög bözüg “pırıl pırıl parlayan altın renkli kumaşı”

yaltrıǵlıǵ ‘parlak’

- yaltrıǵlıǵ taşı “parlak taşı”
- yltrıǵlıǵ rdnin “ışılıtlı mücevherle”

yañı ‘yeni, taze’

- yañı arıǵ kedim “yeni temiz elbise”
- yangı arıǵ ton “yeni, temiz elbise”
- yañı balıǵ “yeni şehir”
- yangı ev bark “yeni ev bark”
- yañı ğaomayı “taze gübreyi”
- yangı senremte “yeni manastırda”
- yangı tana “taze susam”
- yangı ton “yeni elbise”
- yañı vrhar “yeni manastır”
- yañı yimişlik ev bark “yeni meyve bahçesi, ev ve bark”

yaraǵlıǵ ‘hoş’

- yaraǵlıǵ yimişi “hoş meyveyi”

yaruǵ ‘parlak’

- yaruǵ erdini monçuk teg “parlak mücevher, boncuk”
- yaruǵ ordo “aydınlık saray”
- yaruǵ öner virharlıǵğa “nurlu ibadethaneye”
- yaruǵ ton “parlak giysi”

yaruǵ yaşuǵ ‘parlak’

- yaruǵ yaşuǵ itig tümek “parlak ziynet”
- yruǵ yaşuǵ vjir “parlak elmas”

yenik ‘hafif’

- yenik yumşak tonlarıǵ “hafif yumuşak elbiseleri”

yıd yıpar, yıdlığ yıparlıg ‘güzel kokulu’

- yıd aşığlar “güzel kokulu aşlar”
- yıd yıpar xua çeçek aş içküler “güzel kökulu çiçekler, aş ve içecekler”
- yıd yıparlıg xua çeçek “güzel kokulu çiçekler”
- yıdlığ yıparlıg aşıların tatığın “güzel kokulu aşıların, yemeklerin”
- yıdlığ yıparlıg suv “güzel kokulu, mis kokulu su”
- yıpar hua çeçek “güzel kokulu çiçekler”
- yıpar kemiş “güzel kokulu kemiş”
- yıparlıg çint[an] “güzel kokulu sandal ağacı”
- yıparlıg kesirgü “güzel kokulu kap”

yitig ‘keskin’

- yitti bıçak “keskin bıçak”
- y(i)ti kılıcımın “keskin kılıcıma”

yumşak ‘yumuşak’

- yemşak ağın “yumuşak ipekli kumaşlarla”
- yenik yumşak tonlarıg “hafif yumuşak elbiseleri”

yüksek ediz ‘yüksek ve değerli’

- yüksek ediz orunluğtın “yüksek ve değerli tahtından”

3.2. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyicilerin İçerikleri Bakımından Sınıflandırılması

altun ‘altın’

- altun bağan “altın halka”
- altun bezekleri “altından süsleri”
- altun hualarıg “altın çiçekleri”
- altun itig “altın takıyı”
- altun iplik eşgirtiller ‘altın ipli ipekli kumaşlar’
- altun kamtsı “altın sandık”
- altun kapız “altın tabut”
- altun keş “altın okluk”

- altun közüngüte “altın aynada”
- altun krazha “altın pelerin”
- altun kümüş idişlerde “altın ve gümüş kaplarda” (AY: 477₄ [266]).
- altun kümüş üzeki ıtsılarda kötürgülerde “altın ve gümüşle süslü tahteravanlarda”
- altunun kü(müşin) sapririn itiglig balık kent “altın, gümüş, ve Sphatika ile mücehhez şehirleri”
- altun küvrüg “altın davul”
- tülte *altun küvrüg* körüp “düşte altın davul görüp”
- altun küzeç “altın testi”
- altun ok “altın ok”
- altun örgin “altın taht”
- altun patir “altın kase”
- altun taş “altın taş”
- altun yalpırğaklıg lenhwa çeçekler
- altun yastuk “altın yastık”

altundın ‘altından’

- *altundın üze sırçalar* “altından üzerinde sırçalar”

altunluğ ‘altınlı, altından’

- altunluğ erdinilig çeçek “altınlı (altınla süslü), değerli çiçek”
- altunluğ kaşlı taşuk erdiniler “altından, değerli taşlı, kıymetli mücevherler”
- altunluğ keş “altınla süslü okluk”
- altunluğ konrağı(lar) “altından çanlar”
- altunluğ kümüşlüğ xua çeçeklerig “altın ve gümüşle süslü hua çiçekleri”
- altunluğ limleri “altın işlemeli direkleri”
- altunluğ örgin ‘altından taht’

kümüş ‘gümüş’

- kümüş çanak “gümüş çanak”
- kümüş ırğakın “gümüş çengeli”
- kümüş ırğaklığıg “gümüş tokayı”
- kümüş kapız “gümüş tabut”

- altın kapız *kümüş kapız* “gümüş tabut”
- kümüş közüngüte “gümüş aynada”
- kümüş kürsi “gümüş taht”
- kümüş yarağağığ “gümüş kancayı”
- kümüş yastuk “genç şehzadelere bir gümüş yastık”
- kümüş yıp “gümüş ip”

vaçirasan ‘elmas, elmaslı’

- vçrazan örgün “elmas taht”

vajir ‘elmas’

- vajir örgün ‘elmas taht’

v(a)jırlıg ‘elmasla süslü’

- v(a)jırlıg lorjisi “elmastan topuzuyla”
- v(a)jırlıg okın “elmastan oklarla”
- vajırlıg vaçirasan örgün “elmaslı taht”
- vsırlıg kerkü bındavır “elmaslı çadır, perde”

3.3. Eski Türkçede Nesneye Yönelik Olumlu Niteleyicilerin Biçimsel Görünümü

3.3.1. Taban Durumundaki Olumlu Niteleyiciler

- **hoş** ‘hoş’
- **kaş** ‘mücevher, değerli’
- **kin** ‘hoş kokulu’
- **sav** ‘saf’
- **tañ** ‘az rastlanır, seçme, güzel’
- **yıd** ‘güzel kokulu’

3.3.2. İsimden Sıfat Yapan Eklerle Türemiş Olumlu Niteleyiciler

+dIn

- **altundın** ‘altından’

+le

- **körkle** ‘güzel’
- **körtle** ‘güzel’

+lxğ

- **ağırlıg** ‘değerli’
- **altunluğ** ‘altınlı, altından’
- **asıglıg** ‘faydalı’
- **bahalıg** ‘kıymetli, değerli’
- **bay barımlıg** ‘varlıklı, zengin’
- **bedizlig** ‘süslü’
- **bezeklig** ‘süslü’
- **çeçeklig** ‘çiçekli’
- **didimlig** ‘taçlarla süslü, güzel’
- **edlig tavarlıg** ‘çok mallı, zengin’
- **erdinilig** ‘değerli, mücevherli’
- **étiglig** ‘süslü’
- **hualıg çeçeklig** ‘çiçekli’
- **kinlig** ‘misk kokulu’
- **körklüg** ‘güzel’
- **körümlüg** ‘güzel görünüşlü’
- **közünçlüg** ‘meşhur’
- **kutluğ** ‘kutlu’
- **küçlüg** ‘güçlü’
- **ögdilig** ‘övgüye değer’
- **tatıglıg** ‘lezzetli’
- **uluğ** ‘yüce’
- **v(a)jırlıg** ‘elmasla süslü’
- **yaltrıglıg** ‘parlak’
- **yarağlıg** ‘hoş’
- **yıdlıg yıparlıg**

+sUk

- **taşsuk** ‘kıymetli’

3.3.3. Fiilden Sıfat Yapan Eklerle Türemiş Olumlu Niteleyiciler

-(I)nçIg

- **adınçığ** ‘muazzam’
- **soğançığ** ‘hoş’
- **tañlançığ** ‘harika’

-(I)g

- **arığ** ‘temiz’
- **silig** ‘temiz’
- **süçig** ‘tatlı’

-gU

- **esringü** ‘güzel’

-(x)k

- **ıduķ** ‘kutsal’
- **süzük** ‘temiz’
- **yaruķ** ‘parlak’
- **yenik** ‘hafif’
- **yitig** ‘keskin’
- **yumşak** ‘yumuşak’

-mIş

- **sıǵmış** ‘uygun’

-sIz

- **ķanınçsız** k[ö] rtle ‘doyulamayacak güzellikte’
- **satıǵsız** ‘paha biçilemez’

3.3.4. İkillemelerden Oluşan Olumlu Niteleyiciler

- **edlig tavarlıǵ** ‘çok mallı, zengin’
- **hualıǵ çeçeklig** ‘çiçekli’
- **tanǵ tanǵsuk** ‘tatlı, nefis’
- **tatıǵlıǵ süçiglig** ‘lezzetli’

- **vajırılığ vaçırasan** “elmaslı, elmastan”
- **yaklık köñüllüg** ‘cana yakın’
- **yaruk yaşuk** “parlak”
- **yıd yıpar** ‘güzel kokulu’
- **yıdılığ yıparılığ** ‘güzel kokulu’
- **yüksek ediz** ‘yüksek ve değerli’

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KONU DİZİNİ

4.1. Aidiyet

çeçeklig ‘çiçekli’

hualığ çeçeklig ‘çiçekli’

4.2. Beğeni/Hayranlık

adınçığ ‘muazzam, hayrete değer; seçilmiş’

edgü ‘iyi’

esringü ‘güzel’

hoş ‘hoş’

kin ‘hoş kokulu’

kinlig ‘misk kokulu’

kanınçsız k[ö] rtle / körkle ‘doyulamayacak güzellikte’

körkle ‘güzel’

körklüg ‘güzel’

körtle ‘güzel’

ögdilig ‘övgüye değer’

örki ‘muhteşem’

sıgmış ‘uygun’

soğançığ ‘hoş’

süçig ‘tatlı’

tañ ‘az rastlanır, seçme, güzel’

tañ tañsuk ‘tatlı, nefis’

tañlançığ ‘harika’

tatıǵlıǵ ‘lezzetli’

tatıǵlıǵ süçiglig ‘lezzetli’

tüşrüg ‘güzel kokulu’

satıǵsız ‘paha biçilemez’

yahşı ‘güzel’

yaraǵlıǵ ‘hoş’

yıd yıpar, yıdıǵ yıparlıǵ ‘güzel kokulu’

4.3. Değer Verme/Sevme

aǵırlıǵ ‘değerli’

aziz ‘aziz, değerli’

bahalıǵ ‘kıymetli, değerli’

prispar ‘değerli’

satıǵsız ‘paha biçilemez’

tañsuk ‘kıymetli’

yüksek ediz ‘yüksek ve değerli’

4.4. Dış Görünüş

baǵlan ‘taze, semiz’

bedizlig ‘süslü’

bezeklig ‘süslü’

didimlig ‘taçlarla süslü, güzel’

etig ‘süslenmiş’

étiglig ‘süslü’

yalınayu turur ‘pırıl pırıl parlayan’

yaltrıǵlıǵ ‘parlak’

yañı ‘yeni, taze’

yaruǵ ‘parlak’

yaruǵ yaşuǵ ‘parlak’

4.5. Dinçlik

berk ‘sağlam’

küçlüǵ ‘güçlü’

4.6. Dünya Nimeti/Kazanç

altun ‘altın’

altundın ‘altından’

altunluǵ ‘altınlı, altından’

bay barımlıǵ ‘varlıklı, zengin’

çiwgin ‘doyurucu’

edlig tavarlıǵ ‘çok mallı, zengin’

erdinilig ‘değerli, mücevherli’

kaş ‘mücevher, değerli’

kümüş ‘gümüş’

vaçirasan ‘elmas, elmaslı’

vajir ‘elmas’

v(a)jırlıǵ ‘elmasla süslü’

4.7. Fayda

asıǵlıǵ ‘faydalı’

4.8. Hakikilik/Gerçeklik

çın “gerçek, doğru”

sav ‘saf’

4.9. Kutsiyet

ıduķ ‘kutsal’

uluğ ‘yüce, kutsal’

t(e)ngridem ‘ilahi’

4.10. Mutluluk

ķutluğ ‘kutlu’

4.11. Samimiyet/Sevecenlik

yaklık kõñüllüğ ‘cana yakın’

4.12. Şöhret

közünçlüğ ‘meşhur’

4.13. Temizlik

arığ ‘saf, temiz’

silig ‘temiz’

süzük ‘temiz’

4.14. Zaman

beḡü ‘ebedi’

DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda Eski Türkçe dönemini oluşturan Runik harfli Yenisey, Kırgız, Moğolistan, Sibiryaz Yazıtları, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemleri dil yadigârlarının taranması sonucunda Eski Türkçede nesneye yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyiciler tespit edilmiştir. Söz konusu niteleyicilerin çeşitli sınıflamalara tabi tutulmasıyla araştırmamızdan şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Araştırma konumuz olan olumlu niteleyicilerin aidiyet, beğeni, değer verme, dış görünüş, duyu organlarıyla değer verme, dinçlik, kazanç, fayda, hakikilik, kutsiyet, mutluluk, samimiyet, şöhet, temizlik, zaman gibi konulardan oluştuğıu tespit edilmiştir. Bu konulardan özellikle beğeni ya da hayranlık duygusunu ifade eden yirmi beş tane olumlu niteleyici saptanmıştır. Bu kategoride kullanılan olumlu niteleyiciler diğer kategorilere göre daha fazladır. Bu olgu da Eski Türklerin dünyasında beğeni belirtmenin ön planda yer aldığını gösterir. On iki adet olumlu niteleyiciyle dünya nimeti ya da kazanç kategorisi Eski Türklerde kapsadığı yer bakımından ön plana çıkar. Dış görünüşle ilgili on bir adet olumlu niteleyici tespit edilmiştir. Bu sayı da dış görünüşün Eski Türklerin dünyasında ve algılarında önemli bir yeri olduğunu gösterir. Yine yedi adet olumlu niteleyici değer vermenin de önemli bir yeri olduğunu gösterir.

Çalışmamızda tespit edilmiş olan olumlu niteleyicileri bir sınıflamaya tabi tuttuğumuzda toplum tarafından verilen değer ve toplumdaki durumu bakımından sınıflananlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Eski Türklerin dış dünyaya karşı bilişsel düzeyde ve maneviyatlarında oluşturdıkları bu olumlu niteleyicilerin çeşitliliğı, nesnelerin özelliklerini belirtmede ya da bir nesneyi diğerlerinden ayırt etmede Türk toplumunun ve Türkçenin bilişsel, manevi ve kültürel yetkinliğinin kanıtıdır.

Tespit edilen yetmiş üç adet olumlu niteleyicinin altmış ikisi Türkçe olduğundan Eski Türklerin ve o döneme kadar gelmiş Türk kültürünün nesneleri nitelemede gerekli yeterliliğı kazandığı görülmüştür. Söz konusu nesneleri nitelerken kullanılan niteleyiciler arasında yakın anlamlı ya da eş anlamlı ikilemelerden oluşan kelimelerin de olması Eski Türklerin kullandığı Türkçenin ve kültür birikiminin geniş anlatım imkânlarına sahip olduğunun bir göstergesidir.

Çalışmamızda yaptığımız diğer bir sınıflama da nesneye yönelik olumlu niteleyicileri oluştukları içerikleri bakımından sınıflamadır. Bu sınıflamada altun ‘altın’ ve türevleri altınlı, altından’, altundın ‘altından’, vajır ‘elmas’, vajırlı

‘elmasla süslü’, kümüş ‘gümüş’ kelimeleri Eski Türkçe metinlerde nesneye yönelik olumlu niteleyiciler olarak yaygın bir şekilde yer almıştır. Bu kullanım Eski Türk dünyasında değerli taşlara verilen önemi gösterir. Altın, elmas ve gümüş gibi değerli taşları bünyesinde bulunduran nesneler daha kıymetli sayılmıştır. Ayrıca değerli taşlardan oluşan nesneler hediye olarak daha kıymetli kabul edilmiştir. Günümüz dünyasında da bu algı geçerlidir.

Araştırmamızda nesneye yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyicileri biçim bakımından da sınıflandırdık. Taban durumunda olan ve ikilemelerden oluşan olumlu niteleyicilerin dışında isimden sıfat ve fiilden sıfat yapan eklerle türemiş biçimde olan olumlu niteleyiciler de mevcuttur:

- a. –(I)nçIg eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- b. -gU eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- c. –(I)g eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- d. -(x)k eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- e. -mİş eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- f. -sİz eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- g. +dİn eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- h. +le eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- i. +lxğ eki ile kurulan olumlu niteleyiciler;
- j. +sUk eki ile kurulan olumlu niteleyiciler.

Hemen yukarıdaki listede ve tespit ettiğimiz örneklerde fiilden yapılan olumlu niteleyicilerin isimden yapılanlara göre biraz daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum fiillerin hareket ve canlılık ifade etmesinin nesneleri nitelemeye, diğer nesnelerden ayırmaya, ön plana çıkarmaya ve betimlemeye uygun olmasından kaynaklanır.

Eski Türkçe dil yadigârlarının taranması sonucunda tespit ettiğimiz nesneye yönelik kullanılan olumlu niteleyicilerden bir bölümünün insanları nitelemek için de kullanıldığını gördük. Çalışmamızda karşılaştığımız nesneleri niteleyen olumlu niteleyicilerden insanları da niteleme işlevini üstlenenler şunlardır:

adıncığ ıduķ kağan ķan süsi ‘seçilmiş kutsal hanın ordusu’ (TT VII: 40₁₂₃ [339], 40₁₂₄ [339]).

adıncığ körtle yüzüngüz “hayrete değer, güzel yüzünüz” (BT V: 398 [47], 399 [47]).

ağırlığ er ‘onurlu adam’ (EDPT [93]).

altun özök “Özü som altın gibi temiz kadın” (DLT: [33]).

arığ kuvrığ ‘saf cemaat’ (OTWF: [196]).

arığ süzük teñridem közleri “temiz ilahi gözleri” (ShoFragRossia: 8.3₁₆₂ [328]).

asığlıķ ķişı “faydalı insan” (EDPT: [245]).

‘aziz canını bek tut “Aziz canını koru” (KB: 2853 [528]).

bay barımlıķ bodun ķara “varlıklı halk” (AY: 530₆ [286]).

bek er “kuvvetli insan” (KB 1514 [330]).

ķın kirtü közleri “doğru, gerçek gözleri” (AY: 133₃ [119], 133₄ [119]).

ķın ķişı ‘doğru, güvenilir adam’ (EDPT: [424]).

ķirit atlıķ dıdımlıķ başları “Krita denilen taķlarla süslü başları” (Maitr: 54 [43]).

edgü bilge ķişığ ‘iyi zeki adam’ (EDPT: [51]).

edgü et’öz til “iyi vücut ve dil” (AbhiSho I: 990₉ [72]).

(edlig) tawarlıķ er ‘servet sahibi ķişı’ (DLT: [217]).

erdinilig iligke tükellig bolsunlar (AY: 170₁₃ [134], 170₁₄ [134]).

etig yaratıģın etinmiş bodları sınıları “süslerler bezeklerle bezenmiş boyları, vücutları”(Ht X: 518 [65], 519 [65]).

(bu) *étiglig erke* azad öz ķul ol ‘Böyle bir adama hür insan kul olur’ (AH: 344 [68]).

ıduķ kerekü başķı “kutsal/soylu ķadır başķı (başkatip)” (Ht VI: 1283 [50], 1284 [50]).

körķle ķırķın ‘güzel kızlar’ (EDPT: [743]).

körķlüğ ayağķa “güzel ayağķa” (BT XXVIII: B₉₅ [58], B₉₆ [62]).

körķlüğ bir kız “güzel bir kız” (EDPT: [743]).

körtle oglagu közleri “güzel, sevimli gözleri” (DKPAM Elmalı: 3895₁₄ [196], 3896₁₅ [196]).

körtle urı “güzel bir erkek çocuk” (EDPT: [739]).

körümlüg bodunuñuznı ‘size bağı halkınızı’ (AY: 603₂ [318]).

kutluğ öz “mübarak insan” (KB: 3487 [618]).

küçlüğ kağanımda ‘güçlü hakanımdan’ (EDPT: [697]).

silig er ‘zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam’ (DLT: [168]).

soğançığ körtle közin “hoş, güzel gözünü” (HamTouHou: 1₄₃ [4]).

süzük köñülin “temiz bir gönülle” (Maitri: 90₂₂ [164]).

tañ arığ kızlar ‘güzel saf kızlar’ (EDPT [510]).

tengridem köz “ilahî göz” (BT I: D₁₄₃ [36]).

teñridem kız ‘ilahî kız’ (EDPT: [525]).

uluğ ata uluğ ana ‘bir kavmin ya da boyun başı’ (EDPT: [136]).

y(a)lturukın itiglig iligi “parlak eli ile” (DKPAM Elmalı: 3939₂₁ [198]).

yañı kelgüçi ‘tanıdığı olmayan kişi, yeni gelen kişi’ (EDPT: [943]).

yarağlıg erenke ‘müsait adamlara’ (EDPT: [964]).

yaruk yüz “parlak yüz” (KB: 3284 [588]).

yaruk yaşuk közünü “parlak gözünü” (Ht IX: 7 [136]).

yıparlıg er “güzel kokulu adam” (DLT: [370]).

yitig er “Zor işlerde keskin (becerikli) adam” (DLT: [355]).

yumsak ogl[agu i]ligin “nazik elleriyle” (DKPAM Elmalı: 2725₃₂ [157]).

yumsak oglagu adakın “yumuşak ayaklarıyla” (DKPAM Elmalı: 3820₂ [194]).

Tespit edilen nesneye yönelik olumlu niteleyicilerin bir kısmı doğa için kullanılırken daha sonra da insan için kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumun tam tersi de mevcuttur. Öncelikle insan için kullanılırken sonraları insandan doğa için kullanılmaya başlamış olan niteleyiciler de söz konusudur. Her iki durumda da anlam değişmesi olabilmektedir. Araştırmamızda bu duruma uyan olumlu niteleyicilerden doğadan insana olanlar şu şekildedir:

adinçıg bark “*muazzam* bir anıtkabir”, *adinçıg* ıduğ kağan kan süsi ‘*seçilmiş* kutsal hanın ordusu’;

altun keş ‘altın okluk’, altun özök “Özü som altın gibi temiz kadın”;
berk kâmiş “sağlam kâmiş”, bek er “kuvvetli insan”;
ıduķ yemişlikde “kutsal yemişlikte”, ıduķ kerekü başçı “kutsal/soylu çadır başçı
(başkatip)”
kutluğ varharka “kutlu manastıra” > kutluğ öz “mübarak insan”
silig evteki “temiz evdeki”, silig er ‘zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan adam’
soğançık körkle arığ süzük erdini yinçüler “hoş, güzel, saf, temiz mücevher inciler”,
soğançığ körtle közin “hoş, güzel gözünü”
süzüg suw “temiz su”, uluğ ağır süzük köñülin “büyük ve temiz bir gönülle”
tañ adınçığ tatağlıg aş içgü “olağanüstü özel ve lezzetli yiyecek ve içecekler”, tañ arığ
kızlar ‘güzel saf kızlar’
teñridem pra sanķaylar “ilahi şemsiyeler”, teñridem kız ‘ilahi kız’
uluğ bedük taglar basgukları “yüce dağların kayaları”, uluğ ata uluğ ana ‘bir kavmin ya da
boyun başı’
yaltırığlıg taşı “parlak taşı”, y(a)lturukın itiglig iligi “parlak eli ile”
yangı ton “yeni elbise”, yañı kelgüçi ‘tanıdığı olmayan kişi, yeni gelen kişi’
yarağlıg yimişi “hoş meyvayı”, yarağlıg erenke ‘müsait adamlara’
yaruk ton “parlak giysi”, yaruk yüz “parlak yüz”
yıparlıg kesirgü “güzel kokulu kap”, yıparlıg er “güzel kokulu adam”
y(i)ti kılıçımın “keskin kılıcıma” , yitig er “Zor işlerde keskin (becerikli) adam”
yemşak ağın “yumuşak ipekli kumaşlarla”, yumsak oğlagu adakın “yumuşak ayaklarıyla”

Araştırmamızda bu duruma uyan olumlu niteleyicilerden insandan doğaya olanlar şu şekildedir:

asığlıg suvsuşuğ “faydalı içeceği”, asığlıg kişi “faydalı insan”;
‘aziz canını “aziz canını”, aziz kitap “aziz kitap”;
bay barımlıg bodun kara “varlıklı halk”, bay barımlıg edgü evde barkda “zengin, varlıklı,
iyi evde barkta”;
çın yinçü teg “gerçek inci gibi”, çın kişi ‘doğru, güvenilir adam’;

bu *étiglig* erke “Böyle bir adama”, *étiglig* ordu saray “süslü saray, köşk ve evler”;

küçlüg kağanımda ‘güçlü hakanımdan’, *küçlüg* ed “sağlam mal”

tawarlıg er ‘servet sahibi kişi’, *edlig tavarlıg* bay barımlıg evde barkda “çok mallı, zengin evde barkta”;

Herhangi bir aktarım olmaksızın hem doğa hem de insan için kullanılan olumlu niteleyiciler de vardır:

ağırlıg ewke “değerli eve”, *ağırlıg* er ‘onurlu adam’.

ağırlıg olumlu niteleyicisi günümüz İngilizcesinde heavy ‘ağır’ göstergesiyle ifade edilir. Eski İngilizcede bu gösterge *hefig* ‘heavy, having much weight; important, grave; oppressive; slow, dull’ şeklinde geçip ‘ağır, fazla ağırlığa sahip olan, önemli’ temel anlamına sahiptir. Eski İngilizce: *hefig* kelime şekli ise Proto Almanca: *hafiga* ‘bir şey içeren, ağırlığa sahip olan’ göstergesinden gelir (Etym). Bu olumlu niteleyicinin karşılığı Eski Çince *zhòng* göstergesidir. Bu gösterge ‘ağır > önemli > artırmak, onurlandırmak’ şeklinde bir anlam genişlemesine sahiptir (EDOC: [622]). Görüldüğü gibi Türkler, Çinliler ve İngilizler *ağır* temel anlamını Eski Türkçe: *ağırlıg*, İngilizce: *heavy* ve Eski Çince: *zhòng* göstergeleriyle ifade eder. Her üç dilin eski döneminde de söz konusu *ağır* temel anlamı *önemli* yan anlamını kazanmıştır. Antik dünyada *ağırlıg* fazla olan nesneler insanların dikkatini çekmiş olabilir. Ağır nesneler ağırlıklarından ötürü antik dünya insanlarını uğraştırmış olmalıdır. Bu olgudan hareketle ağır nesneler ve olaylar antik dünya insanı için “değer” ve “önemli” kavramlarının oluşmasına sebep olmuş olabilir. Günümüz İngilizcesinde ise Türkçeden farklı olarak kullanım düzleminde *heavy traffic* “yoğun trafik”, a *heavy smoker* “sigara tiryakisi (yoğun sigara içicisi)” şeklinde metaforik bir kullanım vardır. İngilizler “ağırlığa sahip” bir nesnenin “önemli” olduğunu, önemli olan nesnelerin ve olayların ise sıklık ve yoğunluk olarak tekrarlanmasına bakarak *heavy* ‘ağır’ göstergesine ‘yoğun’ anlamını da yüklemiş olabilir.

bay barımlıg ‘zengin’ anlamında kullanılan bir ikilemedir. *bay* olumlu niteleyicisi ‘zengin’ anlamına sahip olup Eski Türkçe döneminden beri anlam genişlemesiyle “yüksek sınıf üyesi, koca” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 384). *barımlıg* kelime şekli kökünde de görüldüğü üzere *bar-* ‘yürümek’ fiil kökünden gelip değer taşıyan şeyleri ifade etmek için kullanılır (Erdal, 1991: 193). Bu fiil Eski Moğolcada *bari-* ‘almak’ (EDAL I: 328), Moğolcada:

bari- ‘tutmak, yakalamak, ele geçirmek’ (MTS: 136) anlamındadır. Eski Türkler vardıkları yerleri fethedip toprak elde etmişlerdir. Bu sebeple *bar*- ‘yürümek, ulaşmak’, *bar* ‘var’ ve *barımlıg* ‘zengin’ göstergelerinin ifade ettikleri anlamlar birbiriyle ilgili olabilir. Eski Türkçede ‘zengin’ anlamına sahip *bay barımlıg* ikilemesinin anlam alanı içinde varlıklı olma, değer taşıyan şeylere sahip olma gibi anlamlar vardır. İngilizcede ise *rich* ‘zengin’ niteleyicisinin anlamı Eski Fransızca: *richesse* ‘güç’ > Orta Fransızca: *richesse* ‘varlık’ anlam birimlerinden gelişmiştir (Partridge, 1966: 2778). Görüldüğü üzere Eski Fransızcadaki *güç* anlam birimi üzerine zengin kavramı İngilizcede oluşmuştur. Bu kelimenin geçirdiği evreler antik dünyada varlık ve güç kavramları arasında ilişki olduğunun göstergesidir (Etym).

süçig ‘tatlı’ ve *tatıglıg* ‘lezzetli’ olumlu niteleyici şekilleri Eski Türkçe metinlerde yiyecek ve içecekler için *tatlı*, *lezzetli* ve *şarap* anlamında kullanılır. *süçig* göstergesi *süçi*- ‘tatlı ve hoş olmak’ göstergesinden türemiştir (Clauson, 1972: 796). Erdal *süçi*- ‘tatlı ve hoş olmak’ göstergesinin *süt* ‘süt’ göstergesinden gelmiş olabileceğini söyler. Araştırmacı Türkmen Türkçesi: *süyt* (= *sūt*) ve *süyji* (= *süyjü* < *sūçig*) göstergelerindeki uzun ünlülerin ve Orta Farsça: *şīrēn* ‘tatlı’ < *şīr* ‘süt’ arasındaki anlam ilişkisinin *süt* ve *süçi*- göstergeleri arasındaki ilişki için bir kanıt olabileceğini söyler (Erdal, 1991: 534). Eski Türklerde bilindiği üzere hayvancılık önemlidir. Eski Türkler hayvanların etinden ve sütünden faydalanıp sütle kendilerine çeşitli içecekler ve yiyecekler hazırlarlar. Eski Türk ve Eski Fars dünyasında süt ve süttten hazırlanan çeşitli gıdaların tüketimi yaygın olduğundan Eski Türkler ve Eski Farslar ‘tatlı, hoş’ anlamına gelen *süçig* ve *şīrēn* olumlu niteleyicilerini *süt* göstergesinden bu bağlamda türetmiş olabilirler. *süçig* ve *tatıglıg* göstergelerinin İngilizcedeki karşılığı *sweet* ise İngilizce *suave* ‘hoş ve nazik, kibar ve tatlı’ (Camb.) şekli ile birleştirilir. Bu gösterge Orta Latince: *suāvis* ve Eski Fransızca. *suavité* ‘sweet to taste and smell, gentle or soft to the touch, agreeable to the eye’ anlamına gelen şekiller ile birleştirilmiştir (Partridge, 1966: 3284). Söz konusu *süçig* ‘tatlı’ ve *tatıglıg* ‘lezzetli’ göstergeleri Eski Türkçede tespit ettiğimiz örneklerde “yiyecek ve içeceklerin tatlı ve hoş olduğunu nitelemek için ya da şarap” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca *tatıglıg* göstergesi ‘tatlı ve lezzetli’ anlam birimlerinden metafor yoluyla *tatıglıg* soğançık nom “tatlı ve harika öğreti” (EDPT: [454]) anlamında da kullanılmıştır. Bu kullanım ile Eski Türk dünyasında “yiyeceğin lezzetli ve tatlı olmasından hareketle” soyut kavramları da aynı olumlu niteleyiciler ile nitelemek

mümkün olmuştur. *sweet* göstergesinin kökeni ile ilgili Orta Latince *suāvis* ve Eski Fransızca *suavité* göstergelerinin hemen yukarıda görüldüğü üzere “yiyecek ve içecekleri nitelemekten başka dokunma hissi olarak hoş ve yumuşak, ayrıca göze hoş gelme” gibi anlamları da vardır. Günümüz İngilizcesinde ise bu anlamların yanı sıra *suave* göstergesinin “a suave man is very polite, pleasant and usually attractive, often in a way that is slightly false” (camb.) şeklinde insanlar için ‘hoş, nazik, kibar, çekici ve tatlı olan bir adam’ anlamında kullanımı vardır. Bu anlam yiyecek ya da içecek için kullanılan *tatlı* anlam biriminden gelişmiştir.

SONUÇ

Çalışmamızda Eski Türkçe dönemini oluşturan Runik harfli Yenisey, Kırgız, Moğolistan, Sibiryâ Yazıtları, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemleri dil yadigârlarının taranması sonucunda Eski Türkçede nesneye yönelik olarak kullanılan olumlu niteleyiciler tespit edilmiştir. Söz konusu niteleyicilerin çeşitli sınıflamalara tabi tutulmasıyla araştırmamızdan şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Araştırmamızda Eski Türkçede nesneye yönelik kullanılan yetmiş üç adet olumlu niteleyici tespit edilmiştir. Tespit edilen olumlu niteleyicilerden on bir adeti yabancı dillerden alıntıdır. Söz konusu niteleyicilerin beş tanesi Sanskritçe, iki tanesi Çince, iki tanesi Farsça, bir tanesi Soğudça, bir tanesi de Arapçadır. **erdinilig** ‘değerli, mücevherli’, **prispar** ‘değerli’, **vaçirasan** ‘elmas, elmaslı’, **vajir** ‘elmas’, **v(a)jirlig** ‘elmasla süslü’ olumlu niteleyicileri Sanskritçe, **çın** “gerçek, doğru”, **hualıg çeçeklig** ‘çiçekli’ ikilemesinde **hua** ‘çiçek’ Çince, **didimlig** ‘taçlarla süslü, güzel’ Soğudça, **bahalıg** ‘kıymetli, değerli’, **hoş** ‘hoş’ Farsça, **aziz** ‘aziz, değerli’ Arapça dillerinden alıntılanmıştır. Tespit edilen niteleyicilerin çoğunun Sanskritçe ve Çince kaynaklı olmasının ve Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılmaya başlamasının sebebi, Türklerin inandığı Budizm ve Maniheizm dinleri ile ilgili kitapların Türk diline çeviri faaliyetleri sebebiyle olmalıdır. Karahanlı döneminde de kullanılmaya başlamış olan İslam kültür çevresinin etkisiyle Arapça ve Farsçadan Türk diline girmiş üç tane olumlu niteleyici bulunmuştur. Eski Türklerin ve Eski Türk dilinin bu bakımdan nesneleri olumlu yönde nitelemek için gerekli kelime hazinesine sahip olduğu çalışmamızda görülmüştür.

Çalışmamızda taradığımız metinlerden tespit ettiğimiz yetmiş üç adet olumlu niteleyicinin elli üçünün soyut, yirmisinin de somut olduğu saptanmıştır. Söz konusu olumlu niteleyicilerin yaklaşık yüzde yetmişinin soyut olmasını Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinin dinî, felsefî ve didaktik ağırlıklı yapısına bağlamak mümkün olabilir. Eski Uygur Türkçesi metinlerinin büyük bölümünün ve Kur’an tercümelerinin yabancı dillerden çevrilen ürünler olması ve tercümanların Türk dilinin imkânlarını kullanarak bu metinleri çevirmeleri Eski Türk kültür birikiminin ve de Eski Türkçenin yeterlik ve gelişmişliğinin diğer bir göstergesidir.

İkilemelerden oluşan olumlu niteleyicilerin kullanımı özellikle Eski Uygur Türkçesinde yaygındır: edlig tavarlıg ‘çok mallı, zengin’, hualıg çeçeklig ‘çiçekli’, tang tangsuk ‘tatlı, nefis’, tatıglıg süçiglig ‘lezzetli’ vb.

Çalışmamızda tespit edilen nesneye yönelik olumlu niteleyicilerin isimden sıfat ve fiilden sıfat yapan eklerle türediği görülmektedir. Bu ekler arasında kullanım sıklığına göre en çok örneği tespit edilenler $+lxg$ ve $-(x)k$ ekleridir. Üçer örnek de $-(I)nçIg$ ve $-(I)g$ eklerinden bulunmuştur. $+lxg$ eki Türkiye Türkçesinde sahip olduğu $+l(x)$ işlevi ve anlamının yanı sıra $+DAn$ çıkma durum tamlayıcısı işlev ve anlamında da kullanılmaktadır: *altunlıg keş* “altınla süslü okluk” *bedizlig eviñ* “süslü evin”, *altunluğ* örgin ‘altından taht’, *v(a)jırlıg* okın “elmastan oklarla”.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. “11. 12. yüzyıllara ait Maniheiz-Budist ve İslamî Türkçe Metinlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Eski Türkçe Kavramı ve Sınırları”. *Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırmaları Dergisi*. II/1. 1-47.
- Akar, A. (2012). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Alkan, H. (2013). “Dîvânu Lugâti’t-Türk’te İnsanlar İçin Kullanılan Niteleyiciler”. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*. 8/9. 561-577.
- Alyılmaz, C. (2003) “Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 13. 11-22.
- Arat, R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Arat, R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Arat, R. R. (1937). *Türkische Turfan-Texte VII. Von Dr. G. Rahmati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. W. Eberhard*. Berlin: Akademie Verlag.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*, Haz.: K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: TTK.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü’l Hakayık*. Ankara: TDK.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK.
- Argunşah, M. (2015). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi. Karahanlı Türkçesi (Giriş- Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK.
- Ata, A. (2010). “Moğol Fütuhâtı ve Doğu-Batı Türk Yazı Dili Kavramları Üzerine”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. 17/1. 29-37.
- Aydın, E. (2012) “Yenisey Yazıtları Nasıl Tarihendirilebilir?” *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*. 7/2. 161-168.
- Aydın, E. (2014) Küli Çor Yazıtının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları. *TÜBAR* 35. 31-41.
- Azer, G. (2010). *Budist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Niteleme Sıfatları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bang, W. ve Gabain, A. (1929a). *Türkische Turfan-Texte I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Bang, W. ve Gabain, A. (1929b). *Türkische Turfan-Texte II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Bang, W. ve Gabain, A. von (1930a). *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

- Bang, W. ve Gabain, A. von (1930b). *Türkische Turfan-Texte IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Bang, W. ve Gabain, A. von (1931). *Türkische Turfan-Texte V*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Bang, W., Gabain, A. ve Arat R. R. (1934). *Türkische Turfantexte VI Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Barat, K. (1993). *The Uygur Xuanzang Biography Volume IX*. Cambridge- Massachusetts: The Committee on Inner Asian and Altaic Studies in partial fulfilment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in the subject of Inner Asian and Altaic Studies Harvard University.
- Barutçu, F. S. (1998). *Sthiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharmakośaśāstra'sına Yazdığı Tefsirin Etü. Tercümesi Abidarim Kunlğkoşavarti Şastirtakı Çinkirtü Yörüglerning Kingürüsü'nden Üç İtigsizler. Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks. XXX. Levha*. Ankara: TDK.
- Berbercan, M. T. (20014). "Türk Yazı Dilinin Tarihî Dönemleri ve Orta Türkçenin Yeri Meselesi". *Tarih Okulu Dergisi*.
- Caferoğlu, A. (1994). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clark, L. (1982). *Introduction to the Uyghur civil documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*. Indiana University.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Cumagulov, Ç. (2001). "Göktürk Harfli Yazıtların Kırgızistan'daki Araştırılması, Muhafazası, ve Bugünkü Durumu". *TDAY Belleten*. 65-68.
- Çandarlıoğlu, G. (2002). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çetin, S. (2015). "Dede Korkut Kitabı'nda İkileme Yapısındaki Niteleme Sıfatları" *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi: Dede Korkut ve Türk Dünyası*, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Dixon, R. M. W. (2005). *A Semantic Approach to the English Grammar*. New York: Oxford University.
- Elmalı, M. (2016). *Dasakarmapathaavadānamālā Giriş-Metin-Çeviri- Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (1985). "Salur Kazan Kimdir?", *Milli Folklor*, 56. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004a). "Tarihi Akışı İçinde ve Cumhuriyet Döneminde Türk Dili". *Bal-Tam Türklük Bilgisi*. 1/1. 11-23.
- Ercilasun, A. B. (2004b). *Başlangıçtan XX. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 1. Baskı. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Başlangıçtan XX. Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. 13. Baskı. Ankara: Akçağ.

- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânü Lügâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2005). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Erkman-Akerson F. ve Ozil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg.
- Gabain, A. von (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmischrift*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. von (1959). *Türkische Turfantexte X. Das Avadāna des Dämons Ātavaka. Bearbeitet von Tadeusz Kowalski + Aus dem Nachlass herausgegeben*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. von ve Winter W. (1958). *Türkische Turfantexte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani auf Tocharisch B mit alttürkischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag.
- Gabain, A. von (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. Mehmet Akalın (çev.), Ankara: TDK.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç.
- Golden, P. B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Osman Karatay (çev.), Ankara: Karam.
- Gömeç, S. (1997). *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Türksoy.
- Gül, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ.
- Hamilton, J. R. (1986). *Manuscripts ouïgours du IX-X siècle de Touen-houang 1-2*. Paris: Peeters.
- Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Vedat Köken (çev.), Ankara: TDK.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kara, G. ve Zieme P. (1970). *Fragmente der uigurischen Version des Jin'gangjing mit den Gathas des Meister Fu. Nebst einem Anhang von T. Inokuchi*. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Zentralinstitut für alte Geschichte und Kultur des alten Orients. (Schriften zur Geschichte und Kultur des alten Orients 3. Berliner Turfan Texte 1).
- Kara, G. ve Zieme P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie. (Berliner Turfan Texte 7).
- Kara, G. ve Zieme P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pandita und der Manjusrīnamasamgiti*. Berlin: Akademie der

Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie, Akademie –Verlag. (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfan Texte 8).

Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Belgium: Brepols. (Berliner Turfantexte 26).

Kasai, Y. (2011). *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakirtinirdesa-Sutra*. Belgium: Brepols. (Berliner Turfantexte 29).

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK.

Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-ArasıKur'an Tercümesi* (Tiem73 1v-235v/2) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Le Coq, A. von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Le Coq, A. von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotsho. III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayig*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Le Coq, A. von (1938). *Türkçe Mâni Elyazıları (Manicheika) C.1*. Fuat Köseraif (çev.), İstanbul: Devlet Basımevi.

Le Coq, A. von (1941). *Huastuanift. ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores. Gefunden in Turfan (Chinesisch- Turkistan)*. S. Himran (çev.), Ankara.

Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Günay Karaağaç (çev.), Ankara: TDK.

Müller, F. W. K. (1908). *Uigurica. I. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen, Goldglanz- Sūtra. Ein vorläufiger Bericht*. Berlin: Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften.

Müller, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften.

Müller, F. W. K. (1922). *Uigurica III. Uigurische Avadāna- Bruchstücke (I-VIII)*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Müller, F. W. K. ve Gabain A. M. (haz.). (1931). *Uigurica IV*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Nadelyayev, V. M. vd. (haz.). (1969). *Drevnetyurskiy slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk.

Nalbant, M. V. (2008). *Divanü Lugati't Türk Grameri-I İsim*. İstanbul: Bilgeoguz.

Oda, J. (2010). *A Study of the Buddhist Sūtra Called Säkiz yükmäk yaruk or Säkiz törlügin yarumış yaltrımış in Old Turkic Text Volume*. Kyoto: Hozokan.

Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları I.II.III*. Ankara: TDK.

Ölmez, M. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ölmez, M. ve Raschmann S-C (haz.). (2002). "Eski Uygurca Xuanzang Biyografisi, II". *Splitter aus Gegend von Turfan-Festschrift für Peter ZIEME anlässlich seines 60. Geburtstags*, İstanbul-Berlin: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 35 -Ayrıbasım-.

- Ölmez, M. ve Röhrborn K. (2001). *Die alttürkische Xuanzan-Biographie III*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ölmez, Z. (2011). XI-XIII. Yüzyıllarda Türk Dili. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Özden, M. (2017). “İnsanlar İçin Kullanılan Niteleyiciler Bakımından Trakya Ağızlarına Genel Bir Bakış”. *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 5/9. 245-292.
- Özkan, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özyetgin, A. M. (2013). “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”. *Yeni Türkiye*. (Türkçe Özel Sayısı, Kasım-Aralık). 9/55. 149-166.
- Patridge, E. (1966). *Origins* (A short Etymological Dictionary of Modern English). London and New York: Routledge.
- Pokorny, J. (1950). *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. C. I. Bern und München: Francke Verlag.
- Pokorny, J. (1969). *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. C. II. Bern und München: Francke Verlag.
- Róna-Tas, A. (1991). *An Introduction to Turkology*. Szeged.
- Röhrborn K. ve Tas A. R. (2005). *Spätformen des zentralasiatischen Buddhismus Die altuigurische Sitātapatrā-dhāraṇī*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht in Göttingen.
- Röhrborn, K. (1971). *Ein uigurische Totenmese. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie. (Schriften zur Geschichte und Kultur des alten Orients 4. Berliner Turfan Texte 2).
- Röhrborn, K. (1991). *Die Alttürkische Xuazang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad. Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie V. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuazang- Biographie VIII. Nach dem Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie V. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sağol, Gülden (1997). “Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 8. 379-396.
- Schuessler, A. (2007). *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Semet, A. (2007). “Studien Beitrag zur altturkischen Xuanzang-Biographie X”. *Studies on the Inner Asian Languages*, 22. 53-60.
- Sertkaya, O. F. (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Sertkaya, O. F. (2001). “Eski Türkler Okur Yazar mıydı?” *Yeni Avrasya Yayınları*. 23-37.
- Sertkaya O. F. ve Stebleva, I. V. (2001). *Razvitiye Tyurskih poetičeskih form v XI veke*. Moskva.

- Shōgaito, M. (1991). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakosabhasya-tika Tattvartha Volume I Text, Translation and Commentary*. Kyoto.
- Shōgaito, M. (1993). *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakosabhasya-tika Tattvartha Volume II Text, Translation, Commentary and Glossary*. Kyoto.
- Shōgaito, M. (2003). *Uigur Manuscripts in st. Petesburg Chinese texts in Uighur script and Buddhist Uighur texts*. Tokyo: Graduate School of Letters Kyoto University.
- Shōgaito, M. ve Zieme P. (haz.). (2007). “Uighur Abhidharmakośābhāsyatika Tattvārthā Preserved in China”, *Aspects of research into Central Asian Buddhism, Memoriam Kōgi Kudara*. Turnhout. 351-369.
- Shōgaito, M. (2008). *Uighur Abbidharma Texts. A Philological Study*. Kyoto.
- Sims-William, N. ve Hamilton J. (1990). *Documents turco-soldiens du IX-X siecle de Touen-houang*. London: School of Oriental and African Studies.
- Sevortyan, A.V. (1974-1980). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov C.I-III (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye)*. Moskva: Nauka.
- Sevortyan, A.V. ve Levitskaya, L.S. (1989). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Bukvı “j”, “y”)*. Moskva: Nauka.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. and Mudrak O. A. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara. TDK.
- Taşagıl, A. (2002a). "Göktürkler". Genel Türk Tarihi 1. *Yeni Türkiye Yayınları*. 1. 653-710.
- Taşagıl, A. (2002b). "İslâm Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları". Genel Türk Tarihi 2. *Yeni Türkiye Yayınları*. 71-148.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der Buddhistischen Vaibhasika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen*. Berlin: Akademie der DDR. Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie. (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfantexte 9).
- Tekin, Ş. (1992). “Eski Türkçe”. *Türk Dünyası El Kitabı*. TKAE. 2. 69-119.
- Tekin, T. (1983). “Kuzey Moğolistan'da yeni bir Uygur anıtı: Taryat (Terhin) kitabesi”. *TTK Belleten*. XLVI/184. 795-838.
- Tekin, T. (2006). *Orhun Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Tenişev, E. R. vd. (1997). *Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika*. Moskva: Nauka.
- Tenişev, E. R. (2012). Eski yazı dilleri: Türk yazılı abidelerin dilleri. J. Bapaeva (çev.). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 1/1. 53-68.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, Zetralinstitut für alte Geschichte und Archäologie. (Schriften zur Geschichte und Kultur des alten Orients 6. Berliner Turfan Texte 3).
- Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*. Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara.
- Tezcan, S. (1978). “En Eski Türk Dili ve Yazını”. *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu. 271-323.

- Tezcan, S. (1994). *En Eski Türk Dili ve Yazını İçinde: Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türk*. Ankara: TTK.
- Toalster, J. P. C. (1977). *Die uigurische Xuan-Zang Biographie 4. Kapitel mit Übersetzung und Kommentar*. Hull-England: Inaugural- Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades im Fachbereich Sprachen und Kulturen des Mittelmeerraums und Osteuropas der Justus Liebig-Universität Gießen.
- Tugeşava, L. Y. (1980). *Fragmenti Uygurskoy Versii Biografii Syuan-Tzana, Transkripsiya, Perevod, Primeçaniya, Kommentari i Ukazateli*. Moskva: Isdatastvo 'Nauka' Glavnaya Redaksiya Vostochnoy Literaturıy.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3-450r7) Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wilkens, J. (2001). *Die drei körper des Buddha (Trikāya)*. Belgium: Brepols. (Berliner Turfantexte 21).
- Yakub, A. (2010). *Prajñāpāramitā Literature In Old Uyghur*. Turnhout: Brepols (Berliner Turfantexte XXVIII).
- Yıldırım, F., Aydın, E. ve Alimov, R. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: BilgeSu.
- Yılmaz, E. (2004). *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yılmaz, K. (2011). *Eski Türkçe Sıfatlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- Yoska, E. (2011). *Yenisey kırgızları: Başlangıçtan Orta Zamanlara Kadar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yüce, N. (2012). Türk. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) (C 41, 497-500)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zieme, P. (1969b). "Zwei Textergänzungen zu A. von Le Coq's, Türkische Manichaica aus Chotscho. III." *Rocznik orientalistyczny*, 32: 7-18.
- Zieme, P. (1975a). *Manichäische-türkische Texte*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie. (Schriften zur Geschichte und Kultur des alten Orients. Berliner Turfantexte 5).
- Zieme, P. (1985a). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR. (Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Berliner Turfantexte 13).
- Zieme, P. (1998b). *Nachlese zu KOWALSKI's Türkischen Turfantexten X*, In: MAREK STACHOWSKI (ed.): *Languages and Culture of Turkic Peoples*. Kraków: 301-310. (Studia Turcologica Cracoviensia. 5.) [Gedenkband TADEUSZ KOWALSKI].
- Camb. Online Cambridge Dictionary. Retrieved March 10, 2018, from <https://dictionary.cambridge.org/tr/>.
- Etym. Online Etymology Dictionary. Retrieved April 20, 2018, from <https://www.etymonline.com/>.
- TDK. Türk Dil Kurumu Sözlükler. Erişim: 23 Şubat 2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=645.

ÖZGEÇMİŞ

Kerime Çalış 17.09.1992 tarihinde Sakarya'nın Kocaali ilçesinde doğdu. Karasu İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden 2016 yılında mezun oldu. Orta seviyede İngilizce bilmektedir. Eski Türkçe ile ilgili çalışmaları sürmektedir.

İletişim Bilgileri:

E mail: kerime_5492@outlook.com

Telefon: 05457257806

